Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

А.А. СБРУЄВА, І.В. ЄРЕМЕНКО

Формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації освітнього простору

Монографія

За загальною редакцією професора А. А. Сбруєвої

Суми
Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
2019

УДК 378:005.6](477):061.1ЄС
С 23

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка (протокол № 4 від 28 листопада 2019 р.)

Редактор:

А.А. Сбруєва — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Рецензенти:

Н.М. Авшенюк — доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу зарубіжних систем педагогічної освіти і освіти дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України;

О. А. Заболотна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

М.А. Бойченко — доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренко.

С 23 Формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації освітнього простору: монографія / за заг. ред. А. А. Сбруєвої. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. – 254 с.

ISBN 978-966-698-280-6

У монографії висвітлено теоретичні, нормативні, організаційні та змістово-процесуальні засади формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО) в контексті інтернаціоналізації освітнього простору. Виокремлено етапи формування європейського виміру ЗЯВО та тенденції його подальшого розвитку. Схарактеризовано особливості інтернаціоналізації забезпечення якості вітчизняної системи вищої освіти та розроблено рекомендацій щодо подальшого запровадження європейського виміру ЗЯВО в Україні.
Для викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів, широкої педагогічної громади.

The monograph highlights theoretical, regulatory, organizational, content and procedural foundations of formation of the European dimension of higher education quality assurance in the context of education area internationalization. The stages of formation of the European dimension of higher education quality assurance and trends of its further development are distinguished. The peculiarities of the internationalization of quality assurance of the Ukrainian national higher education system have been characterized and recommendations for the further implementation of the European dimension of higher education quality assurance in Ukraine have been developed.
The monograph is intended for teachers, graduate students, undergraduates, students and vast pedagogical community.

ISBN 978-966-698-280-6

УДК 378:005.6](477):061.1ЄС

© А.А. Сбруєва, І.В. Єременко, 2019
© Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 4
ПЕРЕДМОВА 5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ
1.1. Стан розроблення досліджуваної проблеми у вітчизняній педагогічній думці 13
1.2. Поняттєвий апарат дослідження процесів формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації освітнього простру 30
1.3. Етапи формування Європейського виміру ЗЯВО 59
Висновки до розділу 1 76
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ЗМІСТОВО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ
2.1. Нормативні засади формування європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації освітнього простору 79
2.2. Організаційні засади формування європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації освітнього простору 106
2.3. Змістово-процесуальні засади формування європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації освітнього простору 125
Висновки до розділу 2 146
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ
3.1. Нормативні та змістово-процесуальні засади формування європейського виміру ЗЯВО в Україні 150
3.2. Перспективи подальшого розвитку європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації освітнього простору України..... 168
Висновки до розділу 3 175
ПІСЛЯМОВА..... 178
ЛІТЕРАТУРА 182
ДОДАТКИ 217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄПВО – Європейський простір вищої освіти;

ЗВО – заклад вищої освіти (виш);

ЗЯ – забезпечення якості;

ЗЯВО – забезпечення якості вищої освіти;

АЗЯ – агенція (агентство) із забезпечення якості;

ІВО НАПНУ – Інститут вищої освіти НАПН України;

ЄК – Європейська комісія;

ЄП – Європейський парламент;

ЄС – Європейський Союз;

РЄ – Рада Європи;

УАСС – Українська асоціація студентських спілок;

BFUG – Група супроводу Болонського процесу;

CBHE – транскордонна вища освіта;

ECTS – Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система;

ESG – Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти;

ENQA – Європейська асоціація (мережа) із забезпечення якості вищої освіти;

EUA – Європейська Асоціація університетів;

ESU – Європейський союз студентів;

EURASHE – Європейська Асоціація вищих навчальних закладів

ECA – Європейський акредитаційний консорціум;

EQAF (European Quality Assurance Forum) – Європейський форум з проблем якості вищої освітия;

EQAR – Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти;

INQAAHE – Міжнародна мережа забезпечення якості вищої освіти;

OECD (OECP) – Організація з економічної співпраці і розвитку;

QF-EHEA – Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти.

ПЕРЕДМОВА

Розбудова Європейського освітнього простору і, передусім такої його складової, як Європейський простір вищої освіти (ЄПВО), стала одним з найбільш успішних освітніх проектів ЄС за весь період існування цієї організації. Набули логічного завершення процеси структурної трансформації національних систем вищої освіти більшості європейських країн на засадах єдиної європейської моделі, що визначається формулою «бакалавр-магістр-доктор»; запроваджено європейські норми трудомісткості навчального процесу та трансферу його складових на засадах ECTS; увійшла у практику діяльності європейських систем вищої освіти Рамка кваліфікацій ЄПВО (QF-EHEA), набув чинності Додаток до диплома про вищу освіту європейського зразка. На часі завершення реалізації ще одного важливого завдання розбудови ЄПВО – формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти, що передбачає інтернаціоналізацію стандартів внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО), надання міжнародного виміру діяльності агенцій ЗЯВО.

Зазначимо, що механізми ЗЯВО зазнали протягом останніх тридцяти років у європейському регіоні не менш суттєвої трансформації, ніж діяльність системи вищої освіти у цілому. Крім традиційних внутрішніх механізмів забезпечення якості, що діють на засадах культури якості як невід'ємної складової академічної культури, з'явилися нові – зовнішні, організовані в ієрархічно побудовану структуру та здійснювані на національному, та наднаціональному рівнях.

Основоположні напрями діяльності щодо забезпечення якості вищої освіти в Україні визначено в Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про ліцензування видів господарської діяльності» (2015), Указі Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (2015), Постанові Кабінету Міністрів України «Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти» (2014) та ін.

Доцільність звернення до проблеми інтернаціоналізації забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти пов'язана із необхідністю розв'язання низки *суперечностей* у розвитку вітчизняної системи вищої освіти, зокрема між:

– об'єктивною потребою держави та суспільства в європейській інтеграції системи вищої освіти України в умовах радикальних політичних й економічних викликів та недостатнім рівнем обізнаності вітчизняної освітньо-політичної, академічної й експертної громади з концептуальними й процесуальними засадами формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО;

– активним процесом модернізації системи вітчизняної вищої освіти, зумовленим поглибленням євроінтеграційних процесів та існуючими у ЄПВО підходами і механізмами внутрішнього й зовнішнього забезпечення якості, що відповідають європейським стандартам і рекомендаціям;

– наявністю позитивного досвіду діяльності незалежних агенцій забезпечення якості вищої освіти у більшості країн-учасників Болонського процесу та відсутністю фундаментальних вітчизняних порівняльно-педагогічних досліджень в означеній сфері, що стануть у нагоді у процесі удосконалення нормативних, організаційних та змістово-процесуальних засад ЗЯВО в Україні.

Наукова проблема, що стала предметом вивчення, передбачає багатоаспектний характер аналізу стану її розробленості. Зокрема, теоретичним та практичним засадам інтернаціоналізації освітнього простору присвячено дослідження таких науковців, як Н. Авшенюк, В. Анрущенко, М. Бойченко, І. Єременко, О. Заболотна, В. Зінченко, В. Кремень, С. Курбатов, О. Огієнко, А. Сбруєва, І. Сікорська, І. Степаненко, О. Хомерікі, С. Шитікова, Ф. Альтбах (Ph. Altbach), Х. Біркенс (H. Beerkens), М. ван дер Венде (M. van der Wende), Ф. А. Ван Вугт (F. A.Van Vught), Дж. Найт (J. Knight), П. А. Корбет (A. Corbett), Дж. К. Гудзик (J. K. Hudzik), П. Скотт (P. Scott), У. Тайхлер (U. Teichler) та ін.

Проблеми забезпечення якості вищої освіти в умовах формування ЄПВО досліджують такі науковці, як В. Андрущенко, В. Білокопитов, Т. Добко, В. Луговий, С. Калашнікова, О. Козлова, В. Кремень, С. Ніколаєнко, Г. Ніколаї, Ю. Рашкевич, А. Сбруєва, С. Сисоєва, Г. Степенко, Ж. Таланова, Т. Фініков, С. Шевченко, С. Щудло, Л. Брікерхофф (L. Brickerhoff), Л. Боллер, (L. Bollaert), (L. Brickerhoff), Д. Ф. Вестерхейджен (D. F. Westerheijden), Дж. Кохоутек (J. Kohoutek), Дж. Ньютон (J. Newton,), Л. Харві (L. Harvey), П. Уолш (P. Walsh) та ін.

Забезпечення якості міжнародної освіти у європейському регіоні та у світі є предметом вивчення таких дослідників, як Н. Авшенюк,

А. Барблан (A. Barblan), С. Бірзеа (S. Birzea), П. Гастон (P. Gaston), Б. Кем (B. Kelm), А. Стелла (A. Stella) та ін. Теоретичні та практичні засади діяльності міжнародних агенцій забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО становлять предмет наукового інтересу таких учених, як Дж. Грифолл (J. Grifoll), А. Хопбах (A. Hopbach), Е. МкКларан (A. McClaran), А. Валейкіне (A.Valeikiené), М. Кело (M. Kelo), Д. Крістофферсен (D. Kristoffersen) та ін.

Отже, актуальність і соціальна значущість аналізованої проблеми, її недостатня розробленість в українській педагогічній науці, а також необхідність розв'язання окреслених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: «Формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації освітнього простору».

Об'єктом дослідження визначено забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО.

Предметом дослідження є теоретичні, нормативні, організаційні та змістово-процесуальні засади формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації Європейського простору вищої освіти.

Метою дослідження є з'ясування теоретичних, нормативних, організаційних та змістово-процесуальних засад формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації ЄПВО та визначення перспектив подальшого розвитку ЗЯВО в Україні.

Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження:

- схарактеризувати стан розробленості досліджуваної проблеми у вітчизняній науковій думці, окреслити поняттєво-термінологічний апарат та теоретичні засади дослідження;
- виокремити етапи формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти у контексті інтернаціоналізації ЄПВО;
- окреслити нормативні, організаційні та змістово-процесуальні засади формування європейського виміру забезпечення якості у контексті інтернаціоналізації ЄПВО;
- визначити тенденції та перспективи розвитку забезпечення якості вищої освіти в Україні в контексті інтернаціоналізації освітнього простору.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період утворення та розвитку Європейського простору вищої освіти. Нижня межа

дослідження – 1997 рік – підписання Лісабонської конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні. Верхня межа дослідження – 2018 рік – проведення Паризького саміту BFUG (Групи супроводу Болонського процесу).

Територіальні межі дослідження охоплюють територію ЄПВО, тобто країни-учасниці Болонського процесу, на освітні системи яких поширюється нормативна база реформ та у межах яких здійснюється діяльність щодо формування європейського виміру ЗЯВО.

Методологічну основу дослідження складають загальні принципи теорії наукового пізнання, діалектичні принципи взаємозв'язку та взаємозумовленості процесів, взаємовпливу і взаємозалежності явищ об'єктивної дійсності; положення про єдність теорії та практики. В основу конкретної методології дослідження покладено такі підходи: системний, що був застосований для окреслення процесів ЗЯВО як складного та багатовимірного феномену; історичний, що дав змогу виокремити етапи розвитку досліджуваного феномену в ЄПВО в цілому та в Україні зокрема; компаративний, що було застосовано для виявлення особливостей впливу на тенденції розвитку досліджуваного феномену колективних суб'єктів Болонського процесу у діахронному та синхронному аспектах; аксіологічний, на засадах якого виокремлено академічні цінності, покладені в основу діяльності Європейської асоціації забезпечення якості вищої освіти (ENQA) та інших незалежних агенцій та асоціацій із забезпечення якості у ЄПВО; герменевтичний, що дав змогу осягнути взаємозумовленість цілісного процесу інтернаціоналізації Європейського освітнього простору та такої його складової, як інтернаціоналізація забезпечення якості вищої освіти на концептуальному, нормативному, організаційному та процесуальному рівнях розгляду.

Для реалізації мети дослідження та поставлених завдань використано систему взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих методів: *теоретичних*, зокрема *загальнонаукових* (аналіз, синтез, зіставлення, порівняння, узагальнення, систематизація), що дали змогу з'ясувати особливості розвитку теоретичних підходів, покладених в основу розвитку досліджуваного феномену, та проаналізувати законодавчі й нормативні документи, праці вітчизняних та зарубіжних науковців; *конкретнонаукових* – метод контент-аналізу, що дозволив схарактеризувати стан розробленості

досліджуваної проблеми у вітчизняній науковій думці, метод термінологічного аналізу, що було використано при характеристиці базових понять дослідження; методи хронологічного, генетичного та діахронно-порівняльного аналізу, що дали змогу виокремити етапи розвитку європейського співробітництва у сфері ЗЯВО та сприяли виявленню тенденцій розвитку досліджуваного феномену в умовах сьогодення; методи структурно-логічного та синхронно-порівняльного аналізу діяльності колективних суб'єктів утворення та розвитку ЄПВО, що уможливили окреслення теоретичних, нормативних, організаційних та змістово-процесуальних засад досліджуваного феномену; методи системно-структурного та структурно-функціонального аналізу, що дали можливість визначити тенденції та розробити рекомендації щодо подальшого розвитку інтернаціоналізації забезпечення якості вищої освіти в Україні; *емпіричних* – аналіз документів міжнародних проектів з проблем ЗЯВО, сайтів українських ЗВО та Національного агентства забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), бесіди та Е-листування з фахівцями у досліджуваній сфері.

Джерельну базу дослідження становлять: політичні й аналітичні документи Ради Європи з проблем ЗЯВО, інтернаціоналізації вищої освіти у європейському регіоні та забезпечення конкурентоздатності європейської вищої освіти у сучасному світі; законодавчі акти національних держав, зокрема України, що стосуються якості вищої освіти (закони, підзаконні акти, концепції тощо); матеріали та підсумкові документи (декларації) самітів міністрів освіти країн-учасниць Болонського процесу; матеріали конференцій та зустрічей робочих органів Болонського процесу, у яких розроблено концептуальні засади досліджуваного феномену; документи та аналітичні матеріали колективних суб'єктів Болонського процесу – ENQA, EAU, ESU, EURASHE, EQAR та ін.; документи та аналітичні матеріали міжнародних глобальних та регіональних політичних, економічних, культурно-освітніх організацій, що здійснюють розробку стратегій розвитку та моніторинг якості вищої освіти в сучасному світі (ОЕСР, ЮНЕСКО, ЄС, ЄК, ЄП); наукові розвідки (статті, монографії) вітчизняних та зарубіжних науковців з широкого кола аспектів досліджуваної проблеми; міжнародні на національні глосарії термінів з проблем ЗЯВО та інтернаціоналізації вищої освіти в контексті розвитку ЄПВО; інформаційні сайти, аналітичні та

навчально-методичні матеріали міжнародних проектів з проблем ЗЯВО, ініційовані Erasmus+ та іншими міжнародними грантодавцями.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* в українській педагогічній науці цілісно з'ясовано теоретичні, нормативні, організаційні та змістово-процесуальні засади формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти у контексті інтернаціоналізації освітнього простору, що передбачало: характеристику стану розроблення досліджуваної проблеми як полі- та інтердисциплінарного наукового дискурсу; виокремлення етапів формування європейського виміру ЗЯВО; окреслення нормативних засад забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО (оновлення стандартів відповідно до потреб розвитку вищої освіти регіону, перебудова ESG на засадах студентоцентризму, поширення стандартів ESG у глобальних масштабах; виявлення організаційних засад (запровадження механізмів реалізації принципів субсидіарності, прозорості, незалежності, співпраці та доброчесності; урізноманітнення функцій організацій-колективних суб'єктів розвитку ЄПВО (політична, організаційно-координаційна, інформаційно-аналітична, консультативна, інтеграційна) реалізації процесів формування європейського виміру ЗЯВО) та змістово-процесуальних засад досліджуваного процесу (транскордонної діяльності агенцій із забезпечення якості, забезпечення якості спільних освітніх програм університетів різних країн, забезпечення якості транскордонної/ транснаціональної вищої освіти). Визначено та схарактеризовано етапи розвитку забезпечення якості вітчизняної системи вищої освіти в контексті інтернаціоналізації вітчизняного освітнього простору, розроблено рекомендації щодо подальшого розвитку інтернаціоналізації ЗЯВО в Україні.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що схарактеризовані у роботі процеси формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти, рекомендації щодо застосування позитивного європейського досвіду у досліджуваній сфері в Україні можуть використовуватися для розробки сучасної стратегії розвитку інтернаціоналізації забезпечення якості у вітчизняній вищій освіті, у розробці навчальних посібників з управління ЗВО, з порівняльної педагогіки та історії педагогіки. Матеріали дослідження а також її джерельна база будуть корисними у подальших наукових пошуках у відповідних галузях наукового знання.

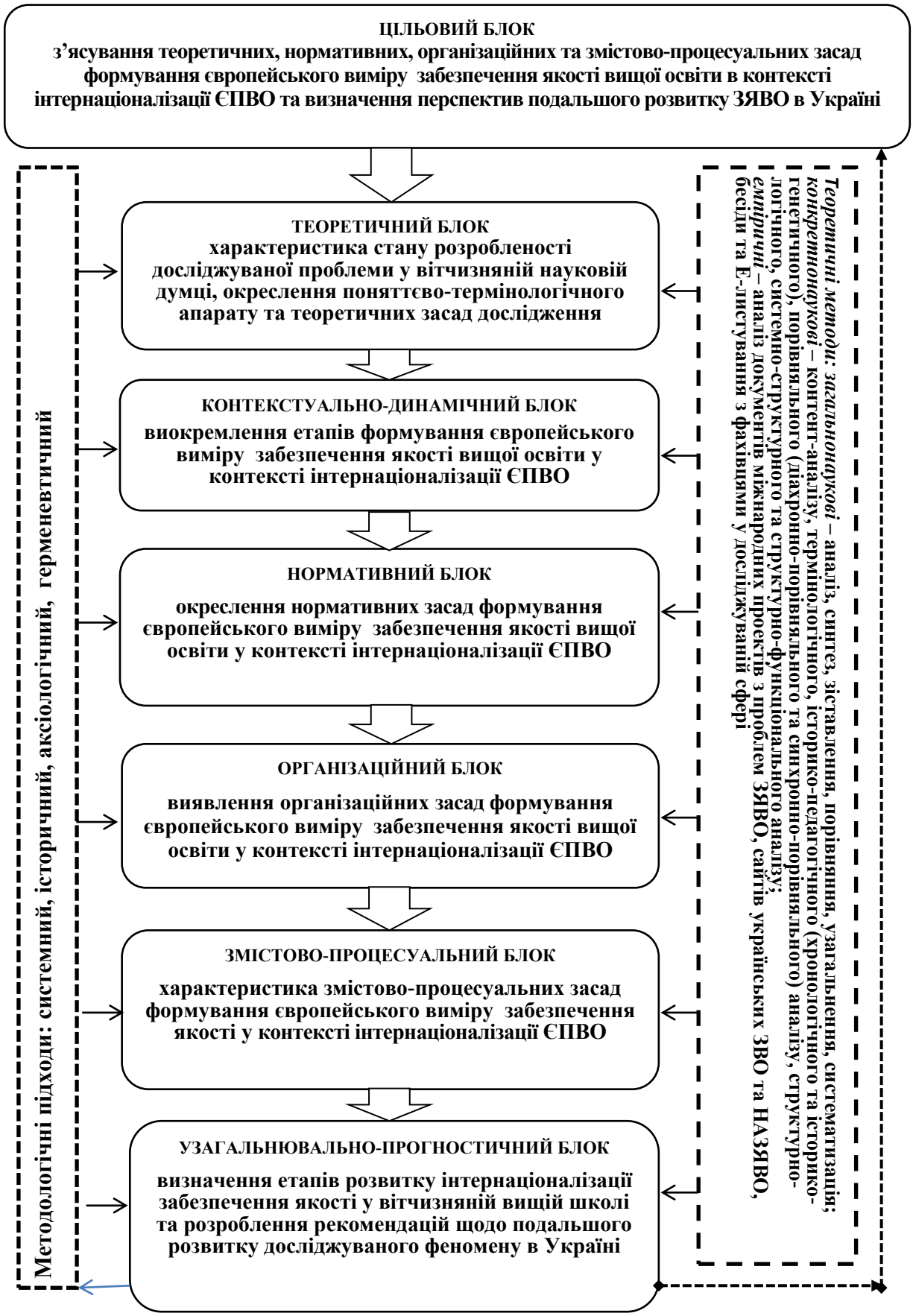

Рис. 1.1. Концептуально-методологічна модель дослідження процесу формування європейського виміру ЗЯВО у контексті інтернаціоналізації освітнього простору.

Визначення актуальності теми дослідження, суперечностей, розв'язання яких є значимим для подальшого розвитку ЄПВО та Європи знань, цільових пріоритетів, наукового апарату дослідження та його методологічних засад дають підстави для формулювання концептуально-методологічної моделі дослідження, яка включає методологічні підходи, методи та концептуальні блоки (цільовий, теоретичний, контекстуально-динамічний, нормативний, організаційний, змістово-процесуальний, узагальнювально-прогностичний). Візуалізацію даної моделі представлено на рисунку 1.1.

На представленій моделі відображено логічну послідовність розгляду основоположних аспектів проблеми, що у сукупності претендує на цілісність, відповідність методологічним підходам, на засадах яких виконано наукову розвідку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

1.1. Стан розроблення проблеми у вітчизняній педагогічній думці

Дослідження проблеми формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти у Європейському освітньому просторі в інтернаціоналізаційному контексті має міждисциплінарний характер, оскільки знаходиться на перетині предметних полів філософії освіти, порівняльної педагогіки, педагогіки вищої школи, менеджменту освіти, соціології освіти та деяких інших дотичних галузей знань.

З метою надання характеристиці стану розроблення досліджуваної проблеми системності та структурованості виокремлено ключові аспекти проблеми, що стали предметом розгляду фахівців у названих нами вище галузях наукових знань. До таких аспектів проблеми відносимо, передусім, дослідження з питань: 1) реформування (модернізації, трансформації, розвитку тощо) системи вищої освіти європейського регіону в цілому та окремих країн регіону зокрема; 2) забезпечення якості вищої освіти у національному та наднаціональному вимірах розгляду, 3) інтернаціоналізація вищої освіти в Україні та у європейському регіоні. Підкреслимо, що виокремлені аспекти є взаємопов'язаними, що зумовлює дотичність питань, що є предметом розгляду.

На основі застосування методів термінологічного, структурно-логічного, проблемно-генетичного та контент аналізу, систематизації та узагальнення матеріалів аналізованих досліджень конкретизуємо проблематику наукових розвідок у межах визначених вище предметних полів та виокремлених аспектів проблеми. Зазначимо, що з огляду на чисельність наукових розвідок, у яких розглядаються різні аспекти досліджуваної проблеми, ми звернемося, головним чином, до найбільш значимих, з нашої точки зору, фундаментальних робіт – дисертацій; монографічних досліджень; наукових статей, опублікованих у фахових наукових виданнях; спеціалізованих

аналітичних доповідей (звітів), що стали результатом роботи груп експертів у межах виконання міжнародних проектів. Системний пошук джерел, що стали предметом нашого аналізу, здійснено у пошуковій системі Google. Пошук дисертаційних досліджень здійснено у електронній базі даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Щодо першого з виокремлених нами аспектів розгляду досліджуваної проблеми, а саме, реформування (модернізації, трансформації, розвитку тощо) вищої освіти європейського регіону в цілому та окремих країн зокрема, зазначимо, що протягом періоду, що входить до хронологічних меж нашого дослідження, зазначимо наявність значної кількості наукових розвідок. Першочергову увагу ми звертали на сукупність наукових досліджень у сфері порівняльної педагогіки вищої школи (спеціальність: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки). Проблематика освітніх реформ у сфері вищої освіти європейського регіону стала з моменту вступу України у Болонський процес предметом аналізу у таких дисертаційних роботах: «Тенденції розвитку вищої освіти у країнах Західної Європи та Україні» (Поберезька, 2005); «Тенденції реформування вищої освіти в країнах Західної Європи» (Кряжев, 2008); «Інтеграційні процеси в розвитку вищої освіти країн Європейського Союзу (90-і рр. XX – початок XXI ст.)» (Шовкопляс, 2012); «Модернізація системи вищої гуманітарної освіти України в контексті європейських інтеграційних процесів» (Науменко, 2014); «Педагогічні засади гармонізації національних і європейських стандартів освіти в контексті Болонського процесу» (Гамерська, 2014); «Основні тенденції гуманітаризації професійної освіти в країнах Західної Європи (Німеччина, Велика Британія, Франція)» (Чепурна, 2015); «Організаційно-педагогічні засади діяльності Європейського студентського союзу як суб'єкта Болонського процесу» (Улановська, 2017); «Розвиток вищої освіти в Україні та країнах Європейського Союзу (кінець XX - початок XXI ст.): порівняльний аналіз» (Костецька, 2017)та ін. (див. Додаток А., Табл. А.1).

Низку досліджень вітчизняних науковців-компаративістів присвячено проблемам реформування (модернізації, розвитку тощо) вищої освіти та певних їх галузей (аспектів, напрямів) в окремих європейських країнах: «Модернізація вищої школи у сучасній Франції» (Бочарова, 2006); «Реформування змісту університетської освіти

сучасної Франції» (Шаповалова, 2008); «Реформування системи педагогічної освіти Німеччини (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)» (Махиня, 2009); «Реформування системи вищої освіти Великобританії в кінці ХХ – на початку ХХІ століття» (Саргсян, 2009); «Модернізація вищої аграрної освіти в Польщі в умовах євроінтеграції» (Соколович-Алтуніна, 2012); «Розвиток економічної освіти у вищій школі Чехії і Словаччини у ХХ столітті» (Товканець, 2014); «Модернізація фізичного виховання та спорту в університетській освіті Польщі (1991–2011 рр.)» (Долгова, 2014); «Модернізація змісту вищої педагогічної освіти в Польщі за умов європейської інтеграції» (Нестеренко, 2014); «Тенденції розвитку менеджменту ризиків в університетах Великої Британії» (Клочкова, 2015); «Тенденції розвитку вищої педагогічної освіти Італії (кінець ХХ – початок ХХІ століття) (Нелін, 2017) та ін. (див. Додаток А., Табл. А.2).

Узагальнення матеріалів та висновків названих вище дисертаційних робіт з проблем реформування вищої освіти дозволяє констатувати, що їх структура та зміст мають багато спільного. Вони включають, як правило, виявлення зовнішніх (суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх, демографічних) та внутрішніх (психолого-педагогічних, методичних, технологічних, професійно-педагогічних) чинників впливу на процеси освітніх реформ; окреслення теоретичних (концептуальних), історичних, нормативних, організаційних, змістових, методичних, процесуальних аспектів розгляду та напрямів реалізації (структурний, змістовий, управлінський, фінансовий тощо) досліджуваних змін; виявлення напрямів та тенденцій подальшого розвитку досліджуваних процесів розвитку вищої освіти (глобалізація, інтернаціоналізація, регіоналізація (європеїзація), інтеграція, диверсифікація, автономізація, лібералізація, демократизація, стандартизація, забезпечення якості, професіоналізація, технологізація, індивідуалізація тощо) та обґрунтовування перспективних шляхів упровадженнях здобутків освітніх реформ європейських країн в Україні. Підкреслимо, що окремі аспекти розбудови ЄПВО, інтернаціоналізації освітнього простору та забезпечення якості вищої освіти стали предметом розгляду всіх без винятку названих вище робіт з порівняльної педагогіки вищої школи.

Підтвердженням полі- та міждисциплінарного характеру дослідження проблем реформування вищої освіти є актуальні дисертаційні роботи у таких галузях знань:

– філософія освіти: «Відтворення вищої освіти України у європейському освітньому просторі» (Бурлакова, 2007); «Освіта в контексті ціннісних орієнтацій» (Долголенко, 2007); «Трансформація філософської парадигми освіти в контексті Болонських декларацій» (Кільова, 2009); «Демократизація як закономірність модернізації освіти в контексті глобалізації» (Яцейко, 2009); «Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз» (Бойко, 2010); «Теоретичні засади розвитку університетської освіти: європейський контекст» (Жижко, 2011); «Феномен університету в контексті глобальних трансформацій» (Курбатов, 2015) та ін.

– державне управління: «Удосконалення державного управління вищою освітою в контексті європейської інтеграції» (Сікорська, 2006); «Державне управління реформуванням вищої освіти в Україні в контексті Болонського процесу» (Андрейчук, 2007); «Державне сприяння адаптації системи вищої освіти в Україні до вимог Болонського процесу» (Пшенична, 2009); «Механізми державного управління реформуванням вищої освіти України в умовах євроінтеграції» (Журавльова, 2009); «Модернізація вищої освіти України: механізми інституційного регулювання» (Баран, 2011) та ін.;

– історичні науки: «Зростання ролі студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів України: історичний аспект (90-ті рр. XX – початок XXI ст.)» (Сопівник, 2004) «Реформування системи вищої освіти в Україні (90-ті рр. XX – початок XXI ст.): історичний аспект» (Сафонова, 2005) та ін.;

– соціологічні науки: «Дисфункціональні явища в освіті за умов реформування вищої школи: регіональний вимір» (Северинюк, 2008) та ін.;

– культурологія: «Гуманітаризація вищої культурологічної освіти в Україні XX – XXI ст.» (Москаленко, 2010) та ін.;

– економічні науки: «Економічні умови реформування вищої освіти в період трансформації економіки України» (Плахотнікова, 2006); «Державне регулювання вищої освіти в умовах ринкових відносин» (Пасінович, 2009); «Трансформація інституту вищої освіти в умовах становлення економіки знань» (Куклін, 2011) та ін.

Аналіз та систематизація тематики названих вище дисертаційних робіт, виконаних у межах предметних полів широкого

кола соціальних наук, дозволяє констатувати, що реформування вищої освіти усвідомлюється науковцями як завдання, успішна реалізація якого відіграє важливу, або й провідну роль у розвитку сучасного етапу розвитку людської цивілізації – суспільства знань. Узагальнення матеріалів дисертаційних робіт в усіх названих вище галузях знань, і, передусім, у галузі теорії вищої освіти, уможливлює висновок щодо європеїзації наукового світогляду вітчизняних дослідників, оскільки європейська проблематика, європейські контексти, порівняльний аналіз (витоків, чинників впливу, концепцій, моделей, кращого досвіду тощо) є характернми для усіх аналізованих робіт. Проблеми забезпечення якості вищої освіти розглядаються у числі пріоритетів, стратегічних напрямів розвитку, механізмів реалізації реформ.

Предметом систематизації та узагальнення стали також індивідуальні й колективні монографічні дослідження українських науковців з проблем реформування (трансформації, розвитку тощо) вітчизняної освіти у європейському та глобальному контекстах, що мають, як правило, міжпредметний характер, тобто охоплюють проблеми філософії освіти, управління процесами змін, контекстуальні характеристики функціонування вищої освіти (суспільно-політичні,соціально-економічні, правові, демографічні тощо), дидактичні та методичні проблеми розвитку вищої освіти. До найбільш значимих наукових розвідок такого роду ми відносимо (названі у хронологічному порядку): «Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти» (Журавський, 2003); «Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства» (Ніколаєнко, 2005); «Актуальні проблеми розвитку вищої освіти в Україні у контексті Болонського процесу» (Берека, 2007); «Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України» (Михальченко (Кер.), 2007); «Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України» (Ніколаєнко, 2008); «Модернізація вищої освіти в Україні у контексті Болонського процесу» (Новікова, 2009); «Вища освіта України як фактор цивілізаційного визначення молоді» (Михальченко та ін. (Ред., 2010); «Вища освіта – ресурс формування інноваційної економіки» (2011); «Вища освіта України: реалії сучасного розвитку» (Сисоєва, 2011); «Розвиток вищої освіти та економіка знань» (Каленюк, 2012); «Управління інноваційним

розвитком освіти в суспільстві ризику» (Сбруєва (Ред.), 2012); «Входження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторингове дослідження» (Фініков (Кер. авт. кол.), 2012); «Освітній імператив суспільного розвитку» (Каленюк (Ред.), 2014); «Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: нац. рамка кваліфікацій. Результати навчання. Компетентності. ЄКТС» (Рашкевич, 2014); «Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні» (Луговий, Калашнікова (Ред.), 2014); «Вища освіта України: ризики, сподівання, успіхи» (Євтух та ін. (Ред.), 2015); «Вища школа України в загальноцивілізаційному контексті: соціально-філософський аналіз з позицій світоглядно-компетентнісного підходу» (Рябченко, 2015); «Теорії та технології інноваційного розвитку вищої освіти: глобальний і регіональний контексти» (Сбруєва (Ред.), 2017); «Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти у глобальному, регіональному та національному контекстах» (Сбруєва та Ніколаї (Ред.), 2017) та ін.

Зазначимо, що далеко не у всіх названих вище наукових розвідках висловлено позитивне ставлення до процесів змін у системі вищої освіти України, що реалізується згідно з цілями та принципами Болонського процесу. Дослідники наголошують на необхідності критично та творчо ставитись до процесів євроінтеграції у сфері вищої освіти, зберегти кращі національні традиції та не вважати структурні реформи єдиною запорукою успіху євроінтеграційних змін. Однак, у всіх наведених та у багатьох інших публікаціях, зокрема у наукових статтях та матеріалах конференцій з аналізованої проблеми, яких нараховуються, відповідно, сотні й тисячі, висловлюється думка щодо необхідності підвищення якості вищої освіти згідно з європейськими стандартами як кардинальної умови відповідності вищої освіти зростаючим вимогам суспільства знань. Дозволимо собі доволі розлогу цитату з твору поважаного науковця, у якій, на нашу думку, висловлено квінтесенцію уявлень української академічної громади щодо успіхів, поразок та подальших перспектив розвитку інтернаціоналізаційного контексту у забезпеченні якості вітчизняної вищої освіти: «Якість освіти, – наголошує у даному контексті В.І. Рябченко, – це найбільш значуща й цінна вимога Болонського процесу, що виступає по відношенню до нашої системи освіти тим зовнішнім, а значить, об’єктивним фактором, що не дозволить у стихійному гіпертрофованому розростанні ринку освітніх послуг на

вітчизняних теренах допустити профанації вищої освіти як такої. Адже наш досвід розвитку цього ринку продемонстрував неспроможність дієво протистояти такій негативній тенденції. ... Тому маємо сподіватися, що європейські стандарти якості освіти підштовхнуть і прискорять селекцію наших вищих навчальних закладів, які дають неякісну освіту. Формування довіри, яка спиратиметься на міжнародні виміри якості освіти, має відновити соціальну справедливість у нашому освітньому просторі. Певним чином допоможе знівелювати протекціонізм, популізм, фантомність, паблік рілейшнз, завдяки яким деякі вищі навчальні заклади маніпулюють масовою свідомістю громадян, вводять їх в оману, не виправдовуючи якістю фактичної освіти рекламні реляції своїх бутафорних здобутків, звитяг і корпоративних високих квазірейтингів на освітянській ниві. Адресна оцінка якості освіти конкретних вищих навчальних закладів через визнання й довіру в Європейському просторі вищої освіти має слугувати засадою як мотивації вітчизняних ВНЗ для поліпшення своєї діяльності, так і для здійснення їхньої селекції не за формальними, а за реальними критеріями» (Рябченко, 2015, с. 453-454).

Якщо у попередній групі аналізованих нами джерел проблеми забезпечення якості були лише одним з чисельних аспектів розгляду, то в наступній, виокремленій нами попередньо для розгляду, вони є безпосереднім предметом дослідження. Керуючись логікою класифікації джерел, обраною нами, звернемося спочатку до дисертаційний робіт з педагогічних спеціальностей, присвячених проблемам забезпечення якості вищої освіти. До такого роду робіт відносяться названі далі наукові розвідки: «Організаційно-педагогічні засади управління якістю підготовки фахівців в коледжах України» (Стельмашенко, 2001); «Педагогічний моніторинг як засіб гуманізації освітнього процесу у вищому навчальному закладі» (Островерх, 2005): «Науково-методичне забезпечення якості дистанційного навчання у технічному університеті» (Владимирська, 2006); «Педагогічні умови моніторингу якості навчальних досягнень студентів у вищих навчальних закладах недержавної форми власності» (Байдацька, 2007); «Система забезпечення якості вищої освіти в Ірландії» (Запорожченко, 2011); «Моніторинг якості природничо-наукової освіти в університетах США» (Олендр, 2011); «Діяльність європейських організацій із забезпечення якості вищої освіти в

контексті Болонського процесу» (Білокопитов, 2012); «Розвиток системи моніторингу якості вищої освіти в Німеччині» (Чорна, 2015); «Тенденції розвитку транснаціональної вищої освіти у розвинених англомовних країнах (друга половина XX – початок XXI століття)» (Авшенюк, 2016) (Див. Додаток А, Табл. А.3). Із доволі невеликого загалу названих вище дисертацій найбільш близьким до нашої наукової розвідки за проблематикою розглядуваних питань є дослідження В.І. Білокопитова, виконане в межах наукової школи педагогічної компаративістики Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. Принциповою відмінністю нашої роботи є розгляд досліджуваного процесу у більш широкому інституційному контексті, що передбачає аналіз не тільки діяльності організацій Групи Є-4, а й освітньої політики ЄС, що дозволяє, на нашу думку, більш цілісно схарактеризувати активність наднаціональних суб'єктів щодо становлення та розвитку ЗЯВО. Зазнали змін й хронологічні межі дослідження, у рамках яких відбулися нові важливі події у розвитку досліджуваного освітнього феномену, а саме формування європейського виміру ЗЯВО.

Вартим окремого розгляду у даному контексті є назване вище докторське дослідження Н.М. Авшенюк, у якому проблемам забезпечення якості транснаціональної вищої освіти на глобальному (міжнародному), регіональному та національному рівнях присвячено окремий розділ. Суттєву цінність представляє для нас систематизація нормативної бази, що використовується у досліджуваних процесах (Авшенюк, 2016, с. 305-349). Зокрема, на міжнародному рівні, вказує автор, «міжнародними організаціями ухвалено нормативні документи: «Принципи транснаціональної освіти» ГАТО, «Кодекс професійної практики у наданні транснаціональної освіти» ЮНЕСКО і Ради Європи, «Керівні вказівки щодо забезпечення якості транснаціональної вищої освіти» ЮНЕСКО і ОЕСР, «Вища освіта перетинає кордони» ЮНЕСКО і Співдружності навчальних інституцій» (Авшенюк, 2016, с. 348). На європейському рівні, продовжує дослідниця, має чинність документ Ради Європи «Лісабонська Конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти у Європейському регіоні» (Авшенюк, 2016, с. 348).

Низку дисертаційних робіт з проблем ЗЯВО виконано вітчизняними науковцями у інших галузях знань. Пріоритетний інтерес становлять такі роботи: «Державне управління галузевою

стандартизацією в умовах реформування вищої медичної освіти в Україні» (Білинська, 2004); «Регулювання якості освіти як філософсько-освітянська проблема» (Вікторов, 2006); «Якість вищої освіти як предмет філософського аналізу» (Кісіль, 2008); «Методи та моделі адаптивного управління якістю освітньої діяльності вищого навчального закладу» (Ткач, 2010); «Інноваційні інформаційно-комунікаційні технології забезпечення якості вищої економічної освіти» (Івашко, 2011); «Якість і доступність вищої освіти (філософсько-методологічний аспект)» (Гриценко, 2012); «Якість вищої педагогічної освіти: чинники та механізми забезпечення в умовах сучасного суспільства» (Щудло, 2013) (див. Додаток А, Табл. А.4) та ін.

Ознайомлення з проблематикою та узагальнення матеріалів названих вище робіт дозволяє констатувати, що авторами піднято і розв'язано широке коло актуальних наукових і методичних проблем ЗЯВО як на національному, інституційному так і на субінституційному рівнях розгляду, що включають детермінації, закономірності, стратегії, концепції, підходи, принципи, моделі, тенденції, потенціали, технології, програмно-педагогічне забезпечення досліджуваного феномену в сучасному вітчизняному просторі вищої освіти. В усіх названих нами роботах автори наголошують на необхідності європейських орієнтирів розвитку системи вищої освіти України, що зумовлює потребу у підвищенні її якості та пропонують власні науково обґрунтовані пропозиції щодо вирішення виокремлених у дослідженні проблем.

Важливими джерелами розгляду стану розробленості проблеми ЗЯВО вважаємо наукові розвідки (монографії, навчальні посібники, методичні рекомендації), підготовані в межах виконання провідними науковими колективами країни міжнародних та національних проектів, що спрямовані на трансформацію вищої освіти на засадах європейських стандартів якості. До таких робіт відносимо: «Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи» (Локшина (Ред.), 2004); «Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти» (Грищенко (Ред.), 2012); «Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти України: європейський вимір» (Андрущенко (Кер. авт. кол.), 2012); «Від контролю до культури якості: перезавантаження процесів забезпечення якості в українській

вищий школі» (Від контролю до культури якості, 2014); «Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту» (Імператив якості, 2014); «Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд» (Калашнікова, Луговий, (Ред.), 2015); «Актуальні проблеми управління якістю освіти: теорія, історія, інноваційні технології» (Сбруєва. (Ред.), 2017) та ін. Названі вище дослідження являють собою вагомий доробок у теоретичному обґрунтуванні та начально-методичному забезпеченні управління якістю діяльності вітчизняних вишів. Наголосимо на суттєвому порівняльно-педагогічному потенціалі означених студій, оскільки вони містять численні інформаційні й аналітичні матеріали щодо позитивного досвіду у сфері ЗЯВО у різних країнах та гео-політичних просторах. Зазначимо, що у дослідженнях містяться дані щодо діяльності організацій, які належать до Групи Є-4, щодо ЗЯВО, яка стане, зокрема, предметом нашого подальшого розгляду. Зауважимо, однак, на відмінностях джерельної бази, контексту та хронологічних меж, що детермінують наше подальше звернення до діяльності таких наднаціональних організацій, як ENQA, ESU, EUA та EURASHE.

Суттєвий інтерес серед названих вище джерел викликає у контексті нашого дослідження інформаційно-аналітичний огляд «Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні», підготовлений провідними фахівцями Інституту вищої освіти НАПН України з метою «сприяння процесу створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти України та становлення його ефективної діяльності у світлі реалізацій положень нового Закону України «Про вищу освіту» та задля формування у національному просторі вищої освіти нашої держави нової культури вдосконалення якості вищої освіти на засадах об’єктивності та прозорості, довіри і субсидіарності, партнерства та колегіальної відповідальності» (Луговий, (Ред.), 2015, с. 2). У дослідженні систематизовано та узагальнено великий масив інформації щодо нормативних, політичних, концептуальних та процесуальних аспектів ЗЯВО на наднаціональному (європейському) та національному рівнях, зокрема висвітлено особливості ЗЯВО у Фінляндії, Польщі, Естонії, Великій Британії, Нідерландах, США та Україні; сформульовано стратегічне бачення подальшого розвитку системи ЗЯВО в Україні. Позитивно оцінюємо те, що інформаційно-аналітичні огляди вітчизняної та світової практики ЗЯВО вітчизняні науковці – фахівці

Інституту вищої освіти НАПН України збагатили методичними рекомендаціями «Гуманізація вищої освіти як засіб забезпечення її якості в Україні» (Луговий, Таланова, (Ред.), 2016), у яких подано й прокоментовано національні й міжнародні документи щодо зовнішнього та внутрішнього вимірів ЗЯВО, діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, незалежних агентств ЗЯВО, формування національного рейтингу закладів вищої освіти, розроблення стандартів вищої освіти в Україні. Розглядуваний документ має незаперечне значення для систематизації нормативної бази забезпечення якості вищої освіти в ЄПВО та в Україні, продуктивного осмислення кращого зарубіжного досвіду з досліджуваної проблеми. В оцінці відмінності нашої розвідки у контексті розглядуваного аспекту аналізу зазначимо, що вона зумовлена характером джерельної бази роботи як порівняльно-педагогічного дослідження так і її структурною побудовою, що передбачає цілісний розгляд досліджуваного феномену від витоків до сьогодення з визначенням тенденцій розвитку у кожному з аспектів вивчення: історичному, нормативному, організаційному, змістово-процесуальному.

Нарешті, третя група джерел, що виокремлена нами як значима для розгляду досліджуваної проблеми, стосується інтернаціоналізації освітнього простору. Підкреслимо, що вітчизняними педагогами-компаративістами виконано дуже незначну кількість наукових розвідок, у яких інтернаціоналізація освіти виступає як предмет дослідження. До числа дисертаційних робіт з означеної проблеми належать такі: «Інтернаціоналізація університетської освіти в німецькомовних країнах (кінець XX – початок XXI)» (Солощенко, 2011); «Інтернаціоналізація освітнього простору старшої школи Великої Британії» (Чернякова, 2012); «Тенденції інтернаціоналізації змісту вищої освіти в університетах Канади» (Чирва, 2012); «Організаційно-педагогічні засади міжнародної діяльності державних університетів США» (Донченко, 2018). У названих дослідженнях та деяких інших, названих нами вище (Білокопитов, 2012) поданий аналіз поняттєвого інструментарію розгляду проблеми інтернаціоналізації вищої освіти; зосереджено увагу на стратегіях ІВО, що отримали розвиток в окремих країнах та групах країн; висвітлено особливості таких вагомих проявів ІВО як міжнародна (транснаціональна) освіта та міжнародна діяльність університетів.

Суттєву цінність у контексті аналізу стану розроблення досліджуваної проблеми становлять аналітичні матеріали, розроблені фахівцями відділу інтернаціоналізації вищої освіти провідної наукової установи країни у галузі теорії вищої освіти – Інституту вищої освіти НАПН України. Вище вже були названі фундаментальні дослідження науковців цієї установи, що стосувалися проблем реформування вищої освіти та ЗЯВО. Що ж до проблеми ІВО, вартими уваги є такі колективні праці фахівців Інституту вищої освіти НАПН України: «Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій: Аналітичний огляд» (Степаненко (Ред.), 2015); «Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій (частина ІІ): препринт (аналітичні матеріали)» (Степаненко (Ред.), 2016 а); «Інтернаціоналізація вищої освіти в Україні: методичні рекомендації» (Степаненко (Ред.), 2016 б); «Інтернаціоналізація як інструмент розвитку лідерського потенціалу університету: навчальний посібник» (Степаненко, Дебич, 2017).

Загалом зазначимо, що розгляд проблеми ІВО у сукупності названих розвідок має політичний, ідеологічний, філософський, управлінський, педагогічний, соціологічний, методичний аспекти. Вимірами аналізу досліджуваних проблем є глобальний, європейський, національний, інституційний, субінституційний, особистісний. Найбільш цікавими для нашої наукової розвідки структурними складовими аналітичних оглядів (матеріалів) українських науковців є такі:

– «Ключові питання інтернаціоналізації вищої освіти: колізії інструментального і культурно-гуманітарного вимірів» (автор – Степаненко І. В.). У розвідці подано характеристику чинників розвитку ІВО в умовах суспільства знань; з’ясовано специфіку та динаміку розвитку терміну «інтернаціоналізація» у світовій теорії вищої освіти, передусім у поглядах світового гуру теорії ІВО – Дж. Найт (J. Knight) та деяких інших відомих західних теоретиків вищої освіти – Ф. Дж. Альбаха (Ph. G. Altbach), Х. Де Віта (H. DeWit), У. Тайхлера (U. Teichler), Дж. Вебба (G. Webb); схарактеризовано співвідношення аналізованого терміну з низкою інших, що трактуються як його чинники, синоніми або складові, а саме: «глобалізація», «міжнародна освіта», «освіта без кордонів» тощо; виявлено особливості

європейського виміру ІВО, що формується в контексті реалізації Болонського процесу; обґрунтовано стратегії всеосяжної інтернаціоналізації вищої освіти, що «повинна охоплювати ключові галузі, згруповані у наступні три категорії: міжнародна мобільність студентів і персоналу; інтернаціоналізація та вдосконалення навчальних програм і цифрового навчання; і стратегічного співробітництва, партнерства і нарощування потенціалу (Степаненко, 2015б, с. 164). Автором піддано глибоко аргументованому критичному аналізу особливості процесу ІВО в Україні та справедливо підкреслено, що «до сьогодні інтернаціоналізація ще не сприймається як справжній пріоритет розвитку вищої освіти. Щоб стати таким пріоритетом, питання «навіщо інтернаціоналізація?» має отримати у національній стратегії цілком реалістичні та достатньо прагматичні відповіді, виходячи із адекватної сучасним вимогам і викликам відповіді на питання «чому?». Завдання набути через інтернаціоналізацію конкурентоспроможності на світовому ринку освітніх послуг є для України сьогодні надмірно амбітним і може сприйматися як завдання на довготривалу перспективу. Натомість завдання підвищити якість вищої освіти відповідно до світових і європейських стандартів за рахунок розробки і впровадження нових міжнародних освітніх програм та інтеграції до навчальних програм міжнародних елементів і освітніх стандартів є значно більш реалістичним і безпосередньо нагальним» (Степаненко, 2015б, с. 168). Солідаризуємося з висновком української дослідниці, яка вважає, що ІВО повинна бути реалізована в Україні на засадах «методологічного космополітизму, який дасть змогу не зруйнувати національну систему вищої освіти, керуючись абстрактними вимогами її інтернаціоналізації, а суттєво підвищити її ефективність, інтегрувавши у національний контекст нові та найкращі міжнародні стандарти якості та механізми її забезпечення» (Степаненко, 2015, с 177);

– «Інструменти інтернаціоналізації вищої освіти в європейській освітній політиці» (автор – Горбунова Л. С.). У дослідженні схарактеризовано стратегію інтернаціоналізації як ключовий пріоритет освіти. Така стратегія, на думку автора, повинна носити комплексний характер та «охоплювати ключові області, об'єднані в такі три категорії: (1) міжнародна мобільність студентів та персоналу; (2) інтернаціоналізація та вдосконалення навчальних програм та цифрового навчання; і (3) стратегічна кооперація,

партнерство і зміцнення свого потенціалу» (Горбунова, 2015). У науковій розвідці достатньо докладно схарактеризовано кожну з названих трьох категорій комплексної стратегії інтернаціоналізації. Особливу цінність для нашого дослідження представляє характеристика проектів та програм ЄС, що слугують інструментами реалізації стратегії «Європа 2020», спрямованих на реалізацію ІВО у Європейському просторі вищої освіти та роздуми автора щодо шляхів активізації участі українських вишів у міжнародній діяльності у межах ЄПВО;

– «Механізми інтернаціоналізації: програми спільних/ подвійних ступенів у європейському просторі вищої освіти» (автор – Дебич М. А.). Науковцем подано термінологічний аналіз проблеми «подвійні/спільні ступені», схарактеризовано роль так званих Болонських семінарів (нарад, конференцій, круглих столів, що відбувались на різних етапах імплементації Болонського процесу) та їх впливу на розвиток програм спільних/подвійних ступенів у ЄПВО, з'ясовано особливості функціонування європейських міжнародних програм підтримки ідеї спільних/подвійних ступенів (Еразмус Мундус, Еразмус+); висвітлено досвід імплементації програм спільних/подвійних ступенів у вищій школі Ірландії; окреслено актуальні тенденції, що мають місце у процесах визнання спільних/подвійних ступенів у ЄПВО. У висновках щодо сутності досліджуваного процесу автор наполягає на тому, що «інтернаціоналізація освіти і досліджень тісно пов'язана з конкуренцією в області економіки та інновацій, конкуренцією серед дослідників, прагненням отримати світове визнання. Економічні й політичні підстави інтернаціоналізації стали основою, яка формує національну політику у сфері міжнародної вищої освіти, в той час як спостерігається зниження значимості соціально-культурних підстав. Але більш значущим є той факт, що термін «інтернаціоналізація» тепер включає поняття, які можна використовувати для опису будь-яких аспектів, пов'язаних з всесвітнім, міжкультурним, глобальним і міжнародним вимірами вищої освіти» (Дебич, 2015, с. 266);

– частина друга наукової розвідки «Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій» (Степаненко, (Ред.), 2016а) є цінною для нашого дослідження тим, що в ній здійснено аналіз національних політик (підходів, стратегій) інтернаціоналізації

вищої освіти у шести європейських країнах, які, за логікою авторів та згідно з геосхемою ООН, представляють різні частини Європи: північну (Фінляндія), південну (Італія), західну (Німеччина, Франція) і східну (Польща, Росія). Зазначимо, що в аналітичних матеріалах, які стосуються кожної з названих країн, здійснено розгляд питань не тільки прикладного характеру (особливості структурної побудови системи вищої освіти кожної з країн та її кількісні характеристики), а й концептуального, що дозволяє виокремити і проаналізувати ідейні, світоглядні, теоретичні, методологічні засади різних стратегій, програм і практик інтернаціоналізації, розкрити їхній взаємозв'язок із механізмами здійснення інтернаціоналізації на національному та інституційному рівнях. Ми цілком поділяємо переконання авторів аналізованих матеріалів у тому, що «без виявлення глибинного фундаменту національних стратегій, просте копіювання і перенос на вітчизняний грунт навіть дієвих іноземних зразків і механізмів інтернаціоналізації вищої освіти буде нежиттєздатним» (Степаненко, (Ред.), 2016а, с. 5).

Наукова розвідка «Інтернаціоналізація вищої освіти в Україні: методичні рекомендації» (Степаненко, (Ред.), 2016б) є корисною тим, що автори виконали її як певний дороговказ для подальшої діяльності всіх зацікавлених у підвищенні конкурентоздатності вітчизняної вищої освіти сторін. Обґрунтовуючи актуальність своєї розвідки, науковці зазначили, що: «в Україні процес інтернаціоналізації розпочався із суттєвим запізненням і досі, незважаючи на певну активізацію в останні декілька років, здійснюється за відсутністю національної стратегії і комплексних стратегій на інституційному рівні. У вітчизняному освітньому просторі, навіть серед стейкхолдерів освіти, ще не сформувалось релевантне вимогам часу розуміння імперативної значущості цього процесу, його багатовимірного змісту і принципів реалізації та інтенсифікації. Недостатньо вивченим залишається і міжнародний досвід інтернаціоналізації вищої освіти. Заповнити наявні у вітчизняному освітньому просторі концептуальні і практичні лакуни і покликані ці методичні рекомендації, що були задумані як своєрідний «навігатор» у проблемному полі інтернаціоналізації вищої освіти» (Степаненко (Ред.), 2016б, с.4). Коло питань, що стало предметом розгляду у даній роботі, відповідає логіці попередніх аналітичних матеріалів фахівців Інституту вищої освіти НАПН України, розглянутих нами вище (Степаненко (Ред.), 2015;

Степаненко, (Ред.), 2016а), розвиває її та включає такі складові: характеристику термінологічного апарату проблеми ІВО; аналіз європейської політики у розглядуваній сфері; окреслення стратегій, ідеологій, концепцій, принципів, інструментів ІВО на наднаціональному, національному та інституційному рівнях тощо. Унікальною та практично значимою роблять дану роботу узагальнення та рекомендації під грифом «Важливо», що подаються науковцями для осмислення та керівництва до дії українськими освітянами – працівниками вищої школи. Такі рекомендації дійсно є цінним дороговказом, або «навігатором», як і зазначено авторами, що повинен бути взятий до уваги керівництвом кожного українського вишу, що має намір забезпечити свою конкурентоздатність у сучасному глобалізованому світі. Реалізації даної мети слугує і навчальний посібник тієї ж команди авторів «Інтернаціоналізація як інструмент розвитку лідерського потенціалу університету», виконаний у рамках Програми TEMPUS «Освіта для лідерства, інтелігентності та розвитку таланту» (ELITE – Education for Leadership, Intelligence and Talent Encouraging). Авторами посібника визначено, зокрема, сукупність компетентностей фахівця, необхідних для успішної інтернаціоналізації сучасної вищої школи, що включають такі: розуміння передумов і призначення інтернаціоналізації вищої освіти для лідерства; знання основних концепцій та підходів до інтернаціоналізації вищої освіти; навички ідентифікації та аналізу проблем і викликів, що виникають у процесі інтернаціоналізації вищої освіти, та факторів, що визначають успішну реалізацію стратегії інтернаціоналізації університету; застосування релевантних інструментів для розроблення моделі внутрішнього оцінювання якості інтернаціоналізації університету; розуміння важливості та актуальності програм спільних/подвійних ступенів у вищій освіті; уміння визначати мотивацію реалізації програм спільних/подвійних ступенів; уміння визначати ризики реалізації програм спільних подвійних ступенів тощо (Степаненко, Дебич, 2017, с.3).

В контексті аналізу групи джерел, які стосуються питань інтернаціоналізації вищої освіти, звернемося до колективної праці, що була вже названа нами вище як така, що присвячена проблемам ЗЯВО і була підготована в рамках реалізації проекту програми Темпус (Імператив якості, 2014). Дане джерело, що має статус навчального посібника, являє собою справжню енциклопедію кращого зарубіжного

досвіду у сфері ЗЯВО, тож одним з чисельних аспектів розгляду проблеми є «Інтернаціоналізація як інструмент забезпечення якості» (Шепель, 2014, с.254-260). У дослідженні йдеться про індикатори якості інтернаціоналізації всіх аспектів діяльності університету: наукових досліджень, освітньої діяльності, адміністрування, фінансування. Що ж стосується системи забезпечення якості (її зовнішнього та внутрішнього вимірів, нормативних та організаційно-процесуальних характеристик тощо), автор обмежується такою констатацією: «Вивчення досвіду європейських країн щодо використання інтернаціоналізації як засобу внутрішнього й зовнішнього забезпечення якості вищої освіти сприятиме виробленню вітчизняної стратегії та основних напрямів її впровадження до освітнього простору, розробці моделі управління цим явищем, виробленню процедур оцінювання й моніторингу якості освітньої діяльності» (Шепель, 2014, с. 260).

В цілому можемо резюмувати, що кількість фундаментальних досліджень з проблем інтернаціоналізації вищої освіти у вітчизняній педагогічній думці є достатньо обмеженою, на відміну від досліджень з проблем реформування (модернізації, змін тощо) вищої освіти а також забезпечення якості вищої освіти. У Додатку Б у хронологічному порядку нами представлено наукові статті вітчизняних учених з даної проблематики, що опубліковані у вітчизняних наукових виданнях (термін «інтернаціоналізація» присутній або у назві статті, або в анотації, або серед ключових слів). Аналіз статей, що включені до Додатку Б, показує, що у значній кількості представлених наукових розвідок вітчизняних дослідників проблема ІВО розглядається на рівні констатації її існування та актуальності. Автори здійснюють термінологічний аналіз, апелюючи здебільшого до відомих західних авторитетів; розмірковують щодо важливості ІВО у національному, європейському та глобальному вимірах у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-історичному контекстах; наполягають на необхідності вивчення та запровадження прогресивного європейського досвіду в Україні з огляду на виявлені у вітчизняній системі вищої освіти недоліки. У деяких публікаціях піддано аналізу конкретні національні та інституційні стратегії та прояви інтернаціоналізації, зокрема такі, як академічна мобільність, міжнародна та транснаціональна освіта, міжнародні програми наукових досліджень, програми подвійних

дипломів тощо. Констатуємо, що у загальному обсязі наукових статей із проблеми інтернаціоналізації вищої освіти, що були виявлені нами у процесі он-лайн пошуку, проведеному у базі електронних ресурсів Національної наукової бібліотеки імені В.І. Вернадського, питання ЗЯВО стали предметом розгляду лише двох науковців. Найбільш послідовно проблема розглядалася у статтях В.І. Білокопитова, про дисертаційну роботу якого йшлося вище (Білокопитов, 2012). Однак в цілому у межах наукових статей розглядалися лише окремі аспекти ІВО.

На завершення характеристики стану розробленості проблеми дослідження у вітчизняній науковій думці відзначимо, що попри численні наукові розвідки, виконані в рамках предметних полів філософії освіти, порівняльної педагогіки, педагогіки вищої школи, історії, адміністративного менеджменту та деяких інших соціальних наук цілісного розгляду проблеми формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти у інтернаціоналізаційному контексті, що передбачав би висвітлення концептуальних, нормативних, організаційних та змістових засад досліджуваного процесу, здійснено не було, що зумовлює доцільність її опрацювання у нашому дослідженні.

1.2. Концептуальні підходи до дослідження процесів формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації освітнього простру

Формулювання концептуальних підходів до дослідження феномену «європейський вимір забезпечення якості вищої освіти» потребує перш за все термінологічного аналізу його ключових складових. У здійсненні такого аналізу ми використовуємо кілька груп джерел: 1) тематичні глосарії, розроблені експертами Болонського процесу; 2) аналітичні доповіді інституцій, які здійснюють організаційне забезпечення та науковий супровід процесів ЗЯВО у рамках Болонського процесу; 3) наукові розвідки фахівців з досліджуваної проблеми, зокрема ті, що були покладені в основу першої та другої групи джерел.

Зазначимо, що предметом розгляду стане у нашому дослідженні три взаємопов’язані сім’ї понять, об’єднані концептом «освіта», у першій з яких ключовим поняттям є «вища освіта», у другій –

«європейська освіта», у третій – «якість освіти». Отже, до першої групи понять відносяться такі: «вища освіта», «інтернаціоналізація вищої освіти», «інтернаціоналізація освітнього простору». У контексті аналізу другої сім'ї понять предметом розгляду стануть такі: «європейський вимір освіти», «європейський вимір вищої освіти», «Європейський простір вищої освіти». Третя сім'я понять включає такі складові: «якість вищої освіти», «забезпечення якості вищої освіти», «забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти», «європейський вимір забезпечення якості вищої освіти». Оскільки значна частина з названих вище понять містять ознаки відразу двох сімей, логіка їх розгляду не може бути лінійною, вона має, скоріше, концентричний характер, коли більш складні поняття об'єднують прості, утворюючи нове смислове «рідство».

Почнемо виконання наміченого плану дій щодо термінологічного аналізу із найбільш загального поняття – «вища освіта». Термінологічний аналіз матеріалів, поданих у міжнародних та національних тематичних глосаріях, інших довідникових джерелах з питань вищої освіти та її якості (Harvey, 2004-18; Barrows, (Ed.), 2004; Vlăsceanu et. al. (Eds.), 2007; Словник термінів європейської вищої освіти; (Кремень, (Ред.), 2014; Glossary of the European Higher Education Area; OECD, 2006; Glossary of terms used in the TUNING project; Glossary on the Bologna process. English-German-Russian, 2006; Чернишова, (Ред.), 2014) дозволяє стверджувати, що значимими у контексті нашого дослідження є передусім формальні ознаки вищої освіти, передусім її результат (набутий академічний ступінь) та впізнаваність такого результату у межах ЄПВО (відповідність Рамці кваліфікацій у ЄВПО) та у світі в цілому (відповідність класифікатору рівнів освіти ЮНЕСКО). У такому контексті вважаємо за доцільне взяти за основу визначення, подане у довіднику «Національний освітній глосарій: вища освіта», у якому констатовано, що вища освіта (higher/tertiary education), це формальна освіта, що надається на найвищих (5-му і 6-му) освітніх рівнях за Міжнародною стандартною класифікацією освіти в університетах, інших закладах вищої освіти / вищих навчальних закладах та відповідає 5–8 рівням Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя» (Кремень (Ред.), 2014, с. 15).

Оскільки проблематика забезпечення якості вищої освіти розглядається у нашому дослідженні у контексті формування

європейського виміру вищої освіти та Європейського простору вищої освіти, вважаємо за необхідне звернутися до характеристики названих понять, що висвітлюються як у політичних та нормативних документах, так і у довідникових джерелах та наукових розвідках.

Структурно-логічний та термінологічний аналіз названих груп джерел засвідчив, що поняття «європейський вимір» у контексті розвитку освіти європейського регіону було введено у обіг ще у кінці 1960-х рр. XX ст., тобто на ранніх етапах розвитку сучасної європейської культурно-освітньої інтеграції (Бражник, 2002). Вже у 1978 р. у Комюніке Ради Європи (COM(78) 241 final) було подано визначення поняття «Європейський вимір освіти» та окреслено програму формування такого виміру. Цільовим пріоритетом формування європейського виміру освіти було визначено формування європейської свідомості й ідентичності, позитивного іміджу Європи у її громадян та у світі в цілому. Змістову основу аналізованого поняття складала сукупність знань про історію та культуру Європи, що повинна була стати невід'ємною складовою змісту загальної шкільної освіти країн регіону. Подальше розширення концептуальних підходів до формування європейського виміру освіти було викладено у висновках зустрічі міністрів освіти європейських країн у вересні 1985 р., у яких було сформульовано мету побудови мультикультурної Європи шляхом посилення у молодого покоління усвідомлення належності до Європейської громади. Засобом досягнення цієї мети було визначено розвиток європейського виміру шкільної освіти та професійної підготовки вчителів (ЕС, 2006).

Завдання розвитку «європейського виміру вищої освіти» було сформульовано у основоположному документі Болонського процесу – Болонській декларації (1999). У Декларації зазначено, що перспектива розвитку Європи «ґрунтується і зміцнюється її інтелектуальним, культурним, соціальним і науково-технологічним вимірами» (The European Higher Education Area, 1999). Шляхами формування європейського виміру вищої освіти у Болонській Декларації було названо врахування розвитку навчальних планів, міжінституційного співробітництва, схем мобільності, спільних програм навчання, практичної підготовки і наукових досліджень. У документі задекларовано також завдання «сприяння європейському співробітництву в забезпеченні якості з точки розробки сумірних критеріїв і методологій» (The European Higher Education Area, 1999).

Підтримку процесів формування європейського виміру вищої освіти підтверджено і у документах наступних самітів BFUG, тобто у деклараціях, прийнятих у Празі (Towards the European Higher Education Area, 2001), Берліні (Realising the European Higher Education Area, 2003), Бергені (The European Higher Education Area – Achieving the Goals, 2005) та ін. Нарешті, у Єревані (*Yerevan Communiqué,* 2015) було проголошено про завершення формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти, що стало предметом цілісного розгляду у нашій роботі.

В основу концепції європейського виміру ВО, розробленої та реалізовуваної Європейською Комісією, покладено принцип єдності у різноманітті, який означає формування єдиної європейської моделі ВО при збереженні національного різноманіття підходів до її реалізації (Glossary on the Bologna process. English-German-Russian, с. 110). Утворення європейського виміру вищої освіти означає спільність методологічних, теоретичних, нормативних, організаційних, змістових, процесуальних засад функціонування систем вищої освіти у країнах-учасниках Болонського процесу. Така спільність, відповідно до принципу єдності в різноманітті не означає тотожності, відмови від національних культурно-історичних традицій. Разом з тим стандарти якості сучасної європейської вищої освіти, що все більшою мірою перетворюються на основу поняття європейського виміру ВО, вимагають гармонізації структурних та культурних реформ національних освітніх систем, які асоціюються з поняттям Болонський процес.

Відповідно до логіки аналізу ключових понять дослідження зазначимо, що поняття «Болонський процес» ми розуміємо як політичний, соціальний, освітній та культурний феномен, що здійснюється на наднаціональному, національному, інституційному, субінституційному рівнях з метою формування привабливого і конкурентоздатного на глобальному ринку освітніх послуг *Європейського простору вищої освіти*, європейського ринку кваліфікованої робочої сили; сприяння підвищенню готовності випускників вищої школи до успішного працевлаштування, розвитку академічної та професійної мобільності кожного громадянина. Реалізація Болонського процесу означає багатоаспектну та багатовимірну сукупність змін у вищій освіті широкої сукупності країн Євразійського регіону (29 країн на момент підписання Болонської

декларації та 47 країн у 2017р.), що зумовлені необхідністю модернізації шляхів реалізації місії ЗВО в сучасному суспільстві як в інноваційній екосистемі (Сбруєва, 2013а; Сбруєва, Єременко, 2017; Єременко, 2019). Витоками аналізованого процесу стали: міжінституційні програми розвитку студентської мобільності, що беруть свій початок вже у 1970-х рр.; європейські ініціативи, зокрема Програма спільного навчання (Joint Study Programme Scheme), започаткована у 1976 р., та програма Еразмус (European Action Scheme for the Mobility of University Students), що стартувала у 1987 р. Передісторія Болонського процесу містить підписання низки важливих політичних документів, які уможливили його ініціювання та розвиток, а саме: Лісабонська Конвенція про визнання кваліфікацій, пов'язаних із вищою освітою в європейському регіоні, головною метою якої стало формування правового поля європейської вищої освіти та унормування процесу визнання документів про освіту (кваліфікації) на міжнародному рівні (Convention on the Recognition, 1997); Сорбонська декларація, у тексті якої було запропоновано створення Європейського простру вищої освіти та визначено інструменти реалізації цього стратегічного задуму (Sorbonne Declaration, 1998); Велика Хартія університетів (Magna Charta Universitatum, 1998), що окреслює фундаментальні принципи та моральні норми, якими повинні керуватися університети щоб забезпечити інноваційний розвиток освіти та суспільства в цілому.

У контексті характеристики поняттєвого апарату дослідження зазначимо, що формальним початком Болонського процесу стало підписання у 1999 р. Болонської декларації, у якій було сформульовано основні завдання процесу змін, підтверджено його спрямованість на реалізацію стратегічної мети – формування до 2010 року Європейського простору вищої освіти (*The European Higher Education Area, 1999).* Організаційним «локомотивом» процесу стали що-дворічні зустрічі міністрів освіти країн-членів, представників Європейської Комісії (ЄК) та консультативних членів Болонського процесу (Група Є-4), об'єднані у так звану Групу супроводу Болонського процесу (Bologna Follow Up Group – BFUG).

Підкреслимо, що завдання, визначені у Болонській декларації, зазнали у подальші роки суттєвого розвитку та доповнення, що дозволяє дослідникам говорити про них як про «рухому ціль» (moving target) (Kehm, et al. (Eds.), 2009), що динамічно розвивається на

міжурядовому рівні за ініціативної підтримки ЄК (Huisman et al. 2012). Додамо, що розвитку зазнали не тільки завдання Болонського процесу, але й представництво міжнародних стейкхолдерів у BFUG: Група Є-4 поступово розширилась у зв'язку з приєднанням до неї таких представницьких організацій, як UNESCO-CEPES (*Centre Européen pour l'Enseignement Supérieur*, CEPES), Міжнародна професійна організація освітян «Освітній інтернаціонал» (Education International) та європейська асоціація роботодавців (Business Europe). Таким чином, Болонський процес визначають не тільки як багатоаспектну та багатовимірну, але й мультисуб'єктну сукупність змін, здійснювану шляхом взаємного узгодження та координації рішень (Witte, 2006). Питання якості освіти як пріоритет Болонського процесу обговорювалося на всіх зустрічах BFUG. Хронологічний аналіз динаміки розгляду питань забезпечення якості буде здійснено у п.1.3. нашого дослідження.

Як зазначено вище, стратегічною метою Болонського процесу стало формування *Європейського простору вищої освіти*. Поняття «Європейський простір вищої освіти» (ЄПВО) трактуємо як гео-освітню територію інноваційного типу, утворену за допомогою таких інструментів, як Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, національні рамки кваліфікацій, сумісні з Рамкою кваліфікацій ЄПВО, Додаток до диплома та Європейські стандарти і рекомендації забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО. Найактуальніше з визначень ЄПВО, поданих у політичних документах Болонського процесу, знаходимо у Паризькому комюніке BFUG 2018 р. Цитоване нами далі визначення є, на нашу думку, не тільки змістовним, але й емоційно забарвленим, оскільки характеризує ставлення освітньо-політичної та академічної громади до результату тривалих зусиль у спільній справі. Отже, у Паризькому комюніке 2018 р. знаходимо таку констатацію: «Ми пишаємось тим, чого досягнув Болонський процес. Ми побудували дещо унікальне: *Європейський простір вищої освіти (ЄПВО),* в якому цілі та політики узгоджуються на європейському рівні, а потім запроваджуються в національних освітніх системах і закладах вищої освіти. Це простір, де уряди, заклади вищої освіти і стейкхолдери разом формують ландшафт вищої освіти; що демонструє, чого можуть досягти спільні зусилля й постійний діалог між урядами та сферою вищої освіти. Через ЄПВО ми проторували шлях для широкомасштабної

студентської мобільності та покращили не лише порівнюваність і прозорість наших систем вищої освіти, а й підвищили їх якість і привабливість. ЄПВО сприяє взаєморозумінню й довірі та посилює співпрацю між нашими системами вищої освіти. (Paris Communiqué, 2018).

Хронологічний аналіз розвитку Болонського процесу та узагальнення розвідок вітчизняних і зарубіжних науковців з досліджуваної проблеми (Степаненко, (Ред.), 2015; Beerkens, 2014) дозволив виокремити такі етапи формування ЄПВО відповідно до місця проведення саміту BFUG та провідних завдань та подій кожного з етапів:

0) Сорбонський (1997–1998) – підготовчо-унормувальний;
1) Болонський (1999 – 2000 рр.) – установчо-структурувальний;
2) Празький *(*2001 – 2002 рр.) – розширювально-компетентнісний;
3) Берлінський (2003 – 2004 рр.) – дослідницько-інтеграційний;
4) Бергенський (2005 – 2006 рр.) – рамково-кваліфікаційний;
5) Лондонський (2007 – 2008 рр.) – соціально-розвивальний;
6) Льовенський (2008 – 2009 рр.) – кризово-інноваційний;
7) Будапештсько-Віденський (2010 -2011 рр.) – ювілейно-підсумовуючий;
8) Бухарестський (2012–2014 рр.) – консолідаційно-вдосконалювальний;
9) Єреванський (2015–2017 рр.) – інклюзивно-якісний;
10) Паризький (з 2018 р.) – інноваційно-педагогічний (Єременко, 2019).

Змістові характеристики кожного з виокремлених етапів подано у Додатку В.

Структурно-логічний та термінологічний аналіз документів, що визначають сучасний етап функціонування ЄПВО (комюніке та декларації самітів Болонського процесу), узагальнення та систематизація матеріалів наукових розвідок (Huisman, et.al., 2012); Garben, 2011); Mendoza, 2008; Pechar, 2012; Westerheijden, 2010; Halvorsen, Nyhagen, (Ed.), 2012 Сбруєва, 2013а; Єременко, 2019 та ін.) й аналітичних доповідей експертів міжнародних організацій з відповідної проблематики (ESU, 2015a; (EUA, *Trends V,* 2007; EC, 2013c; European Commission, 2014 та ін.) дозволили виокремити такі аспекти розгляду досліджуваного феномену, як політичний, соціальний, академічний, культурний та виокремити позитивні результати й

виклики у кожному з них. Отже, в контексті розгляду *політичного аспекту* розвитку ЄПВО позитивними результатами вважаємо такі:

- гармонізація освітньої політики країн-членів Болонського процесу, усвідомлення її провідної ролі у розвитку Європи знань;
- суттєве розширення кола суб'єктів європейської освітньої політики, включення до нього представників усіх зацікавлених у якісній вищій освіті сторін;
- запровадження механізмів м'якої політики – відкритого методу координації (Open Method of Coordination) для досягнення цілей побудови ЄПВО.

Викликами *політичного* характеру у розвитку ЄПВО вважаємо такі:

- ерозія суверенітету національних держав-членів Болонського клубу у сфері освітньої політики;
- економізація освітньої політики;
- домінування політичних та адміністративних механізмів розробки і реалізації Болонських реформ над академічними, що спричинило негативне ставлення до них частини академічної громади, зокрем студентства.

Розгляд *соціального аспекту* розвитку ЄПВО дозволив констатувати наявність таких позитивних результатів:

- масовізація вищої освіти, розширення можливостей для здобуття вищої освіти представників різних соціальних верств та етнічних груп населення;
- урізноманітнення типів вищих навчальних закладів, розширення можливості задовольнити освітні потреби кожного споживача освітніх послуг;
- розвиток системи неперервної освіти, що дозволяє отримувати вищу освіту впродовж життя новим контингентам студентів.

Викликами, що визначено у контексті розгляду соціального аспекту розвитку ЄПВО вважаємо такі:

- небезпека зниження якості вищої освіти, пов'язана з її масовізацією та диверсифікацією студентських контингентів;
- невиконання соціальних зобов'язань урядів щодо забезпечення права кожного громадянина на здобуття якісної вищої освіти у зв'язку з неоліберальною ідеологією освітніх реформ та глобальною фінансово-економічною кризою 2008-2009 рр.

Аналіз *академічного аспекту* розвитку ЄПВО дозволив

виокремити такі позитивні результати:

- запровадження ECTS, що має на меті підвищення рівня прозорості у здобутті та зарахуванні навчальних кредитів;
- запровадження зовнішніх механізмів забезпечення якості на національному та наднаціональному рівнях;
- запровадження національних та міжнародних рамок кваліфікацій, зорієнтованих на потреби національних та європейського ринків робочої сили;
- активізація міжнародної (горизонтальної, вертикальної) академічної мобільності студентів та професійної мобільності викладачів, дослідників;
- перехід до студенто-центрованого навчання, розвиток інноваційних освітніх технологій;
- інтернаціоналізація змісту європейської вищої освіти.

Викликами розвитку ЄПВО в академічному аспекті розгляду стали такі:

- загострення проблем якості вищої освіти, пов'язане з диверсифікацією студентських контингентів, зниженням рівня фінансування вищої освіти в умовах глобальної фінансово-економічної кризи;
- зміна освітньої парадигми в університетській освіті, пов'язана із запровадженням коротких академічних циклів (бакалавр-магістр-доктор): від центрованості на розвитку системи фундаментальних знань та пізнавальних умінь студентів до формування стандартного набору професійних компетентностей, які задовольняють швидкозмінювані потреби ринку праці.

В *культурному аспекті* (в аспекті культури вищої школи, академічної культури) відзначаються такі позитивні результати формування ЄПВО:

- демократизація культури вищої школи як результат зміни цільових пріоритетів вищої освіти, диверсифікації типів вишів, та контингентів студентів, можливістю задоволення освітнього попиту кожного громадянина;
- інтернаціоналізація академічної культури європейських університетів;
- об'єднння зусиль академічної громади, спрямованого на захист традиційних цінностей культури європейського університету на

національному та наднаціональному рівнях (Sbruieva, 2014; Єременко, 2019).

До викликів культурного характеру відносимо:

- відхід від традиційних цінностей європейської академічної культури, її економізація, утилітаризація і вульгаризація (Сбруєва, 2013а; Garben, 2011; Ylijoki, 2003; Єременко, 2019).

Таким чином, тривалий період формування та розвитку ЄПВО зумовив суттєві зміни у діяльності європейської вищої школи, пов'язані, значною мірою, із забезпеченням її якості. Далі ввв контексті термінологічного аналізу ключових понять дослідження звернемося до характеристики поняття «якість вищої освіти». Оскільки дане поняття викликає активні наукові дискусії, що складають суттєвий інтерес для аналізу проблематики нашого дослідження, схарактеризуємо концептуальні підходи до його розгляду, що є поширеними у світовій теорії вищої освіти. Як справедливо стверджують експерти, визначення якості вищої освіти передбачає врахування точок зору та інтересів усіх стейкхолдерів, передусім таких:

- суспільство, що зацікавлене у формуванні в системі ВО громадян, здатних до успішного функціонування та підтримки відповідних цінностей і стандартів. Конкретизуючи цю категорію стейкхолдерів, дослідники виокремлюють платників податків, які зацікавлені в найбільш доцільному та ефективному, з їх точки зору, розподілі фінансових ресурсів, наданих ними державі;
- держава, інститути якої уможливлюють, підтримують, забезпечують функціонування системи вищої освіти, у тому числі і фінансування за рахунок коштів платників податків. Держава зацікавлена в найбільш ефективному виконанні системою вищої освіти своєї місії;
- споживачі освітніх послуг, передусім студенти, зацікавлені у формуванні компетентностей, які забезпечать можливість успішного працевлаштування, та документу, що надасть їм формальне право для побудови професійної кар'єри;
- споживачі освітнього продукту, тобто роботодавці, зацікавлені в оптимальному співвідношенні якості фахівця та витрат на його освіту й подальший професійний розвиток;

- провайдери освітніх послуг, тобто заклади вищої освіти, зацікавленість яких полягає у реалізації своєї місії (освітньої, наукової, соціальної та її складових), підтримці та розвитку своєї конкурентоздатності на національному й міжнародному риках освітніх послуг. Крім інтересів ЗВО як інституції, виокремлюють підходи до розуміння та забезпечення якості окремих її членів, зокрема викладачів та адміністраторів. Має сенс також розгляд позиції студентів як спів виробників освітніх послуг, а не тільки їх споживачів (Schindler L.et al. 2015; Bobby, 2014; Newton, 2010; Tam, 2014).

Розмірковуючи над викликами та суперечностями, що зумовлюють труднощі у визначенні поняття «якість вищої освіти», науковці та експерти міжнародних професійних освітянських організацій справедливо відзначають також той факт, що досліджуваний феномен не є статичним. Його динаміку зумовлюють зміни у широкому колі контекстів, у якому функціонує ЗВО, а саме контексти економічні, технологічні, соціальні, політичні, демографічні, які, до того ж, мають локальний, національний, гео-регіональний та глобальний виміри.

Ще одне коло викликів у визначенні досліджуваного нами поняття зумовлює той факт, що інтереси широкого кола стейкхолдерів, зацікавлених у якості вищої освіти, не є тотожними. Зокрема, дослідники Л. Харві та П.Т. Найт (Harvey, Knight, 1996.) порівнюють позиції університетів, студентів та роботодавців у розглядуваному нами аспекті проблеми. Так, провайдери освітніх послуг (університети) включають у поняття «якість вищої освіти» такі складові, як вхідні параметри діяльності ЗВО (матеріальна база; фінансові ресурси; якість абітурієнтів, викладачів, менеджерів тощо), процесуальні характеристики (освітні програми, викладацька та навчальна діяльність учасників освітнього процесу тощо), вихідні параметри (результати освітньої діяльності студентів). Студенти асоціюють якість вищої освіти з іміджем ЗВО, у якому вони навчаються, освітньою програмою, на яку вони вступили, перспективами працевлаштування, які вони отримають після завершення курсу. Роботодавці оцінюють якість вищої освіти за компетентностями своїх службовців, що закінчили відповідні ЗВО.

Термінологічний аналіз та узагальнення матеріалів аналітичних й довідникових джерел, у яких подано визначення поняття «якість

вищої освіти» (Schindler et al. (2015); Brickerhoff &Huisman, 2015 та ін.) дозволило експертам ENQA, зокрема авторам заключної доповіді проекту Еразмус EQUIP (Enhancing Quality through Innovative Policy & Practice) (Gover & Loukkola, 2018) дійти висновку, що загалом досліджуваний феномен має такі аспекти розгляду:

- ЯВО як підтвердження відповідності місії ЗВО, його цілям або певній сукупності стандартів та критеріїв його діяльності (відповідний цілі – purposeful);
- ЯВО як досягнення позитивних змін у навчальній діяльності студентів, їх особистісному розвитку, у діяльності закладу освіти, освітньої системи в цілому (трансформативний – transformative);
- ЯВО як відповідальність перед різними зацікавленими сторонами за оптимальне використання наявних ресурсів (підзвітний – accountable);
- ЯВО як винятковість (досконалість), унікальна та очевидна властивість, яку не треба підтверджувати, необхідна для досягнення високих стандартів (винятковий - exceptional).

Окреслення першого з названих вище аспектів розгляду досліджуваного поняття вимагає з'ясування цілей вищої освіти в сучасному суспільстві. У контексті проблематики нашої наукової розвідки доцільною вважаємо конкретизацію цілей вищої освіти у її інтерпретації Радою Європи. У Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи (Recommendation CM/Rec, 2007) зазначено передусім, що вища освіта є невід'ємною складовою європейської академічної спадщини. Відповідальність за неї, що передбачає адаптацію до складних вимог сучасного суспільства, несе як саме суспільство (public responsibility) так і інші стейкхолдери (ЗВО, студенти, викладачі). Цілями вищої освіти, що відповідають цінностям демократичного та справедливого суспільства, та реалізуються в діяльності автономних закладів вищої освіти, визначено такі:

- підготовка до успішного працевлаштування;
- підготовка до активного громадянства у демократичному суспільстві;
- особистісний розвиток;
- здобуття та формування готовності до використання у процесі навчання та наукових досліджень широкої сучасної бази знань.

На нормативному рівні сучасні уявлення європейського суспільства щодо якості як досягнення позитивних змін у навчальній діяльності студентів та їх особистісному розвитку подано у Рамці кваліфікацій для ЄПВО – «A framework of qualifications for the European Higher Education Area» (Bologna Working Group, 2005), прийнятій на Бергенському саміті BFUG, у якій, зокрема, визначено компетентності та їх складові, якими повинні оволодіти студенти на кожному з трьох етапів здобуття вищої освіти.

Характеризуючи якість вищої освіти як відповідальність перед різними зацікавленими сторонами, дослідники, як правило, ведуть мову про специфіку відповідальності перед різними типами стейкхолдерів: перед студентами та роботодавцями (відповідальність перед замовником освітнього продукту, клієнтом на ринку освітніх послуг, тобто ринкова відповідальність), перед суспільством (політична відповідальність), перед державою (відповідальність ЗВО перед своїм роботодавцем – державою має характер адміністративної відповідальності) (Harvey & Knight, 1996; Srikanthan & Dalrymple, 2002).

Четвертий з означених вище аспектів визначення якості – ЯВО як винятковість (досконалість), – стає все більш значимим та використовується конкурентній боротьбі університетів світу, країн і навіть регіонів (для визначення місця університету у рейтингу як такого, що є винятковим – exceptional), у визначенні якості освітньої програми (як центру досконалості – center of excellence), професійного статусу окремого викладача та студента.

Зауважимо, що з часом концептуалізація поняття «якість вищої освіти» набуває все більш функціонального підходу та переміщується у практичний вимір розгляду, що передбачає відповіді на питання: якість чого/кого (об’єкт аналізу) та для кого (суб’єкт аналізу); на основі яких стандартів, цінностей здійснюється аналіз якості (Brickerhoff & Huisman, 2015, p.5). Що стосується об’єкта аналізу, ним може бути студент, навчальна програма, навчальний курс, викладач, освітній процес, університет тощо. Аспектами аналізу відповідних об’єктів можуть бути результати навчання, додана вартість (зміни у пізнавальних якостях та компетентностях студентів), задоволення студентів результатами навчання тощо. Суб’єктом аналізу є агент/інституція, що визначає критерії аналізу.

Не втрачає актуальності і ціннісний підхід до характеристики якості вищої освіти, у якому дослідники виокремлюють чотири ціннісні підходи: 1) якість як *контроль* (встановлення правил та процедур, що визначають відповідність: чи забезпечує освіта випускникам необхідні знання та навички для сприяння розвитку економіки та суспільства?), 2) якість як *постійне вдосконалення* (орієнтованість на результат та на прибуток, у якій важливу роль в оцінці успіху освітньої програми відіграє «клієнт»: чи досягли результати навчання очікуваної цілі?), 3) якість як *прихильність* (спільне навчання, пошук нових суспільних цінностей, що орієнтовані на майбутнє: чи перетворюються студенти на громадян світову?); 4) *якість як досягнення прориву* (редизайн та переосмислення, винаходи, орієнтовані на розвиток креативності та гнучкості: чи є студенти, які отримали освіту, готовими до того, щоб стати лідерами майбутнього?) (Van Kemenade, 2008).

Висловлюємо переконання, що наукова дискусія щодо сутності поняття «якість вищої освіти» має значний потенціал для подальшого розвитку в силу зростаючої актуальності проблеми та кількості зацікавлених в ній сторін. На завершення наведемо характеристику поняття «якість вищої освіти», подане у документі, що складає основу нормативної бази досліджуваного нами феномену європейського виміру ЗЯВО у ЄПВО, а саме – «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESG-2015). У вступі до ESG-2015 зазначено: «Вища освіта ставить перед собою численні цілі, такі як підготовка студентів до активної громадянської позиції, до майбутніх кар'єр (розширення їхніх можливостей працевлаштування), підтримка їхнього особистісного розвитку, побудова широкої і розвиненої бази знань та стимулювання досліджень та інновацій. Відповідно, якщо залучені сторони надають пріоритет різним цілям, вони можуть мати різні погляди на якість вищої освіти, і ці відмінні точки зору мають бути враховані у формулюванні стандартів забезпечення якості. Для поняття *якості* непросто сформулювати визначення, але переважно вона є *результатом взаємодії між викладачами, студентами та інституційним навчальним середовищем*» (Standards and Guidelines, 2015, с. 7). Аналіз процитованого нами вище тексту ESG-2015 свідчить про те, що його автори керуються першим з чотирьох названих нами вище підходів до трактування поняття «якість вищої освіти», тобто

якість вищої освіти як підтвердження відповідності місії ЗВО, його цілям, або сукупності стандартів та критеріїв його діяльності (fitness to purpose).

Предметом подальшого розгляду є поняття «забезпечення якості вищої освіти» (ЗЯВО). З метою подання дефініції даного поняття, що є одним із ключових у нашому дослідженні, було здійснено термінологічний аналіз відповідних дефініцій у широкому колі аналітичних та довідникових видань, що використовуються у нашому дослідженні (Кремень (Ред.), 2014; Термінологічний словник, 2014; Harvey, L., 2004-18; UNESCO-CEPES, 2007; OECD, 2006); Glossary on the Bologna process, 2006) та ін.). Відмінності між поданими у даних виданнях дефініціями полягають переважно у ступені докладності характеристики процедур та інструментів досліджуваного феномену. Так, автори «Національного освітнього глосарію: вища освіта» (2014) обмежились констатацією, що ЗЯВО – це «сукупність процедур, що застосовуються на інституційному (внутрішньому) та національному і міжнародному (зовнішньому) рівнях для якісної реалізації освітніх / навчальних програм і присудження кваліфікацій» (Кремень (Ред.), 2014, с. 24).

Пояснення цілей ЗЯВО, сутності та відмінностей процедур і механізмів його реалізації знаходимо у міжнародному глосарії з проблем якості освіти UNESCO-CEPES (2007), у якому зазначено: «Забезпечення якості є загальним терміном, що стосується поточного та неперервного процесу оцінювання (оцінки, моніторингу, гарантування, підтримки та вдосконалення) якості системи вищої освіти, закладів вищої освіти або освітніх програм. Як регуляторний механізм забезпечення якості має два пріоритети: відповідальність закладів освіти та вдосконалення результатів. Інструментами реалізації названих пріоритетів є надання інформації та оціночних суджень (не рейтингування закладів) відповідно до погоджених процесів та визначених критеріїв. У багатьох освітніх системах існує відмінність між внутрішнім забезпеченням якості (тобто внутрішньою інституційною практикою з моніторингу та підвищення якості вищої освіти) та зовнішнім забезпеченням якості (практика забезпечення якості закладів вищої освіти та освітніх програм на національному та міжнародному рівнях). Діяльність із забезпечення якості залежить від наявності необхідних інституційних механізмів, які, у свою чергу, підтримуються культурою якості. Управління якістю, підвищення

якості, контроль якості та оцінка якості є засобами, за допомогою яких досягається забезпечення якості.

Забезпечення якості відрізняється від акредитації в тому сенсі, що перше – це лише передумова для останнього. На практиці відносини між цими двома концептами суттєво відрізняються від однієї країни до іншої. Обидва означають різні наслідки, такі як можливість працювати і надавати освітні послуги, можливість надавати офіційно визнані ступені та право на фінансування з боку держави. Забезпечення якості часто розглядається як складова управління якістю вищої освіти, а іноді два терміни використовуються синонімічно» (Vlăsceanu et. al. (Eds.), 2007, с. 74-75).

У доведенні актуальності звернення до проблеми ЗЯВО науковці апелюють до широкого кола аргументів і, зокрема, до зростання кількісних параметрів потреби у вищій освіті в сучасному світі. Зазначається, наприклад, що у 2025 році глобальна кількість здобувачів вищої освіти досягне 263 млн. студентів порівняно з менш ніж 100 млн. у 2000 році (UNESCO, 2010). Зростання обсягів вищої освіти, тобто її масовізація (massification of higher education) супроводжується диверсифікацією типів закладів вищої освіти, якості ресурсів, передусім якості студентських контингентів: когнітивні можливості, плани щодо отримання того чи іншого академічного ступня (баклавр-магістр-доктор філософії), перспективи подальшого працевлаштування тощо (UNESCO, 2010)). Проблема масовізації вищої освіти веде за собою також суттєве збільшення кількості й диверсифікацію викладацького складу вищої школи та зниження обсягів матеріального забезпечення освітньої та наукової діяльності вишів в умовах глобальних фінансово-економічних криз (Varghese, 2012; Wilson, 2013; Сбруєва, 2015б). Крім названих вище чинників, що актуалізують потребу у забезпеченні якості вищої освіти, назвемо такі: технологізація вищої освіти, що призводить до запровадження інноваційних моделей дистанційної, зокрема змішаної та он-лайн освіти (Siemens, et.al., 2015); розвиток міжнародних мереж ЗВО та наукових досліджень, що вимагають узгодження якісних характеристик освітніх та наукових програм (Siemens, et.al. 2015); міжнародна мобільність студентів, викладачів, освітніх програм та закладів вищої освіти; розвиток транскордонної освіти, що потребує запровадження додаткових інструментів визнання якості (Авшенюк, 2016; OECD, 2012); інтернаціоналізація рамок кваліфікацій, що

вимагають узгодження з боку національних держав та ЗВО; розвиток конкурентної боротьби між ЗВО за якісні інтелектуальні та матеріально-фінансові ресурси (Van Vught, 2013) тощо.

Найбільш наближений до об'єкту нашого дослідження аспект проблеми ЗЯВО – забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО, розглядаються у широкому колі політичних документів та джерел аналітичного характеру. Щодо політичних документів, а саме – документів ЄК та Болонського процесу, вони стануть предметом аналізу у підрозділах нашого дослідження 1.3. та 2.1. Щодо джерел аналітичного характеру, вважаємо за необхідне схарактеризувати організаційні підходи до створення широкого міжпредметного дискурсу, яким є в сучасних умовах «забезпечення якості у ЄПВО».

Передусім слід відзначити вагому роль в об'єднанні у розв'язанні проблеми, що розглядається, широкої наукової громади, міжнародних наукових центрів, членами яких є сотні науковців з країн-членів Болонського клубу та світу в цілому. Найвагомішу роль у дослідженні проблеми забезпечення якості у ЄПВО відіграють такі наукові об'єднання, як Центр досліджень проблем політики у сфері вищої освіти (Center for Higher Education Policy Studies) університету Твенте (Нідерланди); Центр глобальної вищої освіти (Centre for Global Higher Education) Інституту освіти Лондонського університетського коледжу (Institute of Education, University College London); Товариство досліджень вищої освіти (Society for Research into Higher Education), Лондон (Великобританія); Центр досліджень у сфері освітньої політики (Centre for Educational Policy Studies) університету Любляни (Словенія); Відділ досліджень у сфері вищої освіти (Higher Education Policy Research Unit) Технологічного Інституту Дубліна, Ірландія (Dublin Institute of Technology); Міжнародний центр досліджень у сфері вищої освіти (International Centre for Higher Education Research) Університету Кассель (Німеччина); Центр досліджень вищої освіти UNESCO-CEPES та деякі інші. Членами названих вище наукових об'єднань є фактично всі науковці, чиї публікації є значимими у аналізі проблеми, що вивчається.Отже, до репрезентативних осіб у дослідженні ЗЯ у ЄПВО ми відносимо таких науковців: Л. Болер (Bollaert, 2014); Д.Ф. Вестерхейджден (Westerheijden, 2000, Westerheijden, 2010a; Westerheijden, 2010b; Westerheijden, 2013; Westerheijden, 2014a; Westerheijden, 2014b; Westerheijden, 2014c та ін.), Ф.А. ван Вугт (van Vught, 1993; van Vught, 2010); Д. Вудхаус

(D.Woodhouse, 2010), М. Ван дер Венде (Van Der Wende, 2010), Дж. Кохоутек (Kohoutek, 2014), Л. Харві (Harvey, 2008; Harvey, 2010), Дж. Хусман (J. Huisman, 2010) та ін. Аналіз діяльності названих вище наукових центрів дозволив з'ясувати, що їх члени є редакторами абсолютної більшості міжнародних наукових періодичних видань з проблем розвитку вищої освіти, передусім, таких, як «Quality in Higher Education», «Journal of the European Higher Education Area», «European journal of education», «Tertiary education and management», «Higher Education Research and Development», «Higher Education Management and Policy», «Policy Reviews in Higher Education», «Studies in Higher Education», «Perspectives: Policy and Practice in Higher Education» та інші (Єременко, 2019).

Вагому роль у з'ясуванні сутності досліджуваних нами проблем забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО відіграють дослідження, презентовані в рамках Європейського форуму забезпечення якості (The European Quality Assurance Forum (EQAF), що являє собою постійно діючу представницьку міжнародну платформу для дискусій, професійного розвитку та обміну досвідом широкого кола стейкхолдерів у сфері ЗЯВО. Організаторами проведення форуму виступають члени Групи Є-4, передусім EURASHE та EUA. З часу його заснування у 2006 р. відбулося вже 13 представницьких конференцій, на кожній з яких обговорювалося широке коло актуальних проблем ЗЯ у ЄПВО. Далі наведемо проблематику та географію EQAF у 2006 – 2018 рр. у формі таблиці (див. табл. 1.1). Порівняльний аналіз проблематики конференцій EQAF, поданої у таблиці 1.1, та змісту доповідей, що були представлені на них, свідчить про формування змістового континууму досліджень у галузі забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО а також висококваліфікованої громади фахівців, які спеціалізуються на означеній проблематиці.

На кожній з конференцій EQAF заслуховувались доповіді експертів спеціалізованих міжнародних організацій, у яких здійснювався порівняльний аналіз практики ЗЯВО у країнах-членах Болонського процесу, висвітлювалися труднощі, суперечності, позитивний досвід у реалізації ESG тощо.

Таблиця 1.1

Тематика, географія та хронологія конференцій EQAF

№	Тема конференції	Місце проведення	Рік
1	«Формування культури якості у вищій освіті» (Embedding Quality Culture in Higher Education)	Мюнхен (Німеччина)	2006
2	«Запровадження та використання механізмів забезпечення якості» (Implementing and Using Quality Assurance)	Рим (Італія)	2007
3	«Тенденції забезпечення якості» (Trends in Quality Assurance)	Будапешт (Угорщина)	2008
4	«Творчість та різноманіття: виклики для забезпечення якості після 2010 року» (Creativity and Diversity: Challenges for quality assurance beyond 2010)	Копенгаген (Данія)	2009
5	«Осмислення забезпечення якості в європейському, національному та інституційному контекстах» (Making sense of QA in European, national and institutional contexts)	Ліон (Франція)	2010
6	«Якість і довіра: основа того, що ми робимо» (Quality and Trust: at the heart of what we do)	Антверпен (Бельгія)	2011
7	«Яким чином здійснюється забезпечення якості?» (How does quality assurance make a difference?)	Таллінн (Естонія)	2012
8	«Працюємо разом щоб покращити якість» (Working together to take quality forward)	Ґетеборг (Швеція)	2013
9	«Змінюємо освіту – забезпечення якості навчання, а не викладання» (Changing education – QA and the shift from teaching to learning)	Барселона (Іспанія)	2014
10	«Підводимо підсумки та плануємо майбутнє» (Taking stock and looking forward)	Лондон (Великобританія)	2015
11	«Врахування контекстів якості – забезпечення удосконалення» (Quality in context – embedding improvement)	Любляна (Словенія)	2016
12	«Відповідальність за забезпечення якості – спрямованість на здійснення впливу» (Responsible QA – committing to impact)	Рига (Латвія)	2017
13	«Розширення сфери застосування процедур забезпечення якості» (Broadening the scope of QA)	Відень (Австрія)	2018
14	«Підтримка соціального залучення вищої освіти» (Supporting societal engagement of higher education)	Берлін (Німеччина)	2019

Вартими уваги у контексті з'ясування організаційних підходів до виявлення та розв'язання проблем забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО є аналітичні доповіді експертів міжнародних організацій, підготовані за результатами виконання дослідницьких проектів, пов'язаних із розглядуваними проблемами. Ініціаторами таких проектів є колективні члени Болонського процесу, зокрема ENQA (ENQA, 2008; ENQA, 2011a; ENQA, 2012; ENQA, 2014; ENQA, 2015c; ENQA, 2016a;), EQAR (EQAR, 2014), EUA (EUA, 2010; EUA, 2015), ESU (ESU, 2013; ESU, 2015b; ESU, 2017). Найбільш вагомі, масштабні та актуальні проекти у сфері забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО є спільним продуктом міжнародних організацій (Група Є-4), національних АЗЯ – членів EQAR та Європейської Комісії. Перелік найважливіших міжнародних проектів/програм, що мають відношення до проблем забезпечення якості у ЄПВО, інформація щодо їх цілей та виконавців подані у Додатку Ґ. Зауважимо, що названі у Додатку Ґ проекти безпосередньо спрямовані на розв'язання організаційних та методичних аспектів проблеми ЗЯВО. Дотичними до розв'язання цієї проблеми на наднаціональному, національному та інституційному рівнях є десятки інших проектів міжнародних суб'єктів Болонського процесу.

Аналіз, систематизація та узагальнення змісту названих вище аналітичних джерел з проблеми забезпечення якості у ЄПВО дозволяють виокремити такі найбільш актуальні її аспекти, що є предметом розгляду міжнародної академічної та експертної громади:

- контекстуальний вимір ЗЯВО, що передбачає необхідність врахування у процесі розбудови регіональної моделі ЗЯ швидко змінюваного соціально-економічного, суспільно-політичного, культурно-освітнього контекстів розвитку ЄПВО, динамічний характер моделі ЗЯВО;
- індивідуальні темпи гармонізації національних та європейських механізмів ЗЯВО, пов'язані із історичними традиціями функціонування вищої освіти та актуальними тенденціями національної освітньої політики;
- врахування інтересів та залучення усіх стейкхолдерів, передусім держави, студентів, роботодавців до визначення змісту та реалізації процедур ЗЯВО;
- суперечності, проблеми та здобутки поширення принципів та інструментів ESG у країнах ЄПВО;

- взаємовизнання дипломів та кваліфікацій як результат запровадження ESG у ЄПВО;
- посилення уваги до якості викладання, до забезпечення студенто-центрованого характеру освітніх програм ЗВО та суб'єктизація студентів у ЗЯВО;
- загальне розширення спектру напрямів діяльності ЗВО, що є предметом ЗЯВО, а саме, викладання, навчання, екстракурикулярна діяльність, дослідження, адміністрування, інноваційна діяльність, соціальна діяльність тощо;
- розвиток глобального виміру ЗЯВО на засадах поширення принципів та інструментів ESG у інших регіонах світу;
- забезпечення якості програм транскордонної освіти та програм, що передбачають надання подвійних дипломів;
- ризики комерціалізації діяльності агентств ЗЯВО у ЄПВО тощо (Єременко, 2019).

Складовою усіх названих вище аспектів проблеми забезпечення якості у ЄПВО є інтернаціоналізація вищої освіти, що зумовлено, передусім, міжнародним характером ЄПВО як освітнього простору. Далі дамо коротку характеристику поняття «інтернаціоналізація вищої освіти» (ІВО) та похідного від нього – «інтернаціоналізація забезпечення якості вищої освіти».

Застосування методу хронологічного аналізу дозволяє констатувати, що витоки наукової дискусії щодо інтерпретації поняття «інтернаціоналізація вищої освіти» сягають 80-х рр. XX ст., тобто мають більш ніж 30 річну історію. Найбільш відомими серед міжнародного фахового загалу фахівцями проблеми ІВО є такі науковці, як Ф. Альтбах (Altbach, 2007); Х. де Вітт (De Wit, 2010; De Wit 2015); С. Маргінсон (Marginson, 2016); М. Ван дер Венде (Wende van der, 2001); Дж. Найт (Knight, 2004); Knight, 2008; Knight, 2013); П. Скотт (Scott, 2015); Scott, 2016); У. Тайхлер (Teichler, 2009; Teichler, 2017) та деякі інші.

За робоче визначення поняття «інтернаціоналізація вищої освіти» у будь-якому фаховому дослідженні прийнято протягом останнього десятиліття брати класичну його інтерпретацію, подану найбільш відомою репрезентативної особою у досліджуваній сфері – американо-канадською дослідницею Дж. Найт. Таким чином, інтернаціоналізацію вищої освіти трактують як процес інтеграції

міжнародного, міжкультурного або глобального виміру у цілі, функції або надання післясередньої освіти (Knight, 2008, с. 21).

Подане вище визначення слугує дослідникам усього світу основою для викладу власної позиції, ведення дискусії, уточнення або розширення трактування, оскільки воно є достатньо узагальненим, ємким, коротким. Варто, з нашої точки зору, для початку додати, що в американській освітній термінології поняття «post-secondary education» (післясередня освіта), використане у визначенні Дж. Найт, є певним аналогом поняття «вища освіта».

У визначенні аспектів діяльності вишу, на які поширюється «міжнародний, міжкультурний або глобальний вимір» почнемо з того, що було сформульовано Дж. Найт ще у 1994 р.: інтернаціоналізація «викладання, досліджень, соціальних послуг закладу» (Knight, 1994, с. 7).

Якщо у наведеному вище визначенні йдеться про інституційний вимір реалізації досліджуваного процесу, то у поданому далі, автором якого є відомий німецький теоретик вищої освіти У. Тайхлер, вказано на процеси, що відбуваються у значно більш широкому просторі та стосуються значно більш широкого кола явищ сучасного світу, ніж власне освітня, наукова та соціальна діяльність вищої школи:

- всесвітній/транскордонний трансфер знань (книг та інших джерел інформації);
- фізична транскордонна мобільність (студенти, академічний та адміністративний персонал);
- міжнародне співробітництво та комунікація (між країнами, закладами вищої освіти, окремими науковцями тощо);
- міжнародна освіта та дослідження (компаративні підходи, міжкультурна освіта, міжнародна соціалізація як шлях формування взаєморозуміння між народами тощо);
- міжнародна подібність (конвергенція, глобалізація, європеїзація тощо);
- міжнародна репутація (університети світового рівня, міжнародна якість тощо) (Teichler, 2017, с.180-181).

Звернемося до ще однієї класифікації проявів «інтернаціональності» вищої освіти, здійсненої У. Тайхлером, яка стосується сутності досліджуваних нами явищ формування ЄПВО, поданої за результатами аналізу актуального міжнародного дослідження з проблем реалізації Болонського процесу. Отже, у межах

формування ЄПВО інтернаціоналізація вищої освіти, згідно з У. Тайхлером, передбачає такі явища та процеси:

- потоки студентської мобільності;
- інтернаціоналізація як важіль, тиск, ініціатор змін у вищій освіті,
- інтернаціоналізація вдома;
- інтеркультурна компетентність;
- міжнародні стратегії та стратегічна міжнародна взаємодія;
- інтернаціоналізація фінансування;
- оцінка якості міжнародної діяльності (Teichler, 2017, с. 181).

Достатньо упорядковано та системно виміри інтернаціоналізації вищої освіти, її прояви та результати розглянуто у нашій статті «Інтернаціоналізація вищої освіти: пріоритети комплексної стратегії Європейського Союзу», у якій виокремлено глобальний, регіональний, національний, міжінституційний, інституційний та індивідуальний виміри досліджуваного феномену:

• глобальний вимір: програми інтернаціоналізації вищої освіти, здійснювані у контексті освітньої політики міжнародних організацій (ОЕСР, ЮНЕСКО, СБ, СОТ). Сутність програм названих організацій полягає у розробці міжнародних стандартів якості транскордонної освіти, юридичних та етичних норм міжнародної торгівлі освітніми послугами, етичних кодексів здійснення наукових досліджень, критеріїв рейтингової оцінки діяльності університетів тощо;

• регіональний вимір: регіональні стратегії інтернаціоналізації національних систем вищої освіти, що є складовою широкої політики нового регіоналізму, який передбачає поглиблення соціально-економічної, політичної та культурно-освітньої інтеграції у межах геополітичних регіонів світу. Інструментами розвитку таких процесів стали регіональні стандарти якості вищої освіти; міжнародні регіональні університети; програми мобільності суб'єктів академічної діяльності та навчальних програм тощо;

• національний вимір. Експерти ОЕСР визначають чотири типи національних стратегій інтернаціоналізації вищої освіти: досягнення взаєморозуміння, що є характерним, найбільшою мірою, у межах Європейського Союзу (прикладом може слугувати програма «Еразмус»); отримання прибутку, що є пріоритетним, наприклад, для розвинених англомовних країн (США, Великої Британії та Австралії), які є лідерами на глобальному ринку міжнародної освіти; кваліфікованої міграції, до якої вдаються, зокрема, деякі «сивіючі»

суспільства Західної Європи; нарощування інтелектуального потенціалу, що є пріоритетом швидко зростаючих економік Китаю, Індії, Бразилії тощо;

• міжінституційний вимір: програмна мобільність, міжнародні дослідницькі та експертні мережі, твінінгові та френчайзингові форми академічного співробітництва тощо;

• інституційний вимір: надання міжнародного та інтеркультурного виміру змісту освіти, викладанню та науковим дослідженням, здійснюваним в університеті (зовнішня та внутрішня мобільність студентів, викладачів, науковців, адміністраторів);

• індивідуальний вимір: індивідуальна академічна та професійна мобільність студентів та академічного персоналу; формування інтернаціональної особистості громадянина світу, що є інтелектуально, морально й естетично відкритим до неупередженого сприйняття людей та досвіду інших культур (Сбруєва, 2013б, с.91).

У сучасних дослідженнях з проблеми ІВО часто йдеться про ризики, непередбачувані наслідки та виклики інтернаціоналізації, пов'язані зі змінюваними зовнішніми та внутрішніми контекстами функціонування вищої школи, передусім такими як:

- комерціалізація академічної мобільності, перетворення вишів на дипломні та акредитаційні фабрики (diploma and accreditation mills), боротьба вишів за високе місце в міжнародних рейтингах, боротьба за мізки (Knight, 2013);
- етичні наслідки інтернаціоналізації, пов'язані з інституційними стратегіями інноваційними практиками вишів та інструментами діяльності міжнародних агенцій ЗЯВО (Hoey, 2016);
- перетворення викладачів європейських університетів «на продавців на закордонних ярмарках освіти», залучення вишів до вирішення завдань соціальної та професійної інтеграції біженців, що відносяться до груп ризику; (Law, 2016);
- запровадження у вишах неангломовних країн англомовних освітніх програм з метою залучення іноземних студентів; перетворення публікацій у міжнародних наукових журналах на фетиш, що визначає рівень інтелектуальної активності та інноваційності не тільки окремих науковців, установ, але й цілих країн (Hudzik et.al, 2018).

У найбільш узагальненому вигляді зміни, що відбулися у процесах інтернаціоналізації вищої освіти за останні 50 років,

представлені у поданій далі термінологічно-хронологічній таблиці (див. табл.1.2), за змістом якої можна з'ясувати сутність процесів, які відбуваються у міжнародній вищій освіті, і, певною мірою, у соціально-економічній сфері життя глобального суспільства в цілому (за Knight, 2012).

Таблиця 1.2

Еволюція термінологічного поля проблеми інтернаціоналізації освіти (Knight, 2012)

Загальні поняття			
Останні 10 років	Останні 20 років	Останні 30 років	Останні 50 років
Регіоналізація; планетаризація; глокалізація; глобальне громадянство; економіка знань; зелена інтернаціоналізація; глобальні рейтинги.	глобалізація; освіта без кордонів; крос-кордонна освіта; транснаціональна освіта: віртуальна освіта; інтернаціоналізація за кордоном; інтернаціоналізація вдома.	інтернаціоналізація; мультикультурна освіта; інтеркультурна освіта; глобальна освіта; дистанційна освіта; освіта в офшорних або заморських територіях.	міжнародна освіта; розвиток міжнародного співробітництва; порівняльна педагогіка; кореспондентська освіта.
Специфічні складові загальних понять			
Останні 10 років	Останні 20 років	Останні 30 років	Останні 50 років
Регіональні освітні хаби; міжнародні компетентності; фабрики дипломів; фабрики віз; спільні, подвійні, комбіновані ступені; брендінг; статус-білдінг.	провайдери освіти; корпоративні університети; лібералізація освітніх послуг; мережі; віртуальні університети; кампус філії університетів; твінінгові та френчайзингові програми.	міжнародні студенти; навчання за кордоном; інституційні угоди; проекти партнерства; регіональні програми; міждержавне співробітництво.	Зарубіжні студенти; обмін студентами; проекти розвитку угоди про культурне співробітництво; вивчення мов.

Термінологічний аналіз матеріалів таблиці 1.2, свідчить про те, що інтернаціоналізація перетворилась протягом останніх 10-20 років на інструмент реалізації неоліберальної (ринкової) політики глобалізації соціальної сфери (університети як провайдери освіти, лібералізація освітніх послуг, корпоративні університети);

регіоналізації освіти (регіональні освітні хаби); розвитку регіональних та глобального ринків кваліфікованої робочої сили (міжнародні компетентності, спільні, подвійні, комбіновані ступені); менеджменту інституційного розвитку університетів (брендінг, статус-білдінг, твінінгові та френчайзингові програми). Зросли ризики «фейкової» міжнародної освітньої пропозиції, на що вказують такі поняття, як «фабрики дипломів», «фабрики віз», «віртуальні університети».

На завершення розгляду поняття «інтернаціоналізація вищої освіти» констатуємо, що питання забезпечення якості розглядалися фактично у кожному з визначень або тлумачень, наведених нами вище. Однак системного, цілісного розгляду питань інтернаціоналізації ЗЯВО та поняття «інтернаціоналізація забезпечення якості вищої освіти» у наукових розвідках загального характеру, у яких розглядається інтернаціоналізація вищої освіти як багатовимірний та багатоаспектний феномен, не знаходимо.

Отже, далі звернемося до спеціалізованих робіт, у яких піддано аналізу сутність інтернаціоналізації ЗЯВО. Констатуємо, що запит джерел на пошуковому сервері Google, показав дуже невелику кількість результатів: «internationalisation in quality assurance» – 25, «internationalization of quality assurance» – 47 (порівняно із «internationalization of higher education» – 744 000), з яких лише 2 – аналітичні доповіді (ENQA, 2015a; Walsh, P., 2015), підготовані експертами ENQA, а всі інші – інформаційні повідомлення міжнародних та національних агентств ЗЯВО; у міжнародній базі даних ERIC джерела за запитамим «internationalisation in quality assurance» та «internationalization of quality assurance» відсутні. За запитом «international quality assurance» база даних ERIC показала наявність 36 джерел, ключовими словами у яких є такі: вища освіта (Higher Education); якість освіти (Educational Quality); контроль якості (Quality Control); акредитаційні інституції (Accreditation Institutions); освітня політика (Educational Policy); методи оцінки (Evaluation Methods); порівняльний аналіз (Comparative Analysis); бар'єри (Barriers); стандарти (Standards); рекомендації (Guidelines); міжнародне співробітництво (International Cooperation); міжнародні організації (International Organizations); бенчмаркінг (Benchmarking); міжнародна торгівля (International Trade); інституційне оцінювання (Institutional Evaluation) тощо. Пошук поняття «internationalisation of

quality assurance» у міжнародній наукометричній базі даних Scopus показав ще більш скромний результат, ніж в ERIC – 3 джерела, в той час як поняття «international quality assurance» 76 джерел з ключовими словами, аналогічними до названих нами вище за класифікатором бази ERIC.

Отже, за результатами пошуку джерел в названих вище міжнародних базах даних, термінологічного й структурно-логічного аналізу джерел з проблеми інтернаціоналізації вищої освіти та формування європейського виміру ЗЯВО з'ясовано, що найбільш актуальними є такі аспекти проблеми:

- історичні витоки, чинники та етапи розвитку європейського виміру/інтернаціоналізації ЗЯВО (Westerheijden, 2005; Van Vught, 1994; Maassen, 1997; Сбруєва, Єременко, 2017 та ін.);
- нормативні засади європейського виміру ЗЯВО (ENQA, 2015a; EUA, 2015; EQAR, 2017);
- національна та наднаціональна освітня політика щодо запровадження міжнародних стандартів ЗЯВО (Harvey, 2008; ENQA, 2008; EUA, 2015b; ENQA, 2015a; ENQA, 2018);
- національні моделі ЗЯВО, їх трансформація у контексті запровадження ESG (Duykaerts, 2017; ENQA, 2008; ENQA, 2015b; EUA, 2015b);
- організаційні засади діяльності міжнародних агентств ЗЯВО (ENQA Staff Development Group, 2016; EQAR, 2017; Woodhouse, 2010);
- забезпечення якості транскордонної освіти (Stella, 2006; EAR HEI, 2016; ENQA, 2016a; De Micheo, Duclos, 2014; Авшенюк, 2015);
- забезпечення якості спільних програм (JDAZ Project Team, 2015; EQAR, 2015; Tück, 2014; BFUG, 2015);
- міжнародне визнання результатів вищої освіти та довіра до діяльності міжнародних агенцій ЗЯВО (Stensaker, Maassen, 2015; ENQA, 2011b; Kristoffersen, Lindeberg, 2010);
- досвід інтернаціоналізації зовнішнього виміру ЗЯВО (ENQA, 2010a; ENQA, 2018d);
- інтернаціоналізація внутрішнього виміру ЗЯВО як інституційна політика ЗВО (EUA, 2014a; EUA, 2014b; ENQA, 2008; Kohoutek, Westerheijden, 2014);

- ризики інтернаціоналізації ЗЯВО (Kristoffersen, Lindeberg, 2010; Woodhouse, 2010).

Названі вище проблеми знаходяться у межах предметного поля нашого дослідження та будуть розглянуті у його подальших підрозділах.

Найбільше зацікавлення у з'ясуванні сутності феномену інтернаціоналізації (європеїзації) вищої освіти та ЗЯВО проявляють міжнародні та національні асоціації (агентства, агенції) ЗЯВО, у аналітичних доповідях яких схарактеризовано напрями діяльності означених організацій. Так, у доповіді президента ENQA П. Уолша (P. Walsh) на Болонському політичному саміті і Єревані у 2015 р. знаходимо таке визначення поняття «internationalization of quality assurance»: «інтернаціоналізація забезпечення якості – це комплексний феномен, який не слід зводити до імпорту та експорту послуг забезпечення якості між країнами у межах ЄПВО. Для агенцій ЗЯВО інтернаціоналізація починається вдома (у своїй країні) та може включати такі процеси: залучення міжнародних експертів до процедур ЗЯ на національному рівні; залучення міжнародних експертів до управлінських структур національних агентств ЗЯ; використання міжнародних стандартів ЗЯ; обмін позитивним досвідом роботи; входження до мереж агентств ЗЯ та співробітництво з ними» (Walsh, 2015, с. 13).

Більш докладно важливі аспекти інтернаціоналізації діяльності агентств ЗЯВО (цільові, змістові, організаційні, фінансові) висвітлено у Четвертому дослідницькому проекті ENQA «Процедури забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти та поза ним – інтернаціоналізація діяльності агенцій забезпечення якості» (4th ENQA Survey «Quality Procedures in the European higher education area and beyond – Internationalisation of quality assurance agencies») (ENQA, 2015a), який стане предметом розгляду у другому розділі нашої роботи.

Підкреслимо, що процеси інтернаціоналізації ЗЯВО стосуються не тільки діяльності агентств ЗЯ. Як зазначено у цитованій нами вище доповіді президента ENQA, інтернаціоналізація ЗЯВО є комплексним феноменом, що не обмежується тільки міжнародними послугами спеціалізованих агенцій. Робимо висновок, що цілісний аналіз розглядуваного поняття передбачає з'ясування особливостей міжнародного виміру діяльності у сфері ЗЯВО усіх зацікавлених у

якісній вищій освіті сторін. У контексті нашого дослідження до таких сторін належать: 1) наднаціональні суб'єкти у межах ЄПВО, які забезпечують нормативне та організаційне забезпечення інтернаціоналізації ЗЯВО (колективні члени Болонського процесу – Група Є-4, BFUG та ЄК); 2) національні органи управління вищою освітою країн-членів БП, які легітимізують документи наднаціонального рівня і реалізують процеси інтернаціоналізації ЗЯВО на національному рівні; 3) заклади вищої освіти у країнах, що входять до ЄПВО, які запроваджують міжнародний (європейський) вимір у процес внутрішнього ЗЯВО на інституційному рівні.

Термінологічний аналіз, систематизація та узагальнення наведених вище джерел стали підставою для трактування поняття «інтернаціоналізація забезпечення якості у ЄПВО» як процесу формування і запровадження нормативних, організаційних та змістово-процесуальних засад європейського виміру забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти на наднаціональному, національному та інституційному рівнях з метою підвищення якості освіти, конкурентоспроможності ЗВО, систем вищої освіти національного та регіонального рівнів на глобальному ринку освітніх послуг (Єременко, 2019).

Нарешті, звернемося до аналізу поняття «європейський вимір забезпечення якості вищої освіти». Зазначимо, перш за все, що дане поняття ми вважаємо одним з проявів та результатів процесу інтернаціоналізації ЗЯВО у конкретному освітньому просторі, а саме – у Європейському просторі вищої освіти. Європейський вимір ЗЯВО передбачає здійснення процесів зовнішнього та внутрішнього забезпечення якості вищої освіти та діяльності агенцій ЗЯВО на основі визнаних у ЄПВО стандартів. Формування європейського виміру ЗЯВО трактуємо як процес розробки та запровадження теоретичних, нормативних, організаційних та змістово-процесуальних засад інтернаціоналізації забезпечення якості у ЄПВО відповідно до міжнародно визнаних стандартів.

На завершення констатуємо, що структурно-логічний аналіз, узагальнення та систематизація наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних науковців, здійснені у п.1.1. та 1.2 дослідження, дозволяють визначити такі провідні тенденції розвитку теоретичних засад формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти: врахування швидкозмінюваних соціально-економічних,

суспільно-політичних та культурно-освітніх контекстів розвитку ЄПВО, що зумовлює динамічний характер означеного процесу; усвідомлення та прийняття до уваги збереження індивідуальних темпів гармонізації національних та європейських механізмів ЗЯВО, що пов'язано з історичними традиціями та особливостями сучасного розвитку національних освітніх систем; врахування інтересів усіх провідних стейкхолдерів, передусім студентів, роботодавців, держави у визначенні цілей, змісту та процедур ЗЯВО; посилення уваги у контексті процедур ЗЯВО до якості викладання, забезпечення студенто-центрованого характеру освітніх програм ЗВО; обґрунтування ризиків розширення спектру аспектів діяльності ЗВО, що є предметом ЗЯВО, а саме, освітня (викладання та навчання), екстракурикулярна, наукові дослідження, адміністрування, інноваційна та соціальна діяльність тощо; концептуалізація ризиків інтернаціоналізації та комерціалізації діяльності агенцій забезпечення якості у ЄПВО (Сбруєва, Єременко, 2017; Єременко, 2019).

1.3. Етапи формування європейського виміру ЗЯВО

Завданням даного підрозділу наукової розвідки є виокремлення етапів розвитку досліджуваного феномену (контекстуально-динамічниа складова концептуальної моделі дослідження), який ми визначили як процес розробки і запровадження нормативних, організаційних та змістово-процесуальних засад європейського виміру забезпечення якості у ЄПВО на наднаціональному, національному та інституційному рівнях з метою підвищення якості освіти, конкурентоспроможності та привабливості ЗВО, систем вищої освіти національного та регіонального рівнів на глобальному ринку освітніх послуг.

Критеріями виокремлення етапів розвитку досліджуваного феномену виступають такі його сутнісні ознаки: формування європейського виміру методології ЗЯВО, структурних та змістових компонентів, стандартизації та легітимізації процесів забезпечення якості діяльності вишів у ЄПВО. Діахронно-порівняльний аналіз широкої сукупності першоджерел, а саме політичних документів, аналітичних доповідей міжнародних організацій, що є суб'єктами

процесу ЗЯВО, міжнародних організацій та мереж ЗЯВО дозволили констатувати, що етапами розвитку досліджуваного процесу є такі:

1) етап розробки й експериментальної перевірки національного та європейського вимірів методології й процедур ЗЯВО (1991–1997 рр.);
2) етап інституалізації європейського виміру ЗЯВО (1997–2005 рр.);
3) етап стандартизації європейського виміру ЗЯВО (2005–2015 рр.);
4) етап легітимізації європейського виміру ЗЯВО (з 2015 р. – донині) (Сбруєва, Єременко, 2017а; Єременко, 2019).

Далі перейдемо до характеристики провідних нормативних документів та змістових ознак кожного з виокремлених нами етапів.

1. Етап розробки й експериментальної перевірки методології та процедур ЗЯВО у європейському регіоні (1991–1997 рр.). Перші кроки у налагодженні регіонального співробітництва у сфері ЗЯВО були зроблені вже у рік підписання Маастрихтської угоди, тобто у 1991 році, коли було прийнято меморандум РЄ щодо розвитку ВО у регіоні (ЕС, 1991). У 1994–1995 рр. було розпочато пілотні експерименти, спрямовані на розробку та запровадження єдиної методології ЗЯВО у європейському регіоні, яка повинна бути відкритою для адаптації до національних її варіантів. На національному рівні агенції ЗЯВО на той час створювалися або ж уже існували у Великій Британії, Нідерландах (Фландрії), Франції, Данії. Як стверджує відомий дослідник європейської вищої освіти Д. Вестерхейджден, пілотні експерименти полягали у запровадженні в країнах ЄС, які ще не мали поспіль досвіду зовнішньої оцінки якості діяльності закладів вищої освіти, процедур та інструментів такої оцінки у межах освітніх програм однієї чи двох спеціальностей в окремих університетах. Досвід «піонерів» зовнішнього оцінювання якості виявився таким привабливим, що дуже скоро поширився на всі країни не тільки ЄС, але й Східної Європи (Westerheijden, 2005, с. 64-65).

2. Етап інституалізації європейського виміру ЗЯВО. За результатами пілотних експериментів, про які йшлося вище, у 1997 році було вперше сформульовано пропозиції, (СЕ, 1997), а у 1998 р. – рекомендації РЄ (СЕ, 1998), щодо розвитку співробітництва у сфері ЗЯВО у європейському регіоні, згідно з якими доповіді щодо розвитку даного процесу повинні були бути презентовані освітніми експертами організації кожні три роки. Зазначимо, що на виконання означених

рішень протягом останніх двадцяти років питання ЗЯВО у ЄС систематично висвітлювалися як у спеціалізованих доповідях, так і у всіх без винятку загальних документах стратегічного рівня: програмах, меморандумах, комюніке, заявах тощо, що стосувалися широкого кола проблем розвитку ВО, оскільки якість завжди була і є першочерговим пріоритетом, що безпосередньо впливає на конкурентоздатність регіону, країни, кожного громадянина Європи.

Отже, вже у першому документі ЄС, що стосувався проблем європейського співробітництва у сфері ЗЯВО (1998 р.) визначено, що пріоритетом цієї діяльності повинно стати сприяння підвищенню якості діяльності вишів (CE, 1998, с. 57).

Найпотужнішими двигунами інституалізації міжнародного співробітництва у сфері ЗЯВО стали Лісабонська стратегія, освітні цілі якої було конкретизовано у програмі ЄС «Освіта та професійна підготовка-2010», та Болонський процес. Дві європейські стратегії освітніх реформ (Лісабонська та Болонська) об'єднали найважливіших регіональних, національних, локальних та інституційних стейкхолдерів, зацікавлених у якості вищої освіти, як от: наднаціональні політичні та професійні об'єднання, держави, роботодавці, ЗВО, студенти. Вже на початковому етапі реалізації означених програм міжнародно визнана якість вищої освіти стала провідною ідеєю, досягнення якої уможливило всі інші кроки реформи (Сбруєва, Єременко, 2017а).

Зокрема, вже у Болонській декларації (1999 р.) було сформульовано завдання розвитку європейського співробітництва у сфері ЗЯВО з метою вироблення порівнюваних критеріїв та методології оцінки якості (Council Recommendation, 1998). Подальшого розвитку ідея міжнародного співробітництва у сфері ЗЯВО набула у Комюніке міністерського саміту BFUG у Берліні (2003 р.), у якому було підтверджено, що забезпечення якості є основою для формування Європейського простору вищої освіти. Учасники саміту підтвердили спрямованість освітньої політики національних держав – членів Болонського клубу на розвиток системи ЗЯВО на інституційному, національному та європейському рівнях. Перед країнами-учасницями Болонського процесу було поставлено завдання розширення міжнародного співробітництва та участі у міжнародних мережах у сфері ЗЯВО (Realising the European Higher Education Area, 2003).

Перші підсумки розвитку процесів ЗЯВО на національному та наднаціональному рівнях було відведено у Доповіді ЄК 2004 р. (ЕС, 2004). Експерти ЄК констатували, що в абсолютній більшості країн-членів ЄС та країн-членів Болонського клубу було, або найближчим часом буде створено національні агенції ЗЯВО, які мають на меті здійснення зовнішнього оцінювання якості з метою сприяння його підвищенню. Було констатовано наявність різних національних моделей структури агенцій ЗЯВО (наприклад, зіркова модель – star model), методологічних підходів до побудови їх діяльності.

Автори доповіді з'ясували, що на той момент на досліджуваному освітньому просторі існувало вісім типів оцінки (evaluation) або акредитації якості освітньої діяльності: предметна оцінка, програмна оцінка, інституційна оцінка, програмна акредитація, інституційна акредитація, предметний бенчмаркінг та програмний бенчмаркінг. Найбільш поширеними з них було названо програмну оцінку та програмну акредитацію. Тенденцією розвитку діяльності агенцій ЗЯВО у досліджуваному регіоні було визнано поступове розширення типів оцінки якості (ЕС, 2004, с.3). Іншими аспектами аналізу діяльності національних агенцій ЗЯВО стали такі: організація та критерії самооцінювання, організація та критерії зовнішнього оцінювання, способи звітування про проведення зовнішнього оцінювання (ЕС, 2004, с.4).

Окремий розділ доповіді присвячено міжнародному співробітництву у сфері ЗЯВО. Аналіз матеріалів доповіді дозволяє дійти висновку, що вже на цьому – початковому етапі розвитку європейського виміру ЗЯВО більшість країн регіону долучилася до міжнародного співробітництва у досліджуваній сфері (дво-, багатостороннього, загальноєвропейського, глобального). Цілі міжнародних програм співробітництва мали багато спільного: визначення критеріїв оцінювання та методологій діяльності агенцій ЗЯВО, забезпечення прозорості процедур оцінювання та міжнародного визнання їх результатів.

Вагомими результатами у справі інституалізації європейського виміру ЗЯВО стало утворення низки організаційних структур наднаціонального рівня:

- 2000 р. – Європейська мережа (з 2004 р. – Асоціація) забезпечення якості вищої освіти – European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA);

- 2001 р. – Мережа (асоціація) агенцій забезпечення якості вищої освіти країн Центральної та Східної Європи – Network of Central and Eastern European Quality Assurance Agencies in Higher Education (CEENQA);
- 2003 р. – Мережа (асоціація) агенцій ЗЯВО країн Північної Європи – Nordic Quality Assurance Network in Higher Education (NOQA);
- 2003 р. – Європейський консорціум з акредитації у вищій освіті – The European Consortium for Accreditation in higher education (ECA);
- 2005 р. – Європейський форум з проблем ЗЯВО – European Quality Assurance Forum (EQAF);
- 2005 р. – Європейська фундація якості в електронній освіті – The European Foundation for Quality in eLearning (EFQUEL).

Отже, на даному етапі відбулося утворення цілої низки міжнародних агенцій ЗЯВО, що мали як загальноєвропейський (ENQA, ECA, EFQUEL), так і субрегіональний (CEENQA, NOQA) характер. Відрізнялися вони також за своїми методологічними підходами та функціями. Безумовно, процес утворення, розвитку, удосконалення діяльності національних та міжнародних агенцій ЗЯВО тривав і надалі, однак всі основоположні інституції у цій царині було утворено саме на початку XXI ст. (Сбруєва, Єременко, 2017а).

Цікавим у контексті нашого розгляду фактом є підтримка у 2005 році на Міністерському саміті BFUG у Бергені ініціативи створення Європейського консультативного форуму з проблем ЗЯВО (European Consultative Forum for Quality Assurance in Higher Education), що вперше відбувся у Мюнхені у 2006 р. як Європейський форум з проблем ЗЯВО – European Quality Assurance Forum (EQAF). Після першого форуму у Мюнхені (2006 р.), засідання EQAF відбувалися у Римі (2007 р.), Будапешті (2008 р.), Копенгагені (2009 р.), Ліоні (2010 р.), Антверпені (2011 р.), Таллінні (2012 р.), Гьотенберзі (2013 р.), Барселоні (2014 р.), Лондоні (2015 р.), Любляні (2016 р.), Ризі (2017 р.). Зазначимо, що Форум є спільною ініціативою ENQA, ESU, EUA та EURASHE (EQAF, 2018).

У сучасних умовах EQAF перетворився на найбільш представницьку щорічну зустріч європейської експертної, освітньо-політичної на наукової громади, та відіграє важливу роль у розвитку нормативних, теоретичних, організаційних, методичних засад

міжнародного виміру ЗЯВО, а також у формуванні міжнародної громади фахівців (політиків, теоретиків та практиків) ЗЯВО у регіоні та світі, тобто є одним із потужних інструментів інтернаціоналізації забезпечення якості у ЄПВО (Єременко, Сбруєва, 2017а).

3. Етап *стандартизації європейського виміру ЗЯВО* (2005 – 2015 рр.). Суттєвим прогресом у розвитку європейського виміру ЗЯВО стала розробка у 2005 р. за ініціативи ENQA та інших членів Групи Є-4 «Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» – Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG) (далі – «Стандарти»). У документі окреслено, перш за все, контекстуальні особливості, сферу дії, цілі та принципи європейської системи ЗЯВО; визначено три виміри стандартів ЗЯВО: 1) внутрішній (інституційний); 2) зовнішній (позаінституційний – національний, наднаціональний); 3) стандарти діяльності АЗЯ.

Офіційне прийняття та затвердження «Стандартів та рекомендацій» в редакції, запропонованій ENQA, відбулося на міністерському саміті в Бергені (2005 р.). Держави-учасниці Болонського процесу взяли на себе зобов'язання впровадити запропоновану модель щодо внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості та експертного оцінювання органів із забезпечення якості на національному рівні, дотримуючись загальноприйнятих європейських стандартів та рекомендацій (Standards and Guidelines, 2005).

Пізніше, у 2015 році було прийнято нову редакцію ESG (Standards and Guidelines, 2015), аналіз якої порівняно з ESG-2005 буде подано у підрозділі 2.1. у контексті характеристики нормативних засад формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти.

Важливим аспектом впорядкування організаційного виміру процесів формування європейського виміру ЗЯВО стало створення Європейського реєстру ЗЯВО (The European Quality Assurance Register for Higher Education – EQAR). Вперше концепцію створення цієї структури було оприлюднено на саміті BFUG у Бергені у 2005 р. Пізніше, у Лондоні (2007 р.) Група Є-4 представила операційну модель діяльності EQAR (ENQA, 2007), цілями якої було визначено такі:

- формування цілісної системи ЗЯВО у ЄПВО;

- сприяння студентській мобільності шляхом утворення об'єктивної основи для розвитку взаємодовіри між вишами;
- зменшення можливостей «фейкової акредитації» (accreditation mills) на шляху отримання довіри до вишу;
- створення підстави для урядів у наданні вишам права вибору акредитаційної агенції, що є зареєстрованою в EQAR, відповідно до національного законодавства;
- створення керівництва для вишів у виборі акредитаційної агенції відповідно до національного законодавства;
- слугування засобом підвищення якості діяльності агенцій ЗЯВО та підвищення взаємодовіри між ними (Wächter, 2015).

Уявлення експертів EQAR щодо того, якою мірою визначені цілі знаходяться у компетенції організації, відображено у вигляді схеми (див. рис. 1.1).

Наш інтерес до поданої далі схеми зумовлений тим, що у ній відображено логіку управління процесами ЗЯВО на міжнародному рівні, тобто в рамках ЄПВО. Вважаємо за необхідне зазначити у даному контексті, що питання розвитку освіти знаходяться, відповідно до статутних документів ЄС, у компетенції національних держав, а на наднаціональному рівні у цій сфері застосовуються інструменти м'якої політики, тобто, так званий метод відкритої координації.

Подальший розвиток міжнародного співробітництва у сфері ЗЯВО відображено у Рекомендаціях ЄП та ЄК 2006 р. (ЕС, 2006). У даному документі відзначено велетенські організаційні зусилля, здійснені освітньо-політичною, експертною та академічною спільнотами в рамках Болонського процесу та Лісабонської стратегії, спрямовані на розвиток національних систем ЗЯВО та загальноєвропейської структури забезпечення якості – ENQA.

У документі схарактеризовано методологію, принципи, критерії, складові процесів ЗЯВО та перспективи розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері під егідою ЄС та у відповідності до стратегічних пріоритетів, визначених ОЕСР та ЮНЕСКО. Вже на цьому етапі розвитку процесів ЗЯВО у європейському регіоні вказано на необхідність визначення критеріїв високої якості освіти (recognising excellence) та шляхів її досягнення (ЕС, 2006, с. 4).

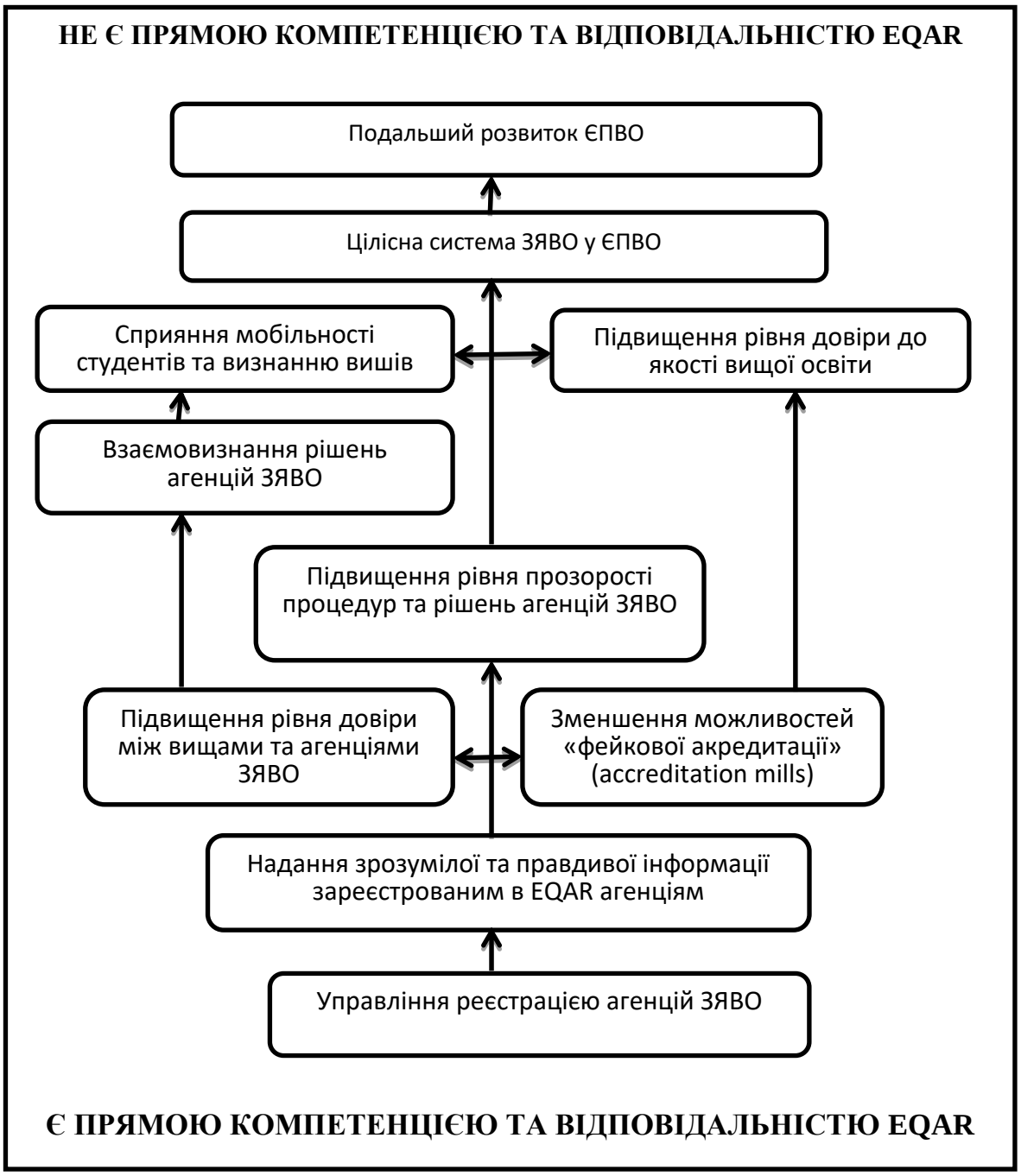

Рис. 1.1. Компетенції Європейського реєстру агенцій ЗЯВО щодо формування європейського виміру ЗЯВО та подальшого розвитку ЄПВО (Wächter, 2015).

Рекомендації Європейського парламенту 2006 р. щодо подальшого розвитку співробітництва у сфері ЗЯВО стосувалися, передусім, таких проблем:

1) підтримка зусиль ЗВО щодо розвитку внутрішніх систем ЗЯ відповідно до стандартів, прийнятих в ЄПВО в рамках Болонського процесу;

2) підтримка незалежності національних та міжнародних агенцій ЗЯВО в їх оцінювальній діяльності відповідно до стандартів, прийнятих на Бергенській зустрічі BFUG (2005 р.). Подальше удосконалення стандартів у напрямі сприяння диверсифікації систем вищої освіти та розвитку їх інноваційної діяльності;
3) об'єднання зусиль усіх зацікавлених сторін на інституційному, національному та наднаціональному рівнях щодо створення Європейського реєстру агенцій ЗЯВО (European Register of Quality Assurance Agencies' – European Register), розробка умов включення агенцій до такого реєстру та принципи управління ним;
4) надання вишам можливості вибору агенції ЗЯВО, що входить до Європейського реєстру, яка б відповідала їх профілю та була визнана національним законодавством;
5) надання вишам дозволу співпрацювати з різними міжнародними агенціями ЗЯВО з Європейського реєстру з метою підвищення їх міжнародної репутації;
6) сприяння співпраці між агенціями з метою забезпечення взаємної довіри та міжнародного визнання результатів їх діяльності;
7) забезпечення публічного доступу до процедур та результатів діяльності агенцій ЗЯВО, включених до Європейського регістру (Recommendation of the European Parliament, 2006).

Розгляд заявленого у Рекомендаціях-2006 кола проблем дозволяє констатувати, що з моменту початку співробітництва у сфері вищої освіти політичні зусилля ЄС були спрямовані на формування міжнародної системи агенцій ЗЯВО. Однак, без достатнього розвитку внутрішньо інституційної та та зовнішньо інституційної (регіональної, національної) систем ЗЯВО міжнародна співпраця не мала б твердого ґрунту та й сенсу взагалі. Тому у документі присутні рекомендації щодо розвитку всіх вимірів розглядуваної нами діяльності у ЄПВО щодо забезпечення якості вищої освіти (ЕС, 2006).

Свідченням активного розвитку міжнародної співпраці з питань ЗЯВО у європейському регіоні стала у досліджуваний період Доповідь ЄП та ЄК 2009 р. (ЕС, 2009). У Доповіді-2009 подано аналіз здобутків, недоліків та сформульовано бачення перспектив розвитку ЗЯ у ЄПВО. Зміст Доповіді свідчить про тісну співпрацю ЄС з суб'єктами Болонського процесу (Група Є-4), передусім з ENQA – організацією, що

перетворилася на той час на широко розгалужену мережу агенцій ЗЯВО, експертні висновки якої набули міжнародного визнання.

Пріоритетна увага звернена у доповіді на проблеми зовнішнього виміру забезпечення якості. Зокрема у документі уточнено, у чому полягають функції агенцій ЗЯВО:

- оцінка («аудит») якості діяльності конкретного вишу, його освітніх програм та структурних підрозділів;
- порівняння якості діяльності різних вишів у певній галузі/дисципліні («бенчмаркінг»);
- гарантування дотримання вишем затверджених стандартів якості («акредитація»);
- надання відповідних сертифікатів якості, що свідчать, як правило, про її високі стандарти (excellence) (EC, 2009, с. 3).

Відзначимо, що стандартизація забезпечення якості у ЄПВО, тобто створення європейського виміру якості діяльності вишів, стандартів діяльності міжнародних агенцій ЗЯВО та їх мереж названо у доповіді найбільшим досягненням у розбудові ЄПВО. Досвід більш ніж десяти років європейського співробітництва у сфері ЗЯВО дозволив авторам Доповіді-2009 здійснити аналіз позитивних результатів, зокрема, з таких питань: розвитку взаємної довіри у процесі взаємовизнання акредитації вишів різних країн, підвищення об'єктивності акредитаційних процедур шляхом залучення до цього процесу іноземних експертів тощо (EC, 2009). Необхідними умовами подальшого розвитку європейського виміру ЗЯВО, який на момент підготовки Доповіді не був запроваджений у значній кількості національних держав-членів ЄС, експерти – автори Документу назвали такі:

- достатній рівень автономії вишів, який дозволяє їм звертатися до міжнародних агенцій ЗЯВО з питань визнання якості їх діяльності;
- наявність у національних агенцій ЗЯВО можливості, дозволу та мотивації здійснювати діяльність на міжнародному рівні;
- визнання національними урядами та національними агенціями ЗЯВО результатів діяльності агенцій з інших країн, що входять до EQAR (EC, 2009, с. 8).

Цікавим видається визначення у Доповіді-2009 розширеного розуміння змісту внутрішнього виміру ЗЯВО, згідно з яким агенціями ЗЯВО повинні братися до уваги всі послуги, які надаються студентам у

ЗВО (student services), зокрема консультування студентів і випускників з проблем працевлаштування та кар'єрного розвитку. Щодо вимог до працівників університету, йшлося про виконання положень Європейської хартії дослідників (European Charter for Researches) та Кодексу поведінки при прийомі дослідників на роботу (Code of Conduct for the Recruitment of Researchers). Згідно з такими вимогами, суттєву, якщо не провідну роль в оцінці якостей викладача при працевлаштуванні у ЗВО посідала його дослідницька активність (ЕС, 2009, с. 11).

У Доповіді-2009 було наголошено на необхідності удосконалення Європейських стандартів ЗЯВО та наданні діяльності агенцій ЗЯВО більш прозорого характеру, що повинно сприяти подальшому розвитку Європейського простору вищої освіти.

Наступним етапним документом ЄС у формуванні європейського виміру ЗЯВО стала Доповідь-2014 р. (ЕС, 2014с), у якій констатовано завершення основоположних структурних реформ, тобто створення національних та міжнародних агенцій ЗЯВО у європейському регіоні, їх мереж на загальноєвропейському та субрегіональному рівнях. У абсолютній більшості європейських вишів на той час уже були розроблені та запроваджені інституційні стратегії забезпечення якості, що розглядалися вишем як невід'ємна складова загальної стратегії його розвитку та реалізації місії.

Як позитивну тенденцію у Доповіді-2014 було оцінено подальше розширення низкою агенцій ЗЯВО кола аспектів діяльності ЗВО, що бралися до уваги у процесі зовнішнього оцінювання. Такими аспектами стали: розширення доступу до навчання (реалізація принципу інклюзивного характеру освіти), наявність програм неперервної освіти, рівень інтернаціоналізації вишу, наявність та характер стратегій розвитку інтелектуальних ресурсів тощо. Загальною тенденцією у діяльності агенцій ЗЯВО став перехід від акредитації окремих навчальних програм до комплексної акредитації програм та вишу в цілому, або навіть виключно до цілісної акредитації вишу. Позитивом такої трансформації стало, як запевняють експерти-автори аналізованої доповіді, розширення автономії академічної громади університету у вирішенні питань щодо оновлення курикулуму, надання університету можливості більш гнучко реагувати на швидко змінювані потреби ринку праці в цілому та кожного конкретного студента зокрема.

Визначаючи провідні тенденції формування європейського виміру ЗЯВО на даному етапі, автори Доповіді-2014 сформулювали очікування усіх стейкхолдерів від діяльності агенцій ЗЯВО та дали відповіді на чотири кола питань:

1. Яким чином процес ЗЯВО сприяє зусиллям академічної громади, студентів та інших зацікавлених осіб у досягненні якісної ВО?

2. Яким чином процес ЗЯВО допомагає інституціям у розширенні доступу до ВО у регіоні, у забезпеченні можливостей успішного завершення студентами навчальної програми?

3. Яким чином процес ЗЯВО сприяє інституціям у наданні студентам якісної освіти?

4. Чи сприяють процеси ЗЯВО розвитку мобільності студентів та інтернаціоналізації вишу?

Текст відповідей на наведені вище питання подано у Додатку Д. Вони свідчать про суттєвий прогрес, досягнутий на ЄПВО у розв'язанні проблем інституалізації та стандартизації ЗЯВО на наднаціональному, національному та інституційному рівнях. У цілому у Доповіді-2014 було підведено підсумки структурної розбудови європейського виміру ЗЯВО та намічено перспективи його якісного розвитку, а саме:

- підвищення рівня узгодженості процедур ЗЯВО, що існують у різних секторах системи освіти (професійної та вищої, формальної та неформальної) та розбудова єдиної крос-секторальної системи ЗЯВО з метою реалізації завдань розбудови Європейського простору професійних навичок та кваліфікацій (European area of skills and qualifications);
- удосконалення «Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESG), прийнятих у 2005 р. шляхом розвитку транс-секторального співробітництва та зосередження більшої уваги на процесуальних аспектах ЗЯВО;
- продовження роботи над удосконаленням Європейських інструментів прозорості (European transparency tools), які слугують засобами підтримки процесів ЗЯВО, визнання дипломів, розвитку мобільності;
- подальша активізація співпраці з урядами держав з питань реєстрації національних агенцій ЗЯВО в EQAR, допуску закордонних агенцій до оцінки якості ВО у своїй державі (ЕС, 2014с).

Завершальною «крапкою» другого – стандартизаційного етапу розвитку європейського виміру ЗЯВО стало прийняття нової редакції «Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESG) (Standards and Guidelines, 2015), яку було ухвалено на саміті BFUG 14-15 травня 2015 року у Єревані

3. Етап легітимізації європейського виміру ЗЯВО (з 2015 р. –).

Характеристика процесів легітимізації європейського виміру ЗЯВО потребує аналізу як документів колективних суб'єктів Болонського процесу, комюніке самітів за результатами діяльності BFUG, так і документів ЄС, у яких визначено актуальні проблеми розвитку вищої освіти та забезпечення її якості у регіоні.

Вище вже йшлося про саміт BFUG у Єревані (2015), на якому було затверджено нову редакцію ESG. За результатами саміту було прийнято комюніке, у якому було узагальнено досягнення у справі розбудови ЄПВО та зазначено питання, що стоять на порядку денному європейської освітньо-політичної та академічної громади (Yerevan Communiqué, 2015).

Зокрема, у аналізованому Документі зазначено, що у процесі формування ЄПВО на засадах відкритого діалогу, спільних цілей та зобов'язань співпрацюють 47 країн з різними політичними, культурними та академічними традиціями та актуальним станом розвитку, які долучилися до процесу добровільної координації реформ систем вищої освіти та наближення їх одна до одної. Заявлено, що співпраця базується на засадах спільної відповідальності за ЄПВО, свободи академічного вибору, інституційної автономності закладів та відданості принципу академічної доброчесності. Підкреслено, що проект реформ реалізується за рахунок фінансування державами-учасницями і виконується шляхом наближення структур освітніх рівнів, спільного розуміння принципів та процесів гарантування якості та визнання, а також низки інших інструментів (Yerevan Communiqué, 2015).

У Єреванському комюніке сформульовано оновлене бачення пріоритетів подальшого розвитку ЄПВО до 2020 р.: автоматичне визнання кваліфікацій, втілене у життя таким чином, що студенти й випускники можуть легко пересуватися по Простору, у якому вища освіта ефективно допомагає будувати інклюзивні суспільства, засновані на демократичних цінностях та правах людини, і де освітні

можливості дозволяють формувати компетентності, необхідні для європейського громадянства, інновацій та працевлаштування.

Країни-учасниці Болонського процесу заявили у Єревані про готовність підтримувати студентів і академічних працівників у реалізації їхніх прав на академічну свободу та гарантувати їх представництво як повноправних партнерів в управлінні автономними закладами вищої освіти. Заявлено також про систему цінностей, яких дотримуватимуться у ЄПВО: «ми підтримуватимемо заклади вищої освіти в їх зусиллях щодо пропагування міжкультурного розуміння, критичного мислення, політичної та релігійної толерантності, гендерної рівності, демократичних та цивільних прав задля посилення європейського та глобального громадянства та закладення фундаменту інклюзивного суспільства» (Yerevan Communiqué, 2015).

Безумовним здобутком у розвитку ЄПВО стало затвердження на саміті BFUG у Єревані низки важливих політичних документів, що знаменують собою суттєвий прогрес у легітимізації Європейського виміру ЗЯВО. Такими документами стали:

- нова редакція «Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (2015 р.);
- «Європейський підхід до забезпечення якості спільних програм» (European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes);
- нова редакція «Посібника для користувачів ЄКТС» (ECTS Users' Guide) як офіційного документа ЄПВО.

Позитивно, що у документі, який є предметом нашого розгляду (Yerevan Communiqué, 2015), визначено не тільки стратегічні пріоритети, місію, візію, завдання, але й цілком конкретні зобов'язання національних держав щодо подальшого розвитку ЄПВО, які стосуються, передусім, подальшого налагодження механізмів взаємовизнання кваліфікацій та дипломів, покращення можливостей працевлаштування випускників вишів на європейському ринку праці, розвитку європейського виміру ЗЯВО (надання вишам права залучення зарубіжних агенцій ЗЯВО, включених до EQAR, до процесів ліцензування та акредитації).

Найсучаснішим з розглядуваних нами документів ЄС, присвячених стратегіям ЗЯВО у регіоні, є Комюніке ЄК, що має назву «Оновлений порядок денний ЄС щодо вищої освіти» (2017 р.) (ЕС, 2017). У документі виокремлено чотири найбільш актуальні кола

проблем розвитку європейської вищої освіти та визначено пріоритетні шляхи підтримки Євросоюзом ЄПВО у їх розв'язанні. Далі схарактеризуємо визначені європейськими експертами проблеми, що існують у вищій освіті регіону.

1. Задоволення європейськими вишами потреб регіону у якісній підготовці фахівців зі спеціальностей, що позначаються у міжнародній практиці абревіатурою STE(A)M (science, technology, engineering, (arts) and maths), а також з медичних та педагогічних спеціальностей. Автори документу підкреслюють як необхідність підвищення якості підготовки таких фахівців, так і зростання їх кількості, підвищення ефективності використання сучасних ІКТ у навчальному процесі, розвитку у випускників вишів навичок дослідницької діяльності, так званих трансверсивних умінь та ключових компетентностей (transversal skills and key competences), що є необхідними для досягнення успіху у будь-якому виді діяльності в умовах економіки знань (критичне мислення, D(digital)-компетентність тощо). Серед шляхів розв'язання означеної проблеми важливим названо підготовку якісних викладачів вишів. Проблема полягає в тому, що «надто багато викладачів вищої школи не отримали достатньої або навіть будь-якої підготовки у галузі педагогіки; системний професійний розвиток викладачів є скоріше виключенням, ніж правилом у сучасній європейській вищій школі. Недостатньо розвиненими є національні та інституційні стратегії заохочення та винагороди якісного викладання» (ЕС, 2017, с. 5).

2. Необхідність розвитку європейської вищої школи як інклюзивної цілісної системи, у якій заклади вищої освіти взаємодіють із загальноосвітніми та професійними навчальними закладами, роботодавцями та суспільством у цілому. Вища школа, як сказано у Комюніке, повинна розвиватися як соціально орієнтована (спрямована, мисляча) навчальна громада (civic-minded learning community), пов'язана своєю діяльністю з інтересами місцевої спільноти. В контексті розглядуваної проблеми важливою визнана діяльність викладачів як менторів, що мають навички роботи із диверсифікованою за рівнем когнітивної готовності, навчальними інтересами, культурним та соціальним досвідом, станом здоров'я громадою студентів. Академічна та неакадемічна підтримка повинна надаватися викладачами усім студентам незалежно від

походження та сприяти їх успіху як у навчанні, так і у подальшому кар'єрному рості.

3. Потреба в активізації участі вишів в інноваційній діяльності, що передбачає розвиток інноваційної та підприємницької культури університетів. Критично важливим є розвиток якісних магістерських та докторських програм, спрямованих на підготовку для регіону кадрів дослідників, розробників та менеджерів інновацій, які здійснюють наукові відкриття, беруть участь у просуванні та впровадженні нових ідей. У Комюніке заявлено про необхідність зосередження зусиль викладачів на формуванні у студентів «вмінь розуміти нові підходи, мислити критично та творчо, діяти підприємливо у розвитку та реалізації нових ідей» (ЕС, 2017, с. 8).

4. Підтримка на національному та наднаціональному рівнях ефективності та продуктивності освітніх систем. У Комюніке отримала схвалення фінансова підтримка на національному та наднаціональному рівнях ініціатив щодо розвитку співпраці між університетами та зовнішніми партнерами (роботодавцями, науково-дослідними установами, громадськими організаціями тощо) а також запровадження сучасних інноваційних підходів до організації навчального процесу у вищій школі (дослідно-орієнтоване навчання, інтердисциплінарні студії, змішане навчання тощо).

Як і в інших аналізованих нами документах, у Комюніке 2017 р. йдеться про необхідність продовження міжнародного та міжінституційного діалогу, активізації співпраці у єврорегіоні у поширенні кращого досвіду якісного викладання, що повинно слугувати розвитку процвітаючої, інклюзивної демократичної європейської спільноти (ЕС, 2017, с. 12).

Цікавим видається нам порівняльний аналіз формулювань завдань розвитку ЄПВО, пов'язаних із об'єктом нашого дослідження, поданих у актуальних документах ЄС (Communication from the Commission, 2017) та Болонського процесу (Yerevan Communiqué, 2015). Такий аналіз дозволяє стверджувати, що забезпечення якості вищої освіти є незаперечним пріоритетом обох форматів реформ – Болонського та Лісабонського (див. табл.1.3). У документах Паризького саміту BFUG, що стануть предметом розгляду у другому розділі нашої роботи в рамках характеристики нормативної бази

процесів формування європейського виміру ЗЯВО, ми знайдемо підтвердження такого висновку.

Таблиця 1.3

Актуальні проблеми розвитку ЄПВО у документах ЄС та Болонського процесу

Єреванське комюніке 2015 р.	**Комюніке ЄК «Оновлений порядок денний ЄС щодо вищої освіти», 2017 р.**
підвищення якості та релевантності навчання та викладання	підвищення якісних та кількісних характеристик підготовки фахівців зі спеціальностей STE(A)M, медичних та педагогічних спеціальностей
забезпечення інклюзивності системи освіти	розвиток європейської вищої школи як інклюзивної цілісної системи
підвищення рівня працевлаштування випускників упродовж життя	підтримка на національному та наднаціональному рівнях ефективності та продуктивності освітніх систем
імплементація узгоджених структурних реформ	активізації участі вишів в інноваційній діяльності

Подальшу конкретизацію та розвиток положення Єреванського комюніке щодо завдань підвищення якості вищої освіти, інтернаціоналізації її забезпечення, формування європейського виміру ЗЯВО отримали у матеріалах, підготованих до конференцій BFUG (Bologna Follow Up Group) – WG2 (working group) у Венеції (листопад 2016 р.) (BFUG WG 2, 2016) та аналітичних матеріалах, опублікованих за її результатами (ENQA, 2017).

Зокрема, у підготовчому документі «Інтернаціоналізація зовнішнього виміру забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти», розробленому BFUG WG 2 до конференції у Венеції, було виокремлено три аспекти процесу формування європейського виміру ЗЯВО у Європейському просторі вищої освіти:

1) транскордонна діяльність агенцій ЗЯВО;

2) оцінювання якості спільних освітніх програм університетів різних країн;

3) оцінювання якості транскордонної/транснаціональної вищої освіти.

Характеристика названих аспектів процесу формування європейського виміру забезпечення якості у ЄПВО стане предметом розгляду у підрозділах 2.2 та 2.3 нашої роботи.

На завершення зазначимо, що аналіз актуальних подій та документів, пов'язаних із формуванням європейського виміру ЗЯВО, дозволяє стверджувати, що досліджуваний процес набув системного характеру, затвердження міжнародних стандартів та інструментів процесів ЗЯВО надає йому легітимного характеру.

Висновки до розділу 1

У розділі розглянуто теоретичний та контекстуально-динамічний блоки концептуально-методологічної моделі дослідження, що передбачало характеристику стану розробленості проблеми формування європейського виміру ЗЯВО у вітчизняній науковій думці, окреслення поняттєво-термінологічно апарату та теоретичних засад дослідження; виокремлення етапів розвитку європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації освітнього простору.

Застосування системно-структурного аналізу широкого кола наукових розвідок у процесі виявлення стану розроблення досліджуваної проблеми дозволило виокремити та схарактеризувати такі взаємопов'язані та взаємообумовлені аспекти її розгляду: 1) реформування (модернізація, трансформація, розвиток тощо) вищої освіти європейського регіону в цілому та окремих країн зокрема; 2) забезпечення якості вищої освіти у національному та наднаціональному вимірах, 3) інтернаціоналізація вищої освіти в Україні та у європейському регіоні. Контент-аналіз наукових розвідок вітчизняних учених дозволив встановити, що проблема формування європейського виміру ЗЯВО утворює полі- та міждисциплінарний дискурс, оскільки знаходиться на перетині предметних полів таких галузей знань, як філософія освіти, порівняльна педагогіка, педагогіка вищої школи, державне управління, соціологія освіти, економіка освіти, історія освіти тощо.

Систематизація та узагальнення джерел в усіх названих вище галузях знань, і, передусім, у галузі теорії вищої освіти, уможливили висновок щодо європеїзації наукового світогляду вітчизняних дослідників, свідченням чого є інтенсифікація наукових розвідок, пов'язаних із європейською проблематикою, урізноманітнення та поглиблення європейських контекстів розгляду досліджуваних проблем, активізація застосування методу порівняльного аналізу (витоків, чинників упливу, концепцій, моделей, технологій тощо).

Виявлено, що інтернаціоналізація розглядається вітчизняними фахівцями у галузі теорії вищої освіти як цілісна стратегія, що повинна бути реалізована в Україні на засадах методологічного космополітизму. Такий методологічний підхід уможливлює збереження кращих національних традицій у сфері вищої освіти та дозволяє суттєво підвищити її ефективність шляхом інтеграції у національний контекст міжнародних стандартів якості й механізмів її забезпечення, найкращих інноваційних зарубіжних практик.

Застосування методу термінологічного аналізу дозволило схарактеризувати ключові поняття дослідження: «вища освіта», «європейський вимір освіти», «Європейський простір вищої освіти», «якість вищої освіти», «забезпечення якості вищої освіти», «забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти», «європейський вимір забезпечення якості вищої освіти», «інтернаціоналізація вищої освіти». Поняття формування європейського виміру ЗЯВО трактуємо як процес розробки й запровадження теоретичних, нормативних, організаційних та змістово-процесуальних засад інтернаціоналізації забезпечення якості у ЄПВО відповідно до міжнародно визнаних стандартів на наднаціональному, національному та інституційному рівнях з метою підвищення якості європейської вищої освіти, конкурентоспроможності європейської вищої освіти на регіональному та глобальному ринках освітніх послуг.

Генетичний та діахронно-порівняльний аналіз діяльності міжнародних організацій та мереж агенцій ЗЯВО дозволив констатувати, що етапами розвитку досліджуваного процесу є такі:

1) етап розробки й експериментальної перевірки методології та процедур ЗЯВО у європейському регіоні (1991–1997 рр.) – підготовка та проведення пілотних експериментів, спрямованих на розробку та запровадження єдиної методології ЗЯВО у європейському регіоні, яка повинна бути відкритою для адаптації до національних її варіантів;

2) етап інституалізації європейського виміру ЗЯВО (1998–2005 рр.) – утворення міжнародних агенцій ЗЯВО, визначення принципів та змісту їх діяльності. Започаткування EQAF як постійно діючої трибуни для обговорення проблем розвитку інтернаціоналізації ЗЯВО у політичному, науковому та методичному форматах;

3) етап стандартизації європейського виміру ЗЯВО (2005–2015 рр.) – розробка та затвердження на Бергенському саміті BFUG «Стандартів і рекомендацій забезпечення якості в Європейському

просторі вищої освіти» (ESG) (2005), утворення Європейського реєстру агенцій забезпечення якості вищої освіти (EQAR) як інструменту стандартизації діяльності національних агенцій ЗЯВО;

4) етап легітимізації європейського виміру ЗЯВО (з 2015 р. – дотепер) – затвердження нової редакції ESG (Єреван, 2015), «Європейського підходу до забезпечення якості спільних програм», перетворення європейського виміру ЗЯВО на провідний чинник модернізації ЄПВО відповідно до потреб соціально-економічного, суспільно-політичного та культурно-освітнього розвитку регіону.

Констатовано, що актуальними тенденціями сучасного етапу формування європейського виміру ЗЯВО є такі: оновлення стандартів забезпечення якості; збільшення кількості країн-учасниць Болонського процесу, які керуються у національній практиці ESG; активізація політичних зусиль країн-членів ЄПВО щодо легітимізації транскордонної діяльності агенцій ЗЯВО; активний розвиток європейського виміру вищої освіти, який означає гармонізацію нормативних, організаційних, змістових та процесуальних засад функціонування систем вищої освіти у країнах Болонського клубу; запровадження європейського виміру діяльності агенцій ЗЯВО; подальший розвиток співпраці міжнародної політичної, експертної на наукової громади у сфері ЗЯВО.

Нарешті, визначено провідні тенденції розвитку теоретичних засад формування європейського виміру ЗЯВО: врахування у процесі розбудови регіональної моделі забезпечення якості швидкозмінюваних соціально-економічних, суспільно-політичних та культурно-освітніх контекстів розвитку ЄПВО, що зумовлює динамічний характер означеної моделі; збереження індивідуальних темпів гармонізації національних та європейських механізмів ЗЯВО, що пов’язано з історичними традиціями та особливостями сучасного розвитку національних освітніх систем; врахування інтересів усіх провідних стейкхолдерів, передусім студентів, роботодавців, держави у визначенні цілей, змісту та процедур ЗЯВО; посилення уваги у контексті завдань ЗЯВО до якості викладання, забезпечення студенто-центрованого характеру освітніх програм ЗВО; розширення спектру аспектів діяльності ЗВО, що є предметом ЗЯВО, а саме, освітня (викладання та навчання), екстракурикулярна, наукові дослідження, адміністрування, інноваційна та соціальна діяльність тощо; концептуалізація ризиків інтернаціоналізації та комерціалізації діяльності агенцій забезпечення якості у ЄПВО.

РОЗДІЛ 2
НОРМАТИВНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ЗМІСТОВО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

2.1. Нормативні засади формування європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації освітнього простору

Політичне об'єднання країн Європи в Європейський Союз відбувалося одночасно з розробленням концепції створення Європейського освітнього простору. Основу цього інтеграційного процесу, який передував Болонському, становлять три важливих документи: Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum), Лісабонська конвенція (1997 р.), Сорбонська декларація (1998 р.). У контексті аналізу проблеми дослідження заслуговує на увагу прийняття «Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні» (Лісабон, 1997р.), у якій сформульовано основні терміни, що стосуються визнання кваліфікацій з вищої освіти у Європейському регіоні, визначено компетенції державних органів, основні принципи оцінки кваліфікацій та ін. Лісабонська конвенція була підписана 54 державами на дипломатичній конференції, що відбулася у Лісабоні 11 квітня 1997 року під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО, з метою сформувати правове поле вищої освіти Європи та визнати документи про освіту (кваліфікації) різних країн (Vaht, 2017). У Лісабонській конвенції констатовано, що «велике розмаїття систем освіти в європейському регіоні відображає його культурну, соціальну, політичну, філософську, релігійну та економічну різноманітність, яка становить виняткове надбання, що потребує усілякої поваги», тож прагнення країн полягає в тому, щоб «надати всім громадян кожної держави європейського регіону можливість повною мірою скористатися цим надбанням шляхом забезпечення вільного доступу жителів і студентів навчальних закладів кожної держави до освітніх ресурсів інших держав, зокрема шляхом сприяння їхнім зусиллям щодо продовження освіти або завершення навчання у вищих навчальних закладах інших країн» (Lisbon Convention, 1997, с. 5). У Конвенції зафіксовано домовленість між державами щодо основних термінів у сфері вищої освіти в Європі; визначено компетенції

державних органів, головні принципи оцінки кваліфікації; узгоджено механізми визнання кваліфікацій вищої освіти, зокрема кваліфікації біженців, переміщених осіб та вимушених переселенців, визначено періоди навчання, представлено інформацію про оцінку закладів вищої освіти та освітніх програм, схарактеризовано механізми впровадження положень конвенції тощо (Bergan, Blomqvist, 2014).

Безумовним здобутком у розвитку ЄПВО в аспекті розробки нормативної бази формування європейського виміру ЗЯВО стало створення Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (Framework of Qualifications for the European Higher Education Area – "QF for the EHEA"). Рішення розпочати роботу над спільною Рамкою кваліфікацій було прийнято на Берлінській конференції міністрів вищої освіти країн-членів Болонського клубу, що відбулася у 2003 році. У Берлінському комюніке Конференції було запропоновано розробити: порівняні та сумісні кваліфікації для систем вищої освіти, які б описували їх з погляду робочого навантаження, рівня, результатів навчання, компетенції та профілю або напряму підготовки; загальну рамку кваліфікацій Європейського простору вищої освіти, яка б передбачала два основні цикли вищої освіти з різними орієнтаціями та профілем, що задовольнило б потреби студентів, професорсько-викладацького складу і ринку праці (Realising the European Higher Education Area, 2003, с. 4). При цьому, в контексті положень Лісабонської конвенції, перший цикл вищої освіти повинен надавати доступ до програм другого циклу, а другий цикл – до докторантури (A Framework for Qualifications, 2005, с. 59 –60).

На Бергенській конференції міністрів освіти країн-учасниць Болонського процесу (2005 р.) було підписано комюніке про ухвалення Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти як загальної основи, яка визначає механізм взаємодії між національними рамками кваліфікацій (Hunt, Bergan, 2010, с. 123-124). Міністрами було затверджено такі рекомендації щодо формування Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти:

– рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти має бути всеосяжною рамкою універсального характеру, що складається з трьох основних циклів, з додатковим забезпеченням короткого циклу в рамках першого циклу або пов'язаним з ним (Overarching framework of qualifications, 2009);

– структура повинна включати дескриптори циклів у вигляді універсальних дескрипторів кваліфікацій, які можуть використовуватися в якості вихідних критеріїв;

– Дублінські дескриптори, розроблені в рамках Спільної ініціативи по забезпеченню якості, пропонуються в якості дескрипторів циклів для рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (Dublin descriptors, 2004). Вони містять універсальний висновок про типові очікування результатів навчання і набуття компетенцій та присудження рівнів, які являють собою кінець кожного Болонського циклу;

– відповідальність за розробку рамки кваліфікацій покладено на Робочу групу конференції Європейських міністрів освіти країн-учасниць Болонського процесу і будь-які виконавчі структури, які будуть у подальшому створені міністрами для подальшого розвитку ЕПВО (A Framework for Qualifications, 2005, с. 9).

Основні цілі Рамки кваліфікацій, відповідно до задумів BFUG, полягають у забезпеченні міжнародної прозорості, визнання і мобільності. Міжнародна прозорість, передусім, передбачає створення системи академічних ступенів, що легко читаються і розуміються. Міжнародне визнання кваліфікацій ґрунтується на прозорості. Рамка, яка забезпечує загальне розуміння результатів навчання, що містять чітко сформульовані критерії приналежності до кваліфікацій, значно підвищить практичну значимість кваліфікацій у рамках Європейського простору вищої освіти. Міжнародна мобільність студентів і випускників залежить від визнання попереднього навчання та отриманих кваліфікацій (A Framework for Qualifications, 2005,с. 57-58).

Структурно-логічний аналіз розглядуваного документу та порівняння з аналогічними національними документами дозволило дослідникам (С. Фріні та Дж. Хоган) дійти висновку, що Рамка кваліфікацій ЄПВО має низку відмінних рис, які відрізняють її від національних рамок. Це – мета-рамка, покликана сприяти виявленню точок дотику між національними рамками. Рамку кваліфікацій ЄПВО слід розглядати як універсальну рамку. Іншими словами, вона є основою для розробки та перегляду країнами національних рамок кваліфікацій і, в широкому сенсі, визначає межі національних рамок, а також є засобом, за допомогою якого може бути забезпечене більш чітке розуміння того, як різні кваліфікації, отримані в Європейському

просторі вищої освіти, пов'язані та поєднуються одна з одною. Рамка кваліфікацій передбачає загальний набір циклів і рівнів з дескрипторами для цих циклів. Підкреслимо, що Рамка кваліфікацій ЄПВО не замінює національні рамки, а доповнює їх, надаючи орієнтири, за допомогою яких вони можуть продемонструвати свою взаємну сумісність. Рамка кваліфікацій здатна забезпечити механізм, за допомогою якого національні рамки і, зокрема, їх кваліфікації можуть бути зіставлені на більш загальному рівні. Отже, така Рамка є ключовим інструментом побудови ЄПВО та забезпечення якості вищої освіти (Feeney, Hogan, 2017).

Конференція міністрів освіти у Єревані у 2015 році затвердила включення кваліфікацій короткого циклу до всеохоплюючої Рамки кваліфікацій ЄПВО на основі Дублінських дескрипторів. Виконуючи зобов'язання, передбачені Єреванським комюніке, Паризька конференція міністрів країн-учасниць Болонського процесу, відповідальних за вищу освіту, яка відбулася 24-25 травня 2018 року, затвердила оновлену загальну Рамку кваліфікацій в ЄПВО. Оновлена Рамка кваліфікацій в ЄПВО містить загальні характеристики короткого, першого, другого та третього циклів на основі результатів навчання та компетентностей, а також кредитні діапазони в межах вищезазначених циклів. Міністри взяли на себе зобов'язання розробити національні рамки кваліфікацій, сумісні із новою редакцією загальної Рамки кваліфікацій у ЄПВО. Визнаючи право кожної країни приймати рішення відносно запровадження кваліфікацій короткого циклу в межах своєї національної рамки, Паризьке комюніке 2018 р. підкреслює роль, яку кваліфікації короткого циклу на основі ЄКТС відіграють у підготовці студентів до працевлаштування та подальшого навчання. Зміст оновленої рамки кваліфікацій, затвердженої на Паризькому саміті 2018 р., подано у Додатку Е.

Ключовими документами, що безпосередньо складають нормативну базу європейського виміру ЗЯВО є такі:

- «Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG)) (2005, 2015);
- «Європейський підхід до забезпечення якості спільних програм» (European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes);
- «Посібник для користувачів ЄКТС» (ECTS Users' Guide) (2015).

Далі докладно розглянемо й проаналізуємо названі документи і, перш за все, «Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» – Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Першу редакцію означеного документу було розроблено у 2005 р. за ініціативи ENQA та інших членів Групи Є-4. ESG були концептуалізовані як наднаціональна ЗЯ-функція Болонського процесу, що включає три види стандартів, супроводжуються відповідними керівними принципами, які повинні бути прийняті до уваги і впроваджені в практику забезпечення якості агенціями із ЗЯВО та ЗВО країн-членів Болонського клубу. Коментуючи процеси, пов'язані із запровадженням ESG, дослідники зауважують, що незважаючи на те, що реалізація ESG не є обов'язковою, недотримання стандартів може мати небажані наслідки, особливо для національних АЗЯ, з точки зору можливості/неможливості набуття повноправного членства в ENQA та занесення в EQAR (ENQA, 2018a).

Далі перейдемо до структурно-логічного аналізу розглядуваного документу. Перш за все зазначимо, що в ESG окреслено контекстуальні особливості, сферу дії, цілі та принципи європейської системи ЗЯВО; визначено три виміри стандартів, представлених в ESG: 1) внутрішній (інституційний); 2) зовнішній (позаінституційний – національний, наднаціональний); 3) стандарти діяльності АЗЯ (Costes, et al., 2010., с. 15; Сбруєва, Єременко, 2017, с. 274).

Цілі ESG у документі, затвердженому в 2005 р., визначено таким чином:

– сприяти розвитку вищих навчальних закладів, які створюють умови для формування інтелектуальної активності та освітнього потенціалу;

– надавати допомогу та рекомендації вищим навчальним закладам та іншим відповідним установам при створенні їх власної культури забезпечення якості;

– інформувати вищі навчальні заклади, студентів, роботодавців та інших зацікавлених сторін про забезпечення якості освітньої діяльності у сфері вищої освіти і результати такої діяльності;

– сприяти розробці та впровадженню загальних критеріїв у сфері вищої освіти та забезпеченню якості в ЄПВО (Standards and Guidelines, 2005, с. 14).

У частині першій ESG, яка стосується стандартів внутрішнього забезпечення якості у ЗВО, сформульовано політику та процедури забезпечення якості; механізми затвердження, моніторингу і періодичного огляду освітніх програм і критеріїв оцінювання студентів; моніторингу забезпечення якості професорсько-викладацького складу, навчальних ресурсів та підтримки студентів, управління інформацією.

У другій частині ESG висвітлено стандарти зовнішнього забезпечення якості у ЗВО, а саме питання, що стосуються: втілення процесів зовнішнього забезпечення якості, розробки критеріїв для висновків; звітування; запровадження процесів, що відповідають поставленій меті; подальшого плану дій; здійснення періодичного огляду та аналізу у масштабі всієї освітньої системи.

Частина третя ESG стосується стандартів і рекомендацій щодо діяльності агенцій із ЗЯВО та містить такі питання: використання процедур зовнішнього забезпечення якості вищої освіти; офіційний статус агенцій; незалежність агенцій; здійснення агенціями діяльності із зовнішнього забезпечення якості; наявність належних людських і фінансових ресурсів та програмної заяви агенції; критерії та процеси зовнішнього забезпечення якості, що використовуються установами (АЗЯ); процедури підзвітності АЗЯ (Standards and Guidelines, 2005).

Слід зазначити, що після схвалення ESG міністрами освіти країн-учасниць Болонського процесу в Бергені (2005 р.), був досягнутий значний прогрес в імплементації стандартів та рекомендацій у країнах-членах Болонського процесу. Однак, динамічний розвиток європейської системи ЗЯВО призвів до усвідомлення необхідності удосконалення ESG, що було визнано Групою Є-4 у Доповіді до Лондонської конференції міністрів освіти європейських країн (2007 р.) щодо створення EQAR («Report to the London Conference of Ministers on a European Register of Quality Assurance Agencies») (ENQA, 2007), та ЄК у «Доповіді про результати забезпеченні якості вищої освіти» («Report on Progress in Quality Assurance in Higher Education») (EC, 2009), яка містить рекомендації щодо уточнення ESG. Отже, європейська експертна спільнота підтвердила необхідність проведення комплексного дослідження процесу впровадження та застосовування «Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в ЄПВО». Була усвідомлена необхідність ретельного аналізу впливу ESG на якість надання освітніх послуг у ЄПВО, оскільки обговорення

Стандартів були переважно сфокусовані на окремих частинах аналізованого документу і не приділяли належної уваги їх взаємодії та взаємоузгодженості. Організації Групи Є-4, як автори ESG та члени-засновники EQAR, відчуваючи всю повноту відповідальності за належне застосування загальноєвропейських підходів до забезпечення якості, прийняли рішення реалізувати спільний проект, у рамках якого було б здійснено аналіз поточного стану запровадження стандартів щодо забезпечення якості та на основі результатів консультацій розроблено рекомендації щодо необхідності удосконалення ESG (ENQA, 2011a с. 12). У 2010 році організації, що входять до Групи Е4, а саме, ENQA, ESU, EUA і EURASHE, почали реалізацію проекту «Картування впровадження та застосування Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» («Mapping the Implementation and Application of the Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (MAP-ESG)») з метою отримати інформацію щодо ефективності та особливостей застосування ESG у закладах вищої освіти та установах (агенціях) ЗЯВО в 47 країнах, що підписали Болонську Конвенцію, а також ініціювати всебічне обговорення стандартів та рекомендацій. Отримані в ході реалізації проекту результати дозволили розробити рекомендації, на основі яких міністрам освіти країн ЄПВО необхідно було доручити організаціям Групи Е4 здійснити ретельний перегляд ESG, разом з усіма відповідними зацікавленими сторонами, зокрема BFUG, Європейським студентським союзом (ESU), EQAR, з метою підвищення їх чіткості та практичної можливості застосування (ENQA, 2011a, с. 6).

Представники організацій Групи Е4, що входили в Керівну групу (Steering Group) проекту, провели зі своїми членами консультації, за підсумками яких зробили висновки та надали рекомендації, які були включені у спільну доповідь, представлену міністрам освіти країн-учасниць Болонського процесу. Мета консультацій *Європейського студентського союзу* (ESU) щодо ESG полягала в узагальненні досвіду студентських спілок у сфері ЗЯВО з приділенням особливої уваги впливу і використанню ESG як на національному, так і на інституційному (внутрішньому) рівні. У ході проведення консультацій ESU мав намір здійснити оцінку ESG з точки зору їх чіткості, зрозумілості і повноти, а також визначити якість та ефективність

упровадження ESG, вплив означеного документу на інституційному та національному рівнях, а також на рівні агенцій із забезпечення якості.

Консультації *Європейської мережі забезпечення якості* (ENQA) проводилися на двох рівнях: членами ENQA та групами експертів ENQA. ENQA зробила свій внесок у цей проект в якості члена Консультативної ради, представивши письмові висновки про наявність «сильних сторін і проблем» у впровадженні ESG на основі інформації, наданої тридцятьма п'ятьма АЗЯ. Консультації *Європейської асоціації закладів вищої освіти* (EURASHE) не обмежувалися участю її членів, адже переважна більшість респондентів була пов'язана з професійно-технічною освітою. Застосування різних підходів до проведення консультацій дозволило EURASHE представити належним чином документовані висновки, які надали можливість отримати цілісну та об'єктивну картину впровадження ESG в ЄПВО. Загалом, були зроблені висновки щодо необхідності зберегти ESG як універсальний інструмент, оскільки вони можуть бути адаптовані до особливостей національної/місцевої освітньої політики і використовуватися як на рівні системи, так і на рівні окремих закладів освіти.

Як свідчать результати проекту MAP-ESG, Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в ЄПВО, отримавши широке визнання серед усіх зацікавлених сторін, будучи застосованими в різних контекстах на місцевому, регіональному, національному та європейському рівнях та вплинувши на розвиток процесів ЗЯВО на інституціональному і національному рівнях, а також на діяльність АЗЯ, стали найважливішим засобом досягнення цілей Болонського процесу. Вони сприяють загальному розумінню забезпечення якості серед усіх зацікавлених сторін і суб'єктів ринку освітніх послуг. Таким чином, проект MAP-ESG був сфокусований на розробленні рекомендацій щодо вдосконалення ESG, сформульованих у редакції 2005 року, а не повного перегляду принципів, закріплених у документі. Учасники консультацій дійшли висновку про необхідність збереження концепції ESG в якості загального критерію та орієнтиру ЗЯВО для всіх зацікавлених сторін у ЄПВО. Що стосується сфери охоплення документа, то було досягнуто згоди відносно перегляду ESG таким чином, щоб вони були пов'язані з ключовими зобов'язаннями Болонського процесу і відображали всеосяжні

принципи, узгоджені країнами-підписантами Болонської декларації (ENQA, 2011a).

У цілому, був зроблений висновок про наявність чітких доказів того, що ESG були широко впроваджені на національному та інституційному рівнях в межах ЄПВО і здійснили значний вплив на систему зовнішнього та внутрішнього забезпечення якості. Разом з тим, було надано рекомендацію щодо продовження роботи з підвищення рівня поінформованості про Стандарти і рекомендації, особливо серед професорсько-викладацького складу, безпосередньо пов'язаного з навчальним процесом. Було очевидно, що ESG широко використовуються в різних контекстах і на всіх рівнях. Разом з тим, було наголошено на необхідності забезпечення чіткості, однозначності у трактуванні термінології та усунення двозначності як деяких формулювань, так і самих стандартів і рекомендацій, з тим, щоб вони були максимально зрозумілими (ENQA, 2011a, с. 22-23).

Нова редакція ESG була схвалена на Міністерській конференції BFUG у травні 2015 року в Єревані. У вступній частині документу схарактеризовано зміни, що відбувалися в європейській вищій освіті з 2005 року, а саме, перехід до студентоцентрованого навчання та викладання, до гнучкого навчання та визнання компетентностей, здобутих поза межами формальної освіти. Крім того, серед важливих чинників, що впливають на ЗЯВО, було відзначено посилення процесів інтернаціоналізації вищої освіти, впровадження цифрових методів навчання та викладання. Новою редакцією Стандартів передбачено застосування на європейському рівні таких інструментів, як Рамка кваліфікацій, Європейська кредитно-трансферна система (ECTS) і додатки до диплома, що сприяють прозорості і підвищенню рівня громадської довіри до системи вищої освіти (Standards and Guidelines, 2015).

Цілі документу, як зазначено у вступі, полягають у встановленні спільних рамок для забезпечення якості на європейському, національному та інституційному рівнях; уможливленні забезпечення та вдосконалення якості вищої освіти у ЄПВО; підтримці взаємної довіри, сприяючи таким чином визнанню та мобільності у межах національних кордонів та поза ними; наданні інформації щодо забезпечення якості в ЄПВО.

Структурно-логічний аналіз тексту ESG-2015 дозволяє констатувати, що документ заснований на чотирьох концептуальних

принципах забезпечення якості в ЄПВО, що сформульовані наступним чином:

– заклади вищої освіти несуть основну відповідальність за якість наданих ними освітніх послуг та її забезпечення;

– забезпечення якості відповідає диверсифікації систем вищої освіти, вищих навчальних закладів, програм і студентів;

– забезпечення якості сприяє розвитку культури якості;

– забезпечення якості враховує потреби і очікування студентів, всіх інших зацікавлених сторін і суспільства (Standards and Guidelines, 2015, с. 8).

У новій редакції ESG уточнено сферу призначення Стандартів і наголошено на їх застосуванні до сфери вищої освіти у ЄПВО, «незалежно від форми та виду навчання або постачальників освітніх послуг». Такий підхід свідчить про те, що ESG рівною мірою застосовуються як до транскордонної, так і до транснаціональної вищої освіти, а також до різних способів надання освітніх послуг. Обидві редакції ESG надають пріоритетне значення діяльності ЗВО, пов'язаній з навчанням та викладанням, однак редакція 2015 року передбачає «створення навчального середовища і відповідних зв'язків із дослідженнями та інноваціями» (Standards and Guidelines, 2015, с. 7).

Згідно зі Стандартом 1.1 ESG-2015, освітні установи повинні здійснювати політику забезпечення якості, яка є публічною і складає частину їх стратегічного менеджменту. Внутрішні зацікавлені сторони повинні розробляти і реалізовувати цю політику з допомогою відповідних структур і процесів за участю зовнішніх зацікавлених сторін. Стандарт 1.1 підкреслює необхідність застосування стратегічного підходу до забезпечення якості та охоплює два аспекти: (а) політику, що лежить в основі окремих процесів забезпечення якості; та (б) необхідність узгодження цієї політики із загальною стратегією освітньої установи. Крім того, в стандарті підкреслюється необхідність залучення всіх зацікавлених сторін та встановлення відповідальності за забезпечення якості, що сприятиме формуванню культури якості.

Якщо у ESG-2005 лише наголошено на необхідності залучення студентів до діяльності по забезпеченню якості, то у ESG-2015 студенти віднесені до числа суб'єктів освітнього процесу, які несуть відповідальність за забезпечення якості.

В аналітичній доповіді «Аналіз тенденцій 2015 року: навчання та викладання в європейських університетах» (далі – «Аналіз тенденцій – 2015») (ENQA, 2015b) зазначається, що у 83% ЗВО студенти беруть активну участь у заходах щодо забезпечення якості, наприклад, як члени комітетів із забезпечення якості університету або факультету (Sursock, 2015, p. 40). Такі факти свідчать про участь студентів у процесах управління ЗВО та прийняття управлінських рішень. Зовнішні зацікавлені сторони беруть участь у діяльності університетів різними способами. У аналізованому нами вище документі відзначено, що відсоток вишів, які вважають, що співпраця з представниками промисловості та бізнесової сфери є дуже важливим аспектом їх діяльності, виріс з 43% в 2010 році до 53% в 2015 році і, як очікується, зросте ще на 16% в середньостроковій перспективі (Sursock, 2015, p. 54). Упровадження нових систем підзвітності посилює тенденцію до інтеграції зовнішніх зацікавлених сторін до складу органів управління в масштабах всього університету або на конкретному факультеті (Estermann, et.al., 2011, p. 29). Крім того, роботодавці також беруть участь у перегляді навчальних програм.

Стандарт 1.2 «Розроблення і затвердження програм» має на меті уточнення вимог до ЗВО, щодо реалізації процесів розроблення і затвердження освітніх програм. Констатовано, що програми слід розробляти таким чином, щоб вони відповідали визначеним для них цілям, включаючи заплановані результати навчання. Необхідно, відповідно до Стандату, чітко визначити й озвучити кваліфікації, які можуть бути отримані внаслідок навчання за програмою; вони повинні відповідати певному рівню національної рамки кваліфікацій вищої освіти, а отже й Рамці кваліфікацій Європейського простору вищої освіти. Слід зазначити, що Стандарт 1.2 був переглянутий з метою включити посилання на Рамки кваліфікацій ЄПВО (QF-EHEA), прийняті на Конференції міністрів вищої освіти в м. Берген (Норвегія) 2005 року, тобто одночасно з ESG-2005. Прогрес в реалізації результатів навчання і зростаюча кількість національних кваліфікаційних рамок, які сертифіковані відповідно до QF-EHEA, дозволили встановити зв’язок між двома болонськими напрямами дій на інституційному рівні: забезпеченням якості та кваліфікаційними рамками. Згідно з аналітичною доповіддю «Аналіз тенденцій – 2015», 64% країн створили національну кваліфікаційну рамку системи вищої освіти, яка позитивно вплинула на підвищення прозорості

національної системи вищої освіти у ЄПВО та процесів ЗЯВО (ENQA, 2015b).

Стандарт 1.2 вимагає залучення внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін до розробки програм. За результатами доповіді «Болонська система очима студентів – 2015 рік», 79% студентів заявили, що розробка навчальних програм відбувається з урахуванням думки студентів шляхом проведення з ними консультацій. У зв'язку з тим, що працевлаштування випускників вишів набуває важливого загальнодержавного значення, зовнішнім зацікавленим сторонам, зокрема потенційним роботодавцям та професійним асоціаціям, надається можливість брати участь у розробленні та затвердженні навчальних програм з метою підтвердження їхньої релевантності, що має місце більш ніж у трьох чвертях освітніх установ (ENQA, 2015b).

За Стандартом 1.3 «Студентоцентроване навчання, викладання та оцінювання», заклади повинні забезпечити реалізацію програм таким чином, щоб заохотити студентів брати активну роль у розвитку освітнього процесу, а оцінювання студентів відображало би цей підхід. Зазначимо, що в 2005 році при розробці ESG лише обговорювалася тема «студенти як партнери у вищій освіті», відповідно, Стандарт 1.3 став новим у редакції ESG-2015 і був розроблений у відповідь на критику щодо того, що розбудова внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти відбувається без урахування особливостей процесів навчання та викладання, а також якості навчального досвіду студентів. За результатами доповіді «Болонська система очима студентів – 2015 рік», 90% респондентів зауважили, що в останні роки було досягнуто певного прогресу у впровадженні практики студентоцентрованого навчання в освітній процес, при цьому 38% студентів мали безпосередній вплив на ефективність реалізації концепції студентоцентрованого навчання через свої організації. Разом з тим, однак, було встановлено, що 50% студентського контингенту вважають цей процес повільним, в той час як інша половина помітила конкретні кроки у цьому напрямі, але все ще не переконана, що філософія студентоцентрованого навчання є загальновизнаним пріоритетом змін у системі вищої освіти, і зауважила, що «студенти не ознайомлені з можливостями та перспективами реалізації концепції студентоцентрованого навчання» (ESU, 2015a, с. 41). У документі «Європейський простір вищої освіти в

2015 році: звіт про стан реалізації Болонського процесу» (The EHEA in 2015, 2015) серед визначених проблем є «невизнання ролі оцінювання студентами результатів викладання, самостійного навчання та застосування підходу, орієнтованого на результати навчання» (The EHEA in 2015, 2015, с. 18).

Згідно зі Стандартом 1.4 «Зарахування, досягнення, визнання та атестація студентів», заклади повинні послідовно застосовувати визначені заздалегідь та опубліковані інструкції, що охоплюють усі стадії «життєвого циклу» студента, наприклад, зарахування, досягнення, визнання та атестацію. Слід зауважити, що цей стандарт є новим і трактується як визнання того, що якість студентського досвіду частково залежить від цілісності та ефективності процесів, пов'язаних з такими аспектами, як зарахування, досягнення, визнання кваліфікацій та атестація. На Бухарестській конференції, що відбулася у 2012 році, міністри освіти країн-членів Болонського клубу закликали ЗВО і АЗЯ провести оцінку інституційної практики визнання професійних кваліфікацій як складової внутрішньої і зовнішньої системи ЗЯ і схвалити «Керівництво з визнання кваліфікацій у Європейському просторі» (ENIC-NARIC, 2012). У доповіді «Європейський простір вищої освіти в 2015 році: звіт про стан реалізації Болонського процесу» відзначається, що ЗВО з усією серйозністю підійшли до визнання професійних кваліфікацій, низка вишів створила механізми нагляду за забезпеченням цілісності цього процесу (Sursock, 2015, с. 47).

Стандарт 1.5 «Викладацький персонал», вимагає від вишів переконатись у компетентності своїх викладачів. ЗВО повинні застосовувати чесні і прозорі процеси щодо прийняття на роботу та розвитку персоналу. Згідно з доповіддю «Аналіз тенденцій – 2015», 59% респондентів відзначили тенденцію до визнання важливості якості викладання, що знайшло відображення у впровадженні інноваційних методів викладання, використання інноваційних методів та технологій навчання (Sursock, 2015 с. 80). Серед інших заходів, які впроваджуються закладами вищої освіти для підтримки якості викладання, є визнання викладання на належному рівні (65% респондентів) і проведення досліджень у галузі викладання і навчання (66%) (Gover, Loukkola, Sursock, 2015 с. 20-22).

Стандартом 1.6 «Навчальні ресурси і підтримка студентів» передбачено, що заклади повинні забезпечувати відповідне

фінансування навчальної та викладацької діяльності, надаючи достатню кількість та забезпечуючи доступність навчальних інформаційних ресурсів і підтримку студентам. Крім забезпечення належного рівня викладання навчальних дисциплін, від чого безпосередньо залежать академічні досягнення студентів, сприятливе навчальне середовище та надання додаткових освітніх послуг і підтримки також мають важливе значення. Результати доповіді «Аналіз тенденцій – 2015» свідчать про надання студентам підтримки з боку вишів на всіх етапах навчання, яка включає надання необхідних консультацій у процесі навчання за програмою, психологічне консультування, спеціальну підтримку студентів першого року навчання, проведення профорієнтаційної роботи серед студентів і заходів, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності випускників університету на вітчизняному та міжнародному ринках праці, додаткові курси для студентів з особливими потребами тощо. Вдосконалення обладнання, бібліотек і навчальних центрів, створення центрів навчання і викладання – це ті заходи, які здійснюються вишами з метою відповідності вимогам аналізованого стандарту.

Згідно зі Стандартом 1.7 «Інформаційний менеджмент», заклади повинні забезпечити збір, аналіз та використання відповідної інформації для ефективного управління навчальними програмами й іншою діяльністю вишу. Дослідження експертів Європейського союзу виявили низку проблем, пов’язаних з управлінням інформацією, та констатували, що, як і раніше, існує необхідність в інвестуванні коштів у розвиток наукового потенціалу ЗВО, в першу чергу, через підвищення вимог до підзвітності (Hazelkorn, Loukkola, Zhang, 2014, с. 50; Loukkola, Morais, 2015 с. 15). У багатьох країнах збір інформації та основних показників ефективності діяльності повинен здійснюватися закладами освіти відповідно до вимог національного законодавства. Результати аналітичної доповіді «Аналіз тенденцій – 2015» свідчать про те, що більшість країн в ЄПВО систематично визначають кількість студентів, які успішно завершили перший та другий рік навчання. Майже в третині країн ЄПВО показники ефективності впливають на фінансування ЗВО (Sursock, 2015, с. 179-181).

Слід зазначити, що зворотний зв’язок, отриманий від зацікавлених сторін, зокрема від студентів, є засобом отримання необхідної для вишів інформації. Згідно з доповіддю «Аналіз

тенденцій – 2015», вважаючи, що від оптимального функціонування зворотного зв'язку багато в чому залежить успішність реалізації процесу навчання, 98% освітніх установ використовували зворотний зв'язок від студентів для оцінки якості навчального процесу; 83% – загального освітнього середовища і 73% – надання додаткових освітніх послуг (Sursock, 2015 с. 83). Метод оцінювання якості надання освітніх послуг шляхом опитування залишається основним методом зворотного зв'язку у ЗВО: 76% вишів створили головний структурний підрозділ для аналізу даних опитування студентів, 6% планують це зробити, а інші 6% стверджують, що обробка даних опитування студентів відбувається на рівні факультету. Зібрана таким чином інформація використовується головним чином для оцінки результативності функціонування і розвитку вишів, оцінки діяльності персоналу і механізму конструктивної взаємодії з суспільством (Sursock, 2015 с. 91-92). Серед освітніх установ, які систематично проводять опитування студентів, 84% установ активно використовують їх в стратегічних цілях, в рамках внутрішніх процесів ЗЯ і для діалогу між керівництвом університету та факультетів (68% вишів використовують їх у централізованому порядку, 16% – на рівні факультету). В цілому, отримані дані свідчать про те, що виші розширюють свої можливості збору інформації та управління нею в різних форматах, проте ще належить виконати роботу по забезпеченню того, щоб вони могли ефективно реагувати на запити, що надходять про надання інформації, починаючи з включення в процеси перегляду програм і прийняття рішень і закінчуючи задоволенням вимог щодо зовнішньої підзвітності (Gover, Loukkola, Sursock, 2015 с. 23-24).

Згідно Стандарту 1.8 «Публічна інформація», заклади повинні публікувати зрозумілу, точну, об'єктивну, своєчасну та легкодоступну інформацію про свою діяльність, включаючи програми. Результати «Огляду стану впровадження культури якості. Частина І» свідчать, що найбільш доступною є інформація про кваліфікації (87% освітніх установ), процедури викладання, навчання та оцінки програм, кінцеві результати навчання. Крім того, виші надають кількісні дані, зокрема, про кількість студентів (76%) та професорсько-викладацького складу (70%), які беруть участь у розробці та впровадженні навчальних програм (Loukkola, Zhang, 2010 с. 27).

Стандарт 1.9 «Поточний моніторинг і періодичний перегляд програм» передбачає, що заклади повинні проводити моніторинг і періодичний перегляд програм, щоб гарантувати, що вони досягають встановлених для них цілей і відповідають потребам студентів і суспільства. Такі перегляди повинні вести до безперервного вдосконалення програм. Про будь-які дії, заплановані або вжиті як результат перегляду, слід інформувати всі зацікавлені сторони. Питання, що охоплюються цим стандартом, лежать в основі внутрішньої системи ЗЯ: забезпечення відповідності освітніх програм цілям, очікуванням та потребам учасників освітнього процесу. Періодичний перегляд та моніторинг програм та завершення циклу зворотного зв'язку шляхом їх перегляду на основі результатів моніторингу з урахуванням принципів, викладених в Стандартах 1.2 і 1.3, становлять важливу частину діяльності установи у сфері ЗЯ. Однак дослідники відзначають, що незважаючи на важливість означеного аспекту, на європейському рівні відсутня інформація про те, які саме процеси використовують виші для перегляду своїх програм і яким чином це відповідає вимогам, встановленим стандартом. У 2010 році дані «Огляду стану впровадження культури якості. Частина І» показали, що дві третини установ (67%) були залучені до зовнішніх процесів ЗЯ, і більшість цих установ повідомила про наявність внутрішніх механізмів. Результати вищезазначеного огляду свідчать про наявність різних внутрішніх механізмів ЗЯ і здійснення як формальних, так і неформальних заходів, що означає відсутність однієї типової моделі підходу до оцінки програм (Loukkola, Zhang, 2010, с. 30).

Згідно зі Стандартом 1.10 «Циклічне зовнішнє забезпечення якості», заклади повинні брати участь у циклічному зовнішньому ЗЯ відповідно до вимог ESG. Передумовою для введення цього стандарту було усунення наслідків заяви в Бухарестському комюніке відносно того, щоб «дозволити агенціям, зареєстрованим в Європейського реєстрі АЗЯ, здійснювати свою діяльність в Європейському просторі вищої освіти при дотриманні національних вимог» (Gover, Loukkola, Sursock, 2015, с. 24). Такий підхід створив ситуацію, коли відповідальність за забезпечення циклічного характеру зовнішнього процесу ЗЯ покладається не на АЗЯ, а на ЗВО, які гіпотетично могли б звертатися до іншої агенції. Однак дослідження, проведені EQAR, свідчать про те, що виконання політичних зобов'язань, викладених в

Бухарестському комюніке, відбувається повільно. На тлі зростаючої кількості АЗЯ, що пропонують свої послуги в різних країнах, залучення іноземної АЗЯ в більшості випадків заборонено національним законодавством. Тільки в 25% країн були прийняті законодавчі положення, що дозволяють ЗВО користуватися послугами агенцій, зареєстрованих в EQAR; і навіть у цих країнах означене положення може мати низку обмежень або застосовуватися тільки в конкретних випадках (наприклад, стосовно спільних програм або транснаціональної освіти) (EQAR, 2014).

Другий розділ ESG, як було вказано вище, стосується процесів зовнішнього забезпечення якості. Звернемося до структурно-логічного аналізу найважливіших для нашого дослідження стандартів даного розділу.

Стандартом 2.1. «Врахування внутрішнього забезпечення якості» підкреслено відповідальність ЗВО за якість їхніх програм та інших освітніх послуг, наголошено на взаємозв'язку між внутрішнім та зовнішнім ЗЯ, що передбачає врахування інституціями, що здійснюють зовнішнє оцінювання, вимог стандартів, наведених у Частині 1 ESG. (Standards and Guidelines, 2015, с. 18).

Стандартом 2.2 «Розробка доцільних методологій», що зазнав суттєвих змін у ESG-2015 порівняно з попередньою редакцією документу, підкреслено необхідність узгодження зацікавленими сторонами (ЗВО та зовнішньою агенцією) відповідної методології, заохочення підвищення якості з боку навчальних закладів, надання їм можливості засвідчити підвищення якості своєї діяльності, забезпечення чіткої інформації щодо висновків акредитаційної комісії та подальших заходів АЗЯ та вишу (Standards and Guidelines, 2015, с. 18).

Згідно зі Стандартом 2.3. «Втілення процесів», процеси зовнішнього ЗЯ повинні будуватися на засадах принципів надійності, корисності, попередньої узгодженості, послідовності та публічності. Складовими означеної процедури названо такі: самооцінювання чи еквівалентну процедуру; зовнішнє оцінювання, що зазвичай передбачає відвідування установи; звіт за результатами зовнішнього оцінювання; послідовну програму подальших заходів. У рекомендаціях до даного стандарту конкретизовано процедури, які мають місце в ході проведення зовнішньої перевірки якості. (Standards and Guidelines, 2015, с. 19). Особливо підкреслимо, що запропоновані

процедури зовнішнього ЗЯВО мають конструктивний характер і спрямовані на підтримку зусиль ЗВО щодо підвищення якості його діяльності.

Стандартом ESG-2015 2.4 «Експерти з незалежної перевірки», що стосується здійснення оцінки якості незалежними експертами, передбачено, що групи незалежних експертів повинні мати відповідний обсяг спеціальних знань та компетентностей і здійснювати оцінку під різним кутом зору, тобто з урахуванням інтересів таких зацікавлених сторін, як «заклад освіти, професорсько-викладацький склад, студенти та роботодавці, фахівці-практики». Слід зазначити, що у ESG-2015 залучення студентів до груп зовнішніх експертів є обов'язковою умовою, на відміну від ESG-2005, де воно рекомендовано лише «у разі необхідності» (Standards and Guidelines, 2015, с. 19).

У Стандарті 2.6 «Звітність» ESG-2015 міститься вимога щодо опублікування повних звітів про проведення експертної оцінки, що дозволяє усунути неповноту або неясність щодо того, чи достатньо публікувати стислі звіти. У документі ESG-2015 уточнюється «цільова аудиторія», зазначена у Стандарті 2.5 ESG-2005, з метою забезпечення того, що агенції усвідомлюють і враховують потреби різних груп потенційних користувачів. Крім того, у Стандарті 2.6 ESG-2015, порівняно з попередньою редакцією, наголошується на тому, що будь-яке офіційне рішення, що приймається на підставі звіту, має бути оприлюднене разом з таким звітом. Слід зауважити, що у документі ESG-2015 вперше акцентується на доцільності стислих звітів і наданні навчальним закладам можливості вказувати на фактичні помилки перед остаточним оформленням звітів (EQUIP, 2015).

Нарешті, Стандарт 2.7. «Подання скарг і апеляцій» наголошує демократизм та відкритий характер процедури зовнішнього оцінювання, оскільки ЗВО надається «доступ до процедур порушення проблемних питань щодо діяльності агенцій; агенції мають професійно реагувати на такі зауваження у межах чітко визначеного процесу, що послідовно дотримується».

На завершення розгляду стандартів другого розділу ESG-2015 зазначимо, що на Паризькому саміті BFUG 2018 р. відзначено суттєвий прогрес, досягнутий у ЄПВО, щодо запровадження зовнішнього ЗЯВО. Експертами ENQA резюмовано, що у двадцяти країнах-членах ЄПВО повністю дотримуються стандартів ESG у процесі зовнішнього

забезпечення якості; ще у дванадцяти країнах означені норми взяті за основу у національних документах, ще у вісімнадцяти освітніх системах країн ЄПВО таких стандартів «здебільшого дотримаються на практиці» (The EHEA in 2018, 2018, с.132).

Третій розділ аналізованого нами документу – «Стандарти і рекомендації щодо агенцій із забезпечення якості» стосується широкого кола питань, які визначають цілі, принципи, методологію, організаційні засади, ресурси, механізми, етичний кодекс професійної діяльності агенцій, що здійснюють зовнішнє ЗЯВО.

У Стандарті 3.1. «Заходи, політика та процеси забезпечення якості» визначено такі принципи, як чіткість і зрозумілість цілей та задач діяльності АЗЯ, залучення зовнішніх зацікавлених сторін до роботи АЗЯ та управління ними, що повинно породжувати довіру вишів до означених інституцій. У стандарті визначено, що «Рівень компетентності агенцій може бути підвищений шляхом залучення до їх комітетів міжнародних учасників» (Standards and Guidelines, 2015, с. 22), що свідчить про спрямованість ESG-2015 на інтернаціоналізацію суб'єктів ЗЯ.

Офіційних статус АЗЯ визначено у Стандарті 3.2., у якому вказано, що вони «повинні мати належну правову основу та бути офіційно визнані уповноваженими державними органами як такі, що відповідають за зовнішнє забезпечення якості» (Standards and Guidelines, 2015, с. 22). Продовження норм щодо визначення статусу АЗЯ знаходимо у Стандарті 3.3. «Незалежність», в якому визначено, що вони «повинні мати належну правову основу та бути офіційно визнані уповноваженими державними органами як такі, що відповідають за зовнішнє забезпечення якості» (Standards and Guidelines, 2015, с. 22).

У стандарті 3.4 «Тематичний аналіз» розкрито механізми підготовки та оприлюднення звітів АЗЯ за результатами їх діяльності. Зазначимо, що в даному стандарті також, як і в Стандарті 3.1, визначено міжнародний вимір діяльності АЗЯ, зокрема вказано, що зібрані Агентствами «дані можуть бути використані для обмірковування та вдосконалення політики і процесів ЗЯ в інституційному, національному і міжнародному контекстах» (Standards and Guidelines, 2015, с. 23).

Вагомим для нашого дослідження є зміст стандарту 3.6. «Внутрішнє забезпечення якості та професійна поведінка», у якому підкреслено, що діяльність АЗЯ «обов'язково має будуватися на

чесності та високих професійних стандартах» (Standards and Guidelines, 2015, с. 23). Забезпеченню відкритості і доброчесності діяльності АЗЯ сприятиме і виконання Стандарту 3.7 «Циклічна зовнішня перевірка агенцій», у якому стверджується, що «періодична зовнішня перевірка допоможе агенціям аналізувати свою політику та діяльність. Вона дасть змогу запевнити агенцію та її партнерів, що вона продовжує слідувати принципам, закріпленим у «Стандартах і рекомендаціях» (Standards and Guidelines, 2015, с. 24).

В оцінці стану застосування ESG-2015 в діяльності агенцій ЗЯВО, що була дана на Паризькому саміті BFUG у 2018 р., зазначено, що в аналізованій сфері існує широке різноманіття підходів: організаційних (АЗЯ – повністю незалежні від держави, незалежні у своїх рішеннях однак фінансовані державою, державні структури), методологічних (дозвільно-заборонні, регулювальні або рекомендаційні) та функціональних (оцінювання якості діяльності ЗВО, навчальних програм, комбіноване оцінювання). (The EHEA in 2018, 2018, с. 129-132). У документі, підготованому до Паризького саміту Агентством EQAR підкреслено, що у 24 країнах працюють незалежні від держави АЗЯ, які повною мірою слідують стандартам ESG-2015, свідченням чого є їх реєстрація в EQAR (EQAR, 2018d).

Вагомий внесок у формування європейського виміру ЗЯВО вніс ще один з названих на початку даного підрозділу документів – «Посібник для користувачів ЄКТС» (ECTS Users' Guide (2015) (EC, 2015c). У вступі до означеного документу вказано, що Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ЄКТС) є інструментом Європейського простору вищої освіти, що допомагає зробити навчання та навчальні курси прозорішими, сприяючи цим поліпшенню якості освіти. ЄКТС була впроваджена у 1989 році в рамках програми Еразмус для перенесення кредитів, отриманих студентами під час навчання за кордоном, у кредити, що визнавалися вітчизняними університетами, у які студенти поверталися для продовження своєї навчальної діяльності на відповідний ступінь навчання. З часом ЄКТС почали використовувати не тільки для перенесення кредитів на основі навчального навантаження і отриманих результатів навчання, а й для накопичення кредитів, передбачених ступеневими програмами закладів вищої освіти. У документі зазначено, що ЄКТС допомагає розробляти, описувати і запроваджувати навчальні програми, дозволяє інтегрувати різні типи

навчання у перспективу навчання впродовж життя, покращує перспективи мобільності студентів, полегшуючи процес визнання кваліфікацій та періодів навчання. Важливо, що ЄКТС може застосовуватись до усіх програм незалежно від способу реалізації (аудиторне навчання, навчання на базі організації, дистанційне навчання) чи статусу студентів (студент денної/заочної форми навчання) і до всіх видів навчання (формальний, неформальний, неофіційний).

Довідник користувача ЄКТС містить рекомендації стосовно реалізації ЄКТС і дає посилання на корисні супроводжуючі матеріали. Оновлений у 2015 р. Довідник враховує сучасний стан розвитку Болонського процесу, зокрема створення ЄПВО, актуалізацію програм навчання впродовж життя, зміщення парадигми вищої освіти від зорієнтованої на викладача до студентоцентрованої, зростаюче значення результатів дослідної роботи, розробку та застосування нових форм, методів, технологій навчання й викладання. Довідник зосереджує особливу увагу на створенні і запровадженні освітніх програм, базується на досвіді ЗВО у використанні рамок кваліфікацій та застосуванні принципів ЄКТС в академічній практиці.

Окремий розділ аналізованого документу присвячено питанням ЗЯВО. У тексті розділу подане пояснення щодо особливостей імплементації внутрішнього та зовнішнього вимірів ЗЯВО, сутності та завдань ESG. Зокрема зазначено, що ESG не є стандартами якості, вони не приписують способу реалізації забезпечення якості, але надають інструкції, охоплюючи сфери, які є суттєво важливі для успішного забезпечення якості та навчального середовища у вищій освіті. Підкреслено, що Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості освіти у ЄПВО (ESG) слід розглядати у ширшому контексті, який також включає рамки кваліфікацій, ЄКТС та додаток до диплома, які сприяють розвитку прозорості та взаємної довіри у вищій освіті у ЄПВО.

Важливими в контексті проблематики нашої наукової розвідки є міркування укладачів Довідника щодо ролі ЄКТС у забезпеченні якості навчання у контексті студентської мобільності. Зокрема зазначено, що «позитивна практика у використанні ЄКТС допоможе навчальним закладам поліпшити якість своїх програм та пропозицію мобільності навчання. Таким чином, застосування ЄКТС має бути якісно забезпечене завдяки відповідним процесам оцінювання (наприклад,

моніторинг, внутрішні та зовнішні перевірки якості й зворотний зв'язок від студентів) і неперервному поліпшенню якості. Ряд критеріїв буде використовуватися під час оцінювання ефективності програми (включаючи результати навчання, навантаження і форми оцінювання). Це може бути висока кількість відрахувань,непрохідних оцінок, чи довший час для завершення навчання. Програму можна вважати ефективною у разі досягнення її цілей за відповідний час, тобто, коли студенти отримують заплановані результати навчання, накопичують необхідні кредити та отримують кваліфікацію, як це передбачено у програмі. Однак, аналіз слід проводити дуже уважно, щоб можна було чітко розпізнавати та коректно трактувати елементи оцінювання, оскільки вони можуть також вказувати на неефективність планування, запровадження програми або неадекватність заходів щодо підтримки студентів (ЕС, 2015с).

Вартими уваги у контексті аналізу нормативної бази ЗЯ у ЄПВО є документи, у яких подано рекомендації щодо формування європейського виміру забезпечення якості третього – освітньо-наукового рівня вищої освіти, тобто підготовки PhD. Структурно-логічний аналіз та узагальнення широкого кола аналітичних джерел дозволили констатувати, що провідні засади європеїзації докторських програм містяться в документах, розроблених спільно освітньо-політичною та академічною спільнотами країн-учасників Болонського процесу, та затверджених на представницьких конференціях, проведених під егідою організацій Групи Є-4. Отже, принципами організації та забезпечення якості докторської підготовки (узагальнююча назва цих принципів – «Salzburg I», відповідно до місця проведення конференції) є такі:

1) наукове дослідження є ключовим компонентом докторської програми. Разом з тим, докторська підготовка повинна бути спрямована на забезпечення працевлаштування здобувача PhD, а не тільки на задоволення його академічних інтересів;

2) докторські програми є невід’ємною складовою дослідницьких програм та стратегій Університету, у яких здобувачі PhD беруть безпосередню участь та здобувають можливість кар’єрного росту;

3) університет відповідає за створення різноманітних докторських програм, у тому числі спільних (міжнародних) докторатів, у яких досягається висока якість та забезпечується набуття позитивного досвіду наукової роботи;

4) університет забезпечує визнання дослідників-початківців (здобувачів PhD) як професіоналів, що здійснюють ключовий внесок у здобуття нових знань, та надання їм відповідних прав;

5) консультування та оцінка результатів роботи кожного здобувача ґрунтується на прозорій угоді (контракті), в якій закріплюється спільна відповідальність здобувачів, наукових керівників та інституцій;

6) в університеті повинна бути створена критична маса інтелектуальних ресурсів для відкриття докторських програм, що надає можливість отримання максимального результату, врахування особливостей зовнішнього та внутрішнього контексту, можливостей міжнародного співробітництва (науковців, університетів, наукових мереж);

7) університет забезпечує достатню тривалість докторських програм: як правило, три-чотири роки на денній формі навчання;

8) університет відповідає за розвиток інноваційних організаційних структур, які забезпечуватимуть міждисциплінарне навчання і формування універсальних компетентностей здобувачів PhD;

9) університет забезпечує географічну, міждисциплінарну та міжгалузеву мобільність здобувачів PhD;

10) університет забезпечує належне та стале фінансування докторських програм з метою забезпечення їх якісної реалізації (Bologna Seminar, 2005).

Зазначимо, що у подальшому експерти Групи Є-4, і особливо фахівці створеної у 2008 р. в. рамках EUA спеціалізованої структури – Ради с питань докторської освіти (Council for Doctoral Education – EUA-CDE), поверталися до Зальцбурзьких принципів і уточнювали вимоги до ЗЯ підготовки PhD, що знайшло відображення у документі, який відомий фахівцям як рекомендації «Salzburg II» (EUA-CDE, 2010). Означений документ містить низку порад щодо досягнення успіху докторських програм та усунення перешкод на їх шляху. Трьома головними меседжами рекомендацій «Salzburg II» є такі: (1) докторська освіта займає особливе місце в ЄПВО та Європейському науковому просторі. В її основу покладено дослідження, що робить її принципово відмінною від першого та другого циклів вищої освіти; (2) докторантам необхідно надати право на незалежність та гнучкість у особистісному та науковому розвитку. Докторська освіта є

індивідуальною і за визначенням оригінальною. Шлях прогресу особистості є унікальним як у виконанні дослідницького проекту, так і у індивідуальному професійному розвитку; (3) докторська освіта повинна здійснюватися автономними та підзвітними установами, відповідальними за розвиток наукового мислення. Освітні програми потребують гнучкого регулювання, спрямованого на сприяння створенню спеціальних структур та інструментів, що повинні стати складовими розвитку європейської докторської освіти (EUA-CDE, 2010).

Підкреслимо, що механізми ЗЯ докторської освіти мають суттєву специфіку, що відображено у наведених вище принципах, однак загальна логіка ЗЯВО, викладена в ESG, не порушується і на даному етапі вищої освіти.

Документи, що вже стали предметом аналізу у нашій роботі (Лісабонська конвенція, Рамки кваліфікацій, ESG-2005 та ESG-2015, Посібник для користувачів ЄКТС-2015), мають регіональне поширення, тобто застосовуються у межах ЄПВО. Однак в сучасних умовах зусиллями ЮНЕСКО та ОЕСР розроблено документи глобального міжнародного рівня, що слугують нормативними засадами інтернаціоналізації ЗЯВО. У даному контексті заслуговує на увагу документ Міжнародної мережі агенцій із забезпечення якості вищої освіти (INQAAHE) під назвою «Керівництво з належної практики» (Guidelines of Good Practice (GGP)). GGP, що було вперше опубліковано в 2003 році і переглянуто в 2006 і 2016 рр. Документ містить чотири розділи: перший стосується структури (легітимності і визнання, місії і цілей, управління, організаційної структури, ресурсів) та підзвітності (ЗЯ, зв'язку та співпраці з іншими АЗЯ) агенцій із зовнішнього забезпечення якості; другий розділ присвячено відносинам агенцій з вишами (визначенню критеріїв зовнішнього оцінювання якості, процесу зовнішнього оцінювання, вимог до оцінювання); третій – стосується оцінювання АЗЯ закладів вищої освіти (звітів про політику та рішення агенцій із зовнішнього ЗЯ, процесу прийняття рішень, порядку подання скарг і апеляцій): у четвертому йдеться про зовнішню діяльність агенцій та критерії транснаціональної/транскордонної освіти (INQAAHE, 2016).

Зазначимо принагідно, що місія INQAAHE полягає у розробці та сприянні впровадженню належної професійної практики ЗЯ. Принципи професійної діяльності, які, згідно INQAAHE, повинні бути

впроваджені у діяльність усіх АЗЯ, викладено у Керівництві з належної практики ЗЯ. Таким чином, ціль GGP – сприяти впровадженню належної практики внутрішнього та/або зовнішнього ЗЯ. Конкретні цілі даного документу включають:

– розробку керівних принципів для надання допомоги при створенні нових АЗЯ;
– встановлення критеріїв самооцінки і зовнішнього оцінювання АЗЯ;
– сприяння професійному розвитку АЗЯ та їх співробітників;
– сприяння підзвітності АЗЯ (INQAAHE, 2016).

Основними аспектами ЗЯВО, викладеними в GGP, є такі: зовнішнє ЗЯ як основний вид діяльності агенцій; системний підхід до досягнення цілей; належна структура управління; достатні людські та фінансові ресурси; система безперервного ЗЯ власної діяльності; внутрішня самооцінка власної діяльності; регулярне зовнішнє оцінювання; інформування громадськості про результати зовнішнього оцінювання діяльності агенцій; повне і чітке розкриття відповідної документації; визнання відповідальності вишу за ЗЯ; визнання автономії і академічної свободи вищих навчальних закладів; консультування зацікавлених сторін з питань застосування критеріїв та стандартів агенцій; сприяння покращенню якості; вимоги до звітності перед агенцією включають самооцінку, зовнішню експертну оцінку і подальші дії; прийняття неупереджених, справедливих і послідовних рішень; належна процедура і політика оскарження рішень; відсутність конфлікту інтересів; обмін передовим досвідом, забезпечення транснаціональної освіти, реалізація спільних проектів і обмін персоналом (Morse, 2006).

Слід зазначити, що існують певні відмінності між Керівництвом з належної практики, укладеним INQAAHE (GGP), та Стандартами та рекомендаціями щодо ЗЯ в Європейському просторі вищої освіти (ESG). ESG містять стандарти внутрішнього та зовнішнього виміру ЗЯВО і стандарти діяльності АЗЯ, GGP призначене винятково питанням зовнішнього ЗЯ. ESG були розроблені у відповідь на надання ENQA повноважень у рамках Берлінського комюніке (вересень 2003 р.) щодо розробки «узгоджених стандартів, процедур та рекомендацій із забезпечення якості» та «розгляду можливості створення надійної системи незалежних взаємних перевірок для агенцій та установ із ЗЯ й/або надання акредитації» (Stella, Hamilton, 2008). Таким чином, розробка ESG була ініційована країнами-членами

ЄПВО, тоді як у розробці GGP брали участь АЗЯ з більш ніж 65 країн. ESG покликані сприяти належному балансу між створенням і розвитком внутрішньої культури якості та впровадженням зовнішніх процедур ЗЯ (Stensaker, et.al., 2010). GGP, як і ESG, не має обов'язкової юридичної сили, а запроваджується державами-членами на добровільній основі з урахуванням національних особливостей. Слід зауважити, що ESG та GGP містять положення про транснаціональну та транскордонну освіту (Jørgensen, Hansen, 2007).

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує звіт про результати впровадження Болонського процесу під назвою «Європейський простір вищої освіти в 2018 році», підготовлений для Конференції міністрів освіти країн-членів ЄПВО, що відбулася у Парижі 24–25 травня 2018 року. У звіті представлено огляд стану впровадження Болонського процесу з точок зору різних колективних суб'єктів, а також ключові аспекти реформування систем вищої освіти, спрямовані на ефективне функціонування ЄПВО. Звіт про результати впровадження Болонського процесу охоплює широкий спектр питань, що стосуються основних напрямів розвитку ЄПВО після Єреванської конференції BFUG 2015 року. У аналізованому нами документі визначено три основних зобов'язання, що лежать в основі побудови та функціонування ЄПВО: уведення триступеневої структури академічних ступенів (бакалаврат – магістратура – докторантура), визнання кваліфікацій та ЗЯ вищої освіти. Документ містить сім глав, у яких висвітлено питання, що стосуються таких аспектів функціонування ЄПВО: актуальний стан ЄПВО та його основних учасників; процеси навчання і викладання; уведення триступеневої структури академічних ступенів; працевлаштування випускників вишів; розширення можливостей для здобуття вищої освіти; визнання кваліфікацій, зокрема, біженців, переміщених осіб та вимушених переселенців; забезпечення та визнання якості; інтернаціоналізація та мобільність (The EHEA in 2018, 2018).

Зокрема, в аналізованому документі зазначено, що ЗЯВО в європейському регіоні характеризується динамічним розвитком. Вимоги до ЗВО стосовно розробки і публікації стратегій ЗЯ та звітів про оцінку якості діяльності стають усе більш категоричними, в той час як діяльність по зовнішньому забезпеченню якості здійснюється незалежними агенціями, що працюють у відповідності з ESG на постійній основі. Майже всі країни-члени ЄПВО прийняли і

запровадили ESG у національну практику. Проте існують проблеми, які вимагають вирішення. Деяким країнам все ще необхідно вжити заходів для забезпечення того, щоб студенти в повній мірі брали участь у процесах ЗЯ як рівноправні партнери. Варто також відзначити, що моделі зовнішнього ЗЯ, орієнтовані на поліпшення діяльності вишів, набагато менш поширені в ЄПВО, ніж моделі нагляду. Заклади вищої освіти в багатьох країнах можуть залучати для оцінки якості їх діяльності лише національні агенції ЗЯВО і не мають можливості скористатися послугами інших європейських агенцій, зареєстрованих у EQAR. Крім того, у звіті зазначено, що Європейський підхід до ЗЯ спільних програм вищої освіти, прийнятий в Єревані, практично не реалізований. У багатьох країнах, і зокрема у випадках, де потрібна акредитація освітніх програм у міжнародній системі ЗЯВО, застосування вищезазначеного підходу ще не передбачено національним законодавством (The EHEA in 2018, 2018, с. 14).

Позитивно, що у документі, прийнятому на Паризькому саміті BFUG, зазначено, що однією з основних тенденцій є зростання числа АЗЯ. Головною перевагою системи ЗЯ в Європі визнано зміцнення довіри до європейської вищої освіти. Одним із способів визначення ступеня довіри є надання урядом можливості вишам звертатися до агенцій із ЗЯВО з інших країн, які діють відповідно до ESG. Реєстр EQAR був створений для забезпечення чіткого механізму, який гарантує дотримання ESG, тому транскордонне ЗЯ можна розглядати як «лакмусовий папірець» щодо того, чи існує справжня прихильність до європейського співробітництва в галузі ЗЯ (The EHEA in 2018, 2018, с. 139).

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що створення та розвиток європейського виміру ЗЯВО є одним із основних напрямів розвитку ЄПВО, що відбувається в контексті інтернаціоналізації простору вищої освіти в рамках Болонського процесу. Реалізація принципу транспарентності в забезпеченні якості вищої освіти сприяє зміцненню громадської довіри до якості освітніх послуг. Вимоги до закладів вищої освіти щодо розробки і оприлюднення стратегії ЗЯ та звітів про результати оцінювання стають унормованими. Тільки в 15 країнах ЗВО не мають юридичних зобов’язань щодо транспарентності їх практики ЗЯ.

Що стосується зовнішнього ЗЯ, то, згідно з матеріалами Паризькго саміту BFUG, за останні кілька років в семи країнах були створені нові національні агенції. Домінуючою тенденцією є наглядовий характер системи зовнішнього ЗЯ – результати оцінки використовуються для прийняття рішень щодо ліцензування навчальних програм або освітньої діяльності вишів. Лише чверть країн запровадила моделі зовнішнього ЗЯ, орієнтовані виключно на поліпшення якості діяльності ЗВО (The EHEA in 2018, 2018).

Підкреслимо незаперечність розвитку тенденції поступового інтегрування ESG у національну практику ЗЯВО країн-членів ЄПВО. Близько двох третин країн-членів Болонського клубу представили до Паризького саміту BFUG 2018 р. документальне підтвердження того, що всі положення ESG стали частиною національних процедур ЗЯ, незалежно від того, чи це відбувалося за законом, чи як частина стандартної практики. В інших країнах більшість положень вищевказаних стандартів використовується в процедурах забезпечення якості.

Отже, ЗЯВО не обмежується національними рамками, існує тенденція поступового зняття кордонних обмежень на діяльність АЗЯ та ліквідації законодавчих бар'єрів в їх співробітництві з іншими агенціями, тобто має місце активізація формування європейського виміру ЗЯВО. Вищевказана тенденція спостерігається поряд із тенденцією збільшення числа агенцій, зареєстрованих в EQAR. Це говорить про те, що агенції здійснюють свою діяльність відповідно до вимог ESG та норм EQAR (EQAR, 2018c).

2.2. Організаційні засади формування європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації освітнього простору

Формування європейського виміру забезпечення якості у ЄПВО безпосередньо пов'язане з діяльністю політичних (Європейська Комісія (ЕС), Група супроводу Болонського процесу (BFUG)) та професійних організацій (ENQA, EUA, ESU, EURASHE, EQAR, EQAF, Education International, BUSINESSEUROPE), що взяли на себе зобов'язання забезпечити реалізацію завдань Болонського процесу, головне з яких – забезпечення якості та конкурентоспроможності європейської вищої освіти.

Застосування методів системно-структурного та структурно-функціонального аналізу діяльності колективних суб'єктів утворення та розвитку ЄПВО дозволяє констатувати, що Європейська Комісія (ЕС) є тією політичною організацією, що відіграє провідну роль в інтернаціоналізації європейської вищої освіти та забезпеченні її якості шляхом формування політичної позиції щодо ЗЯВО, констатації у політичних документах ЄС необхідності формування європейського виміру ЗЯВО у контексті інтернаціоналізації ЄПВО, розробки стратегій та планів дій (зокрема, Плану забезпечення якості (Quality Assurance Plan), утворення та підтримки відповідальних структур, поширення інформації щодо ЗЯВО, розробки рекомендацій про подальшу співпрацю європейських країн у галузі ЗЯВО тощо (ЕС, 2016а).

З'ясовано, що основна роль у моніторингу процесу реформ, спрямованого на створення Європейського простору вищої освіти, належить Групі супроводу Болонського процесу (BFUG). BFUG – виконавча структура, що контролює Болонський процес у період між проведенням нарад, конференцій та самітів міністрів освіти. Ця політична організація функціонує з осені 1999 року. Узагальнення та систематизація матеріалів сайтів різних організацій, що стосуються історії розвитку та актуального стану реалізації Болонського процесу, свідчать, що основний зміст належних BFUG повноважень полягає у підготовці конференцій міністрів, політичних форумів та здійсненні нагляду за Болонським процесом. Засідання Групи супроводу Болонського процесу відіграють важливу роль у контролі за реалізацією положень комюніке європейських міністрів освіти, а також у розвитку Болонського процесу в цілому (BFUG, 2018). В сучасних умовах BFUG окреслила нові актуальні питання, що впливають на забезпечення якості в ЄПВО:

- як досягти рівноваги між підзвітністю та сприянням вдосконаленню якості освітніх послуг;
- як правильно розподілити зону відповідальності за ЗЯВО між вишами, АЗЯ та нормотворчими органами;
- як успішно гармонізувати та компенсувати зростаючу диверсифікацією вищої освіти (структур, установ, предметних галузей, студентського контингенту, місій тощо);
- як реагувати на зростаючу інтернаціоналізацію вищої освіти; як запобігти зростанню бюрократії в процесі ЗЯ (Bologna Beyond 2010, 2009, с. 6). Своїми діями BFUG постійно нагадує,

що механізми ЗЯ не є самоціллю, а їх кінцевою метою є підвищення якості викладання, навчання і наукових досліджень (Haakstad J., 2009, с.1).

Хронологічний аналіз розвитку Болонського процесу показує, що могутнім двигуном процесу формування механізмів та процедур ЗЯВО у Європейському просторі вищої освіти відіграють організації стейкхолдерів вищої освіти (Група Є-4), професійна діяльність яких пов'язана з розвитком Європейського виміру ЗЯВО.

Структурно-логічний аналіз документів, ініційованих та впроваджених організаціями Групи Є-4 протягом усіх етапів розвитку Болонського процесу, дозволяє констатувати, що ключову роль у її діяльності відіграє Європейська асоціація університетів (European University Association), яка була заснована у 2001 році внаслідок об'єднання Асоціації європейських університетів (Association of European Universities) та Конфедерації конференцій ректорів університетів країн Європейського Союзу (Confederation of European Union Rectors' Conferences). Аналіз інформаційних матеріалів та документів організації свідчить, що EUA є представницькою організацією, яка об'єднує понад 850 закладів вищої освіти та національних конференцій ректорів із 48 країн Європи. Численні дослідження діяльності групи Є-4 підтверджують, що Європейська асоціація університетів відіграє провідну роль у Болонському процесі та впливає на політику ЄС у сфері вищої освіти, напрями досліджень та інновацій у вищій освіті європейського регіону (Harvey, Williams, 2010; Kohoutek, Westerheijden, 2014; Law, 2016; Westerheijden, Kohoutek, 2014a).

Основна місія EUA, згідно з актуальним її розумінням, сформульованим керівництвом організації, полягає у розвитку гармонійної системи європейської вищої освіти шляхом активної підтримки членів організації як автономних інституцій у забезпеченні та підвищенні якості навчання, викладання і дослідницької роботи:

– сприяння європейській політиці у посиленні ролі університетів у розвитку суспільства знань у Європі;

– сприяння розвитку можливостей мережевої взаємодії між національними конференціями ректорів, національними організаціями та асоціаціями закладів вищої освіти;

– підвищення авторитету європейських університетів на глобальному рівні;

– здійснення впливу на осіб, які приймають ключові рішення у сфері вищої освіти на європейському, національному та регіональному рівнях;

– інформування членів Асоціації про політичні дискусії, що впливають на їхній розвиток;

– розвиток теоретичних надбань та практичного досвіду університетів шляхом реалізації проектів, що сприяють як індивідуальним інституціям, так і забезпечують розвиток освітньої політики в цілому;

– зміцнення управління, лідерства та менеджменту в університетах шляхом взаємного навчання, обміну досвідом та трансферу прогресивних методик;

– підвищення міжнародного виміру діяльності університетів шляхом активізації співпраці між членами Асоціації та шляхом встановлення діалогу з організаціями-партнерами в усьому світі (EUA, 2018a).

У документах EUA визначено напрями діяльності організації, у яких реалізуються названі вище аспекти її місії:

– представлення та лобіювання інтересів університетів у структурах ЄС шляхом участі в розробці та перегляді європейської освітньої та інноваційної політики, зокрема у розробці регіональних освітніх програм та інструментів їх фінансування;

– представлення європейських університетів у всьому світі шляхом заохочення глобальних партнерств та забезпечення представництва університетів Європи у всьому світі в глобальних заходах, мережах та організаціях;

– розвиток мережевої співпраці університетів, обмін найкращими практиками та взаємодопомога з ключових питань, наприклад, фінансового менеджменту, управління ЗЯ, навчання протягом усього життя, спільних досліджень тощо;

– організація здійснення наукових проектів, що об'єднують університети та інших європейських зацікавлених сторін у сфері вищої освіти з метою обміну думками та найкращими практиками з ключових стратегічних тем, визначених членами організації;

– надання організаціям-членам всебічної інформації та аналітичних матеріалів з ключових для університетів питань за допомогою звітів та досліджень, а також інформаційного бюлетеня EUA;

– здійснення інституційної оцінки діяльності університету. У 1993 році зусиллями організації-попередника EUA було започатковано Програму інституційної оцінки (Institutional Evaluation Programme - IEP) як незалежної служби, метою якої є комплексна оцінка, проведена командою досвідчених європейських лідерів вищої освіти (EUA, 2018e);

– розвиток докторської освіти. Місія Ради з питань докторської освіти (EUA-CDE), що є невід'ємною частиною EUA, полягає в тому, щоб сприяти розробці, просуванню та вдосконаленню програм докторської освіти та дослідницької підготовки в Європі;

– надання експертних консультацій. EUA пропонує консультаційні послуги, розроблені відповідно до конкретних потреб установ та всіх зацікавлених сторін (EUA, 2018 c).

Системно-функціональний аналіз названих вище напрямів діяльності EUA дозволяє констатувати, що організація здійснює такі функції у ЄПВО: *політичну* (виступає у ролі так званої «парасолькової організації», що лобіює інтереси провайдерів освітніх послуг у європейських політичних, економічних та культурно-освітніх організаціях, передусім у ЄС); *організаційно-координаційну* (започатковує, розвиває, координує різні форми співпраці університетів, спрямовані на підвищення ефективності реалізації їх місії (освітньої, наукової, інноваційної, соціальної) як на інституційному, так і на гео-регіональному та глобальному рівнях); *інформаційно-аналітичну* (здійснює широке коло дослідницьких проектів, які стосуються важливих аспектів діяльності університетів, формування та подальшого розвитку ЄПВО); *оцінювальну* (здійснює у межах діяльності Програми інституційної оцінки (IEP) комплексне оцінювання діяльності як окремих інституцій, так і національних систем вищої освіти); *консультативну* (експерти EUA надають закладам вищої освіти консультації з актуальних проблем діяльності вишу на їх запит); *інтеграційну* (виступає ініціатором становлення та розвитку ЄПВО, реалізації стратегічних цілей Болонського процесу) (Yeremenko, 2018a, с. 11-12; Єременко, 2019).

Підкреслимо, що ЗЯВО є одним з ключових напрямків діяльності Європейської асоціації університетів з моменту її заснування. Представляючи інтереси європейських університетів, EUA прагне забезпечити, щоб в європейських і національних дискусіях з питань політики у галузі внутрішнього та зовнішнього ЗЯ враховувалися інтереси академічного сектору. Асоціація також надає своїм членам

підтримку у розробці внутрішніх систем якості та формуванні культури якості. У даному контексті EUA є автором численних ініціатив, спрямованих на надання міжнародного виміру забезпеченню якості вищої освіти у ЄПВО, на розвиток міжнародної співпраці та формування європейського виміру цієї діяльності. Найбільш вагомими з таких ініціатив, що є тривалими у часі та здійснюють суттєвий вплив у досліджуваній нами сфері ми вважаємо такі:

– Програма інституційної оцінки (Institutional Evaluation Programme – IEP) (з 1994 р.) (IEP, 2018);

– Європейський форум забезпечення якості (European Quality Assurance Forum (EQAF) (з 2006 р.) (EQAF, 2018);

– Стандарти та рекомендації забезпечення якості у ЄПВО (2005, 2015 рр.) (ESG, 2015);

– Програма підвищення якості шляхом запровадження інноваційної політики та практичної діяльності (Enhancing Quality through Innovative Policy & Practice (EQUIP) (2015-2018 рр.) (EQUIP, 2018).

Систематизація та узагальнення аналітичних матеріалів названих вище проектів дозволяють дійти висновку, що найбільш важливими у контексті проблематики нашого дослідження результатами названих вище ініціатив є такі: 1) розробка європейською академічною спільнотою та затвердження на самітах Болонського процесу (Берген – 2005, Єреван – 2015) нормативної бази європейського виміру ЗЯ, яку складають «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти», 2) утворення у межах EQAF розвиненого наукового дискурсу з проблем ЗЯВО та інтернаціоналізації ЗЯВО у Європейському просторі вищої освіти (тринадцять представницьких конференцій, у яких взяли участь більше тисячі фахівців у сфері ЗЯВО з Європи та усього світу), що забезпечує цілісне осмислення суперечностей, закономірностей та тенденцій розвитку досліджуваного феномену; 3) утворення та поширення практики оцінки діяльності окремих університетів та національних систем вищої освіти міжнародними групами експертів, що має на меті удосконалення діяльності та розвиток закладу (Єременко, 2019).

Складовою EUA є міжнародна професійна мережа провайдерів докторських програм, утворена *у* 2008 році – Рада с питань докторської освіти (Council for Doctoral Education – EUA-CDE), що перетворилася в сучасних умовах на потужну спеціалізовану мережу, яка представляє інтереси європейських університетів-провайдерів докторських

програм. Головними цілями EUA-CDE є сприяння зміцненню дослідницького потенціалу докторських програм університетів, підвищення їх якості, залучення талановитих дослідників-початківців та їх успішне формування у глобальному конкурентному середовищі, розвиток співпраці та обміну найкращими практиками серед членів мережі (240 університетів у 36 країнах Європи). За роки свого існування EUA-CDE ініціювала проведення значної кількості дослідницьких проектів та наукових заходів, у тому числі і з проблем ЗЯВО, сприяла запровадженню структурних інновацій та культурних змін у докторській освіті у ЄПВО (EUA-CDE, 2018a).

Тематичний аналіз матеріалів EUA-CDE (доповіді, опубліковані за результатами виконаних дослідницьких проектів; матеріали щорічних конференцій та воркшопів) (EUA-CDE, 2016a; EUA-CDE, 2016b та ін.) і, передусім, таких програмних документів, як «Salzburg I» та «Salzburg II», дозволяє стверджувати, що в центрі уваги організації перебувають, передусім, такі проблеми: наукова етика та доброчесність досліджень, розвиток інноваційної структури докторської освіти, інтернаціоналізація докторських програм, забезпечення якості докторської підготовки, спільне проведення досліджень, дигіталізація докторської підготовки, реалізація принципів «Salzburg I» (Bologna Seminar, 2005) та рекомендацій «Salzburg II», працевлаштування випускників докторських програм, забезпечення соціальних потреб здобувачів PhD тощо (Єременко, Сбруєва, 2017b; Єременко, 2019).

Членом Групи Є-4 – потужним суб'єктом процесу формування європейського виміру забезпечення якості у ЄПВО є Європейська мережа (з 2004 р. – Асоціація) ЗЯВО – European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA). Створена у 2000 році з метою сприяння європейському співробітництву у сфері ЗЯВО, ENQA перетворилась в сучасних умовах на «парасолькову організацію» для національних та наднаціональних агенцій ЗЯВО, на найбільш авторитетного ініціатора численних регіональних програм підвищення якості та конкурентоспроможності європейської вищої освіти. У співпраці з іншими учасниками Групи Є-4 ENQA брала участь у розробці та запровадженні основоположного документу нормативної бази європейського виміру забезпечення якості у ЄПВО – ESG. Сьогодні членами ENQA, згідно з матеріалами, представленими у доповіді організації до Паризького саміту BFUG, є 51 національна агенція ЗЯВО з

28 країн (ENQA, 2018d). Місія ENQA, відповідно до інформації, представленої на сайті організації, включає такі складові:

- представлення своїх членів на європейському та міжнародному рівнях, зокрема в процесі прийняття політичних рішень та у співпраці з зацікавленими організаціями (функція так званої umbrella organization);
- функціонування в якості мозкового центру розробки процесів та систем контролю якості в ЄПВО та інших країнах і регіонах;
- слугування в якості комунікаційної платформи для обміну та розповсюдження інформації, яка стосується прогресивного досвіду та нових подій у сфері ЗЯВО серед широкого кола зацікавлених сторін: державних установ, закладів вищої освіти, студентів та агенцій ЗЯ;
- здійснення експертизи у сфері ЗЯ діяльності членів організації для інших зацікавлених сторін (ENQA, 2018c).

Закономірно, що діяльність ENQA має розвинену дослідницьку складову, тобто передбачає організацію міжнародних проектів, спрямованих на вдосконалення методології та механізмів ЗЯВО, проведення таких наукових та методичних заходів, як конференції, семінари, воркшопи, вебінари тощо.

Застосування аксіологічного підходу до аналізу діяльності колективних суб'єктів ЄПВО зумовило нашу увагу до цінностей, декларованих ними. Зокрема, ENQA дотримується таких цінностей:

- прозорість: ENQA оприлюднює свою політику, процедури та критерії прийняття рішень і звітів;
- незалежність: ENQA активно пропагує операційну незалежність агенцій ЗЯВО та підтримує автономію закладів вищої освіти;
- співпраця: ENQA співпрацює з членськими організаціями, філіями, європейськими партнерами;
- доброчесність: ENQA працює справедливо, неупереджено, об'єктивно та професійно (ENQA, 2018c).

Зауважимо, що принципи прозорості, незалежності, співпраці та доброчесності є універсальними етичними постулатами, покладеними в основу діяльності всіх суб'єктів Болонського процесу та нормативних актів, укладених ними, зокрема ESG, що стали предметом нашого докладного розгляду у попередньому підрозділі.

У результаті систематизації та узагальнення інформаційних та аналітичних ресурсів, поміщених на сайті ENQA з'ясовано, що організація ініціювала та реалізувала у партнерстві з низкою інших

міжнародних, національних, інституційних суб'єктів Болонського процесу низку міжнародних проектів, спрямованих на формування європейського виміру ЗЯВО. Найважливішими з них ми вважаємо такі: «Транснаціональний європейський проект з оцінки якості II» (Transnational European Evaluation Project II – TEEP II) (TEEP II, 2018); проект «ЮНЕСКО-GIQAC» – UNESCO-GIQAC project), що був зосереджений на діяльності з розбудови мереж ЗЯВО в регіонах Центральної Азії та на Балканах (UNESCO-GIQAC project, 2018); «Картування впровадження та застосування Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (MAP-ESG) (MAP-ESG, 2018); «Сприяння створенню культури якості у закладах вищої освіти» (Promoting quality culture in higher education institutions – PQC). (PQC, 2018); «Забезпечення прозорості європейської вищої освіти шляхом оприлюднення публічних звітів щодо забезпечення якості» (Transparency of European higher education through public quality assurance reports – EQArep). (EQArep, 2018); «Процедури забезпечення якості європейської вищої освіти» (Quality Procedures in European Higher Education) (Quality Procedures, 2018). У Додатках Ґ та З вищезазначені проекти, що стосуються проблем формування європейського виміру ЗЯВО, розглянуті дещо більш детально.

Підкреслимо, що у процесі реалізації вищезазначених та інших проектів, ENQA здійснює системні та послідовні зусилля щодо запровадження у практику ЗЯ кожної національної системи вищої освіти, що працює у межах ЄПВО, кожного ЗВО у країні-учасниці Болонського процесу, європейських стандартів ЗЯВО (ESG). Зусилля ENQA відіграють величезну роль в утворенні європейської експертної спільноти, що є свідомою спільної місії, має спільні цінності та інструменти діяльності.

У контексті нашої розвідки необхідним вважаємо виокремлення як пріоритетних таких тенденцій розвитку діяльності ENQA:

– розробка та оновлення методології формування європейського виміру забезпечення якості у ЄПВО відповідно до актуальних потреб розвитку регіону, об'єднання навколо цього процесу зусиль усіх зацікавлених сторін

– моніторинг якості діяльності ЗВО (зовнішнє вимірювання якості освітніх програм та ЗВО);

– моніторинг діяльності АЗЯ (фахових, національних, суб-регіональних, європейських);

– здійснення проектно-дослідницької діяльності, до якої залучаються міжнародно визнані експерти та численні ЗВО країн-членів ЄПВО, що стають предметом експериментальних досліджень, побудови нових моделей зовнішнього та внутрішнього ЗЯ, висновків та рекомендацій щодо поширення перспективного досвіду (ENQA, 2018b; Єременко, 2019).

Членом Групи Є-4, що є предметом нашого подальшого розгляду у межах даної наукової розвідки (єдина організація, що представляє інтереси студентів як клієнтів освітніх послуг), є Європейський студентський союз (ESU). ESU, згідно з даними відповідного сайту, є організацією, що об'єднує 45 національних союзів студентів із 39 країн, які готові надати підтримку всім студентам будь-якої форми навчання у відповідних країнах, незалежно від політичних переконань, релігії, етнічного або культурного походження, сексуальної орієнтації або соціального становища. ESU представляє інтереси понад 11 мільйонів студентів в Європі (ESU, 2018).

Метою ESU, згідно зі Статутом організації, є представлення, лобіювання та захист освітніх, соціальних, економічних та культурних інтересів студентів на європейському рівні по відношенню до всіх відповідних органів і зокрема ЄС, Групою супроводу Болонського процесу, Радою Європи і ЮНЕСКО. Оскільки рішення, що стосуються вищої освіти, все частіше приймаються на європейському рівні, роль ESU як єдиної загальноєвропейської студентської платформи також зростає. У Статуті Європейського союзу студентів визначено напрями діяльності організації, в яких реалізуються вищеназвані цілі:

– об'єднання, навчання представників національних союзів студентів та надання їм інформації про зміни, що відбуваються у сфері вищої освіти на європейському рівні;

– організація семінарів, тренінгів, кампаній та конференцій, що представляють інтерес для студентів;

– проведення загальноєвропейських досліджень, реалізація партнерських проектів;

– підготовка різних видів публікацій для студентів, фахівців і органів, що відповідають за формування та реалізацію політики у галузі вищої освіти (ESU, 2016).

У документі під назвою «Програма забезпечення якості вищої освіти 2017 року (з поправками)» (Policy paper on quality of higher education (amended)) ESU виклав свою позицію щодо внутрішнього і

зовнішнього ЗЯВО (ESU, 2017). Згідно з цією позицією, ЗЯ повинно залишатися пріоритетним завданням і, в першу чергу, бути спрямованим на підвищення якості освітніх послуг і програм закладів вищої освіти. Забезпечення досягнення студентами запланованих результатів навчання і їх позитивний досвід навчання мають буди основним аспектом місії ЗВО (ESU, 2017, с. 3). «Системи та процедури забезпечення якості вищої освіти повинні бути зосереджені на тому, яким чином заклади вищої освіти підтримують і заохочують досягнення студентами запланованих результатів навчання з допомогою методів викладання і навчання та оцінювання, а також політики прийому студентів, академічної успішності та завершення навчання» (ESU, 2017, с. 16). Крім того, ESU вважає, що внутрішня система ЗЯ повинна підтримуватися і доповнюватися зовнішніми заходами по забезпеченню якості. Незалежні АЗЯ повинні здійснювати таку діяльність шляхом проведення зовнішнього оцінювання, в якому студенти повинні повною мірою брати участь і мати рівні позиції (тобто мати повноваження на прийняття рішень, право на справедливі та сприятливі умови праці та отримання винагороди за свої послуги) в експертних групах. Заклади вищої освіти повинні бути готові співпрацювати з АЗЯ у здійсненні зовнішньої оцінки своєї діяльності із ЗЯ з метою підтримки і зміцнення внутрішніх систем ЗЯ освітніх послуг (ESU, 2017, с. 18).

Узагальнення матеріалів ESU та порівняльний аналіз пропозицій цієї організації зі стандартами ESG, що розглядалися у попередньому підрозділі, свідчать про те, що означені пропозиції були враховані в ESG-2015.

Предметом подальшого розгляду у контексті вивчення впливу Групи Є-4 на досліджуваний процес стала діяльність Європейської асоціації закладів вищої освіти (EURASHE), що об’єднує у мережу університети прикладних наук, університетські коледжі, інші заклади освіти, які пропонують освітньо-професійні програми підготовки фахівців з прикладним аспектом і передбачають проведення прикладних досліджень у рамках Болонських циклів. EURASHE була заснована в Патрах (Греція) в 1990 році, а з 2001 року асоціація набуває статус консультативного члена Групи супроводу Болонського процесу (BFUG). Вона має статус міжнародної некомерційної організації відповідно до законодавства Бельгії. Згідно з інформацією, поміщеною на сайті EURASHE, до її складу входять 500 ЗВО із 40 країн, що приєдналися до Європейського простору вищої освіти (EURASHE, 2018).

Місія EURASHE, згідно з актуальною її інтерпретацією, полягає у просуванні в межах Європейського простору вищої освіти інтересів професійного вищої освіти та відповідних ЗВО, які визнаються або фінансуються державними органами країн-членів ЄПВО (EURASHE, 2018).

Цілями EURASHE, відповідно до тлумачення її місії, є такі:

– сприяння створенню Європейського простору вищої освіти і Європейського наукового простору (European Research Area) шляхом впливу на формування політики в галузі професійної вищої освіти на європейському рівні;

– представлення спільних інтересів членів на європейському рівні, а також за межами ЄПВО;

– сприяння розвитку професійної вищої освіти в Європейського просторі вищої освіти і Європейського наукового просторі;

– забезпечення членів організації платформою для обміну інформацією та науковими поглядами, надаючи особливого значення питанням, що стосуються подальшого розвитку вищої освіти;

– забезпечення співпраці між членами асоціації;

– розвиток співробітництва в галузі вищої освіти шляхом встановлення тісних зв'язків з іншими організаціями, що переслідують аналогічні цілі (EURASHE, 2018).

Для досягнення своїх цілей EURASHE здійснює такі заходи, як представництво членів у європейських установах, органах влади та інши зацікавлених сторонах; підготовка програмних, стратегічних та інших документів; проведення аналітичних досліджень; організація мережевих заходів, навчальних заходів, конференцій і семінарів для членів і партнерів; поширення інформації; розширення партнерства за участю багатьох зацікавлених сторін у сфері вищої освіти; участь у проектах тощо. Європейська асоціація закладів вищої освіти активно співпрацює з іншими організаціями, що входять до складу Групи Є-4 та беруть участь у гармонізації системи європейської вищої освіти.

У контексті розгляду проблеми забезпечення якості у ЄПВО наголосимо, що EURASHE є ініціатором масштабного проекту EQUIP (Enhancing Quality through Innovative Policy & Practice) та партнером не менш актуальних і вагомих проектів DEQAR (The Database of External Quality Assurance Reports) та BuildPHE (Building Professional Higher Education Capacity in Europe) (EURASHE, 2015). Діяльність EURASHE у

названих проектах свідчить про зростаючий експертний потенціал організації та перетворення проблем ЗЯ на один з її пріоритетів.

У 2006 році за дорученням міністрів освіти країн-членів Болонського клубу започатковано Європейський форум із забезпечення якості (European Quality Assurance Forum (EQAF)). Сьогодні можемо констатувати, що EQAF є вагомим внеском Групи Е4 у процес формування європейського виміру ЗЯВО в контексті Болонського процесу. Вивчення, систематизація та узагальнення матеріалів Форуму дозволяє дійти висновку, що EQAF є унікальною платформою для обговорення, професійного розвитку та обміну досвідом між основними зацікавленими сторонами в забезпеченні якості, який проводиться щорічно. Основною метою EQAF, відповідно до сайту Форуму, є створення умов для активізації діалогу із забезпечення якості між національними кордонами, що уможливлює європейську дискусію із ЗЯВО, а також досягнення спільного розуміння ЗЯВО шляхом дискусій та взаємодії між різними зацікавленими сторонами (EQAF, 2018).

Хронологічний та структурно-логічний аналіз інституційного розвитку колективних суб'єктів Болонського процесу дозволяє констатувати, що вже у 2008 р. Група Є-4 поповнюється ще одним гравцем на полі боротьби з якість вищої освіти: з метою підвищення прозорості ЗЯВО було створено інноваційну структуру наднаціонального рівня – Європейський реєстр із забезпечення якості (European Quality Assurance Register for Higher Education (EQAR)), який став важливою організаційною складовою упорядкування і подальшого розвитку діяльності національних та міжнародних агенцій ЗЯВО у ЄПВО. Зауважимо, що у більшості європейських країн заклади вищої освіти та/або навчальні програми піддаються регулярному зовнішньому оцінюванню з боку агентств із забезпеченню якості. Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти (EQAR) – структура, в якій зареєстровано установи, що продемонстрували дотримання загального комплексу принципів ЗЯ, прийнятих 48 країнами-членами Європейського простору вищої освіти, тобто дотримання стандартів ESG (EQAR, 2018a).

Згідно з матеріалами сайту EQAR, місія Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти полягає у сприянні розвитку ЄПВО шляхом підвищення прозорості у забезпеченні якості і, таким чином, розвитку довіри й поваги до системи європейської вищої освіти. EQAR прагне надавати чітку та достовірну інформацію про процедури ЗЯВО в

Болонському просторі. Гарантія дотримання ESG відіграє важливу роль у підвищенні довіри між АЗЯ, сприяючи співпраці у прийнятті рішень щодо ЗЯ і зменшуючи ймовірність появи та розповсюдження «квазі-акредитаційних установ», що покликано зміцнити довіру студентів, закладів освіти, ринку праці та суспільства в цілому до якості вищої освіти в Європі. Ряд країн використовують EQAR в якості відправної точки в національному законодавстві для визнання зовнішніх агентств ЗЯ та результатів проведеного ними незалежного оцінювання. Такі правові рамки надають означеним агентствам можливість позиціонувати себе як зареєстроване на міжнародному рівні в межах ЄПВО агентство із забезпеченню якості, що здійснює зовнішнє ЗЯ з дотриманням вимог EQAR (EQAR, 2018b).

Для досягнення своєї місії EQAR здійснює керівництво та контроль за реєстрацією агентств ЗЯВО, що функціонують в ЄПВО, за допомогою Реєстраційного комітету. АЗЯ, які подають заявку на реєстрацію в EQAR, повинні здійснювати зовнішню діяльність із забезпечення якості в рамках ESG, якими передбачено різні види діяльності – аудит, оцінювання, акредитацію закладів вищої освіти або освітніх програм. Оцінювання та інші процедури поширюються на освітнє середовище, дослідження та інновації, здійснювані в університетах. Слід зазначити, що повноправне членство в ENQA є переконливим підтвердженням дотримання ESG агенціями забезпечення якості.

Структурно-логічний аналіз та узагальнення матеріалів EQAR дають підстави для висновку, що право на реєстрацію в Агентстві мають організації, які здійснюють зовнішню діяльність із ЗЯ у сфері вищої освіти, незалежно від того, чи знаходяться вони в Європі або за її межами, чи є вони національними або міжнародними установами та чи є проведений огляд частиною правового припису або ініційований закладами вищої освіти на добровільній основі.

Вимоги до процедури реєстрації в EQAR включають низку положень, які стосуються критеріїв допуску до реєстрації, якісного й кількісного складу комісії, що приймає рішення щодо реєстрації АЗЯ:

- головним критерієм, якому повинні відповідати агенції для включення в EQAR, є дотримання ESG;
- остаточне рішення про здійснення АЗЯ діяльності у відповідності до ESG виносить Реєстраційний комітет на основі висновків групи зовнішніх експертів щодо дотримання відповідних стандартів. У складі експертної групи має бути не менше чотирьох осіб,

які є повністю незалежними від агентства, що подало заявку на реєстрацію, і володіють експертними знаннями і досвідом, необхідними для перевірки відповідності агентства-заявника вимогам ESG;

- у групі зовнішніх експертів повинен бути, принаймні, один студент і один представник професорсько-викладацького складу ЗВО;
- для забезпечення міжнародного виміру у складі експертної групи має бути щонайменше один член не з країни агентства-заявника, а з іншої країни (EQAR, 2018d).

Принагідно зазначимо, що частини 2 і 3 ESG мають безпосереднє відношення до діяльності АЗЯ і тому слугують головними критеріями для включення в Реєстр. Процедура підтвердження відповідності ESG передбачає проведення незалежними експертами зовнішнього аудиту. При розгляді заявки Реєстраційний комітет проводить оцінку відповідності кожному стандарту і робить висновок щодо:

- дотримання (яке може бути повним або істотним (в значній мірі)),
- часткового дотримання і
- недотримання або невідповідності.

Станом на 2018 рік до Реєстру було включено 44 агентства із забезпечення якості з 22 країн Європи (EQAR, 2018d). Перелік зареєстрованих агентств та країн їх походження див. у Додатку Ж.

Принагідно зазначимо, що членство в EQAR було припинено таким організаціям, як Агентство з акредитації Косово (Kosovo Accreditation Agency), Європейська рада з освіти в галузі хіропрактики (European Council on Chiropractic Education), Національний орган з акредитації та забезпечення якості (National Entity for Accreditation and Quality Assurance), Агентство «Забезпечення якості Нідерландських університетів» (Quality Assurance Netherlands Universities) у зв'язку з тим, що Реєстраційний комітет не зміг дійти висновку про дотримання вищезазначеними організаціями ESG повною мірою (EQAR, 2018e).

У контексті нашої розвідки вважаємо за необхідне схарактеризувати діяльність у сфері формування європейського виміру ЗЯВО таких організацій, як Education International і BusinessEurope, що брали активну участь у у підготовці пропозиції щодо перегляду стандартів ESG з метою підвищення їх чіткості та об'єктивності разом з організаціями-членами Групи Є-4.

Згідно з даними сайту організації, Education International – найбільш представницька глобальна галузева організація профспілок,

що налічує більше 32 мільйонів членів приблизно в 400 організаціях у 170 країнах світу, яка була створена шляхом об'єднання двох найбільших міжнародних організацій працівників освіти: Всесвітньої конфедерації профспілок працівників освіти (WCOTP) і Міжнародної федерації вільних профспілок вчителів (IFFTU) 26 січня 1993 року в Стокгольмі (Швеція) на установчому з'їзді. Об'єднуючи незалежні та демократичні організації вчителів, викладачів, науковців та інших працівників освіти, ця організація пропагує принцип, згідно з яким кожний громадянин повинен мати право на доступність якісної освіти, що фінансується за рахунок коштів державного бюджету. Організація представляє і захищає інтереси вчителів та інших працівників освіти на міжнародному рівні, сприяє розвитку незалежних демократичних організацій, що представляють інтереси вчителів та інших працівників освіти, а також співпраці між ними, підтримує професійний розвиток вчителів, сприяє підвищенню та визнанню кваліфікації вчителів, підтримує принципи справедливості, свободи, рівності і демократії, захищає права людини, включаючи профспілкові права і право на освіту (EI, 2018a).

Основні цілі Education International визначено таким чином:

- сприяння діяльності організацій вчителів та працівників освіти;
- підтримка принципів справедливості, свободи, рівності за допомогою розвитку освіти і зміцнення колективного потенціалу вчителів і працівників освіти;
- підтримка свободи професійної діяльності вчителів і працівників освіти, а також прав їх організацій на участь у розробці та здійсненні політики в сфері освіти;
- заохочення реалізації права на освіту для кожного без дискримінації шляхом створення відкритих систем освіти, що фінансуються і контролюються державою, закладів освіти та культури, спрямованих на демократичний, соціальний, культурний та економічний розвиток та формування активного й відповідального громадянина;
- заохочення і сприяння розвитку незалежних і демократичних організацій вчителів і працівників освіти в тих країнах, де політичні, соціальні, економічні чи інші умови перешкоджають реалізації прав людини і профспілкових прав, поліпшення умов їх роботи і покращенню якості освітніх послуг (EI, 2018a).

Підкресливо, що забезпечення якості діяльності закладів освіти розглядається Education International у нерозривному зв'язку із забезпеченням якості професійної підготовки та професійного розвитку вчителів і викладачів (EI, 2018b).

Слід зазначити, що Education International є визнаним представником працівників освіти на міжнародному та регіональному рівнях, в усіх органах, діяльність яких пов'язана з освітньою політикою, зокрема ЮНЕСКО, Міжнародній організації праці (МОП), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) тощо.

З'ясовано, що важливе місце у співпраці з Групою Є-4 у розробці документів нормативної бази забезпечення якості у ЄПВО посів представник ще одного принципово важливого стейкхолдера (роботодавців) – Конфедерація європейського бізнесу (BusinessEurope). BusinessEurope – асоціація бізнесових організацій, що працюють у Європейському Союзі, яка була заснована у 1958 році. Організація лобіює інтереси бізнесу в Європі і виступає за підвищення конкуренто-спроможності ЗВО на європейському ринку освітніх послуг. Будучи визнаним соціальним партнером, Конфедерація європейського бізнесу представляє інтереси всіх підприємств та бізнес-структур та об'єднує 40 конфедерацій підприємців і роботодавців з 35 країн Європи, національні федерації бізнесу, які є її членами. Конфедерація європейського бізнесу працює від імені федерацій-членів для забезпечення того, щоб європейська політика реалізовувалася з урахуванням бізнес-інтересів, а також регулярно взаємодіє з Європейським парламентом, Європейською комісією і Радою Європи, а також з іншими зацікавленими сторонами. Місія BusinessEurope полягає у просуванні інтересів європейського бізнесу на міжнародній арені та забезпеченні глобальної конкурентоспроможності Європи в сучасних умовах та на перспективу. BusinessEurope є лідером соціального діалогу в Європейському Союзі, ініціатором формалізації та інституціалізації проведення переговорів та створення стабільної системи порозуміння соціальних партнерів на глобальному рівні (BusinessEurope, 2018).

Отже, як партнер групи Є-4 BusinessEurope відстоює інтереси роботодавців та турбується про якість робочої сили – випускників європейських вишів. У такому контексті BusinessEurope вимагає залучення представників роботодавців до процедур зовнішнього контролю якості навчальних програм. Підкреслимо, що така норма має місце в стандартах ESG-2015, які було розроблено з участю

BusinessEurope як колективного представника європейської бізнесової спільноти.

З метою узагальнення поданої вище характеристики діяльності організацій, що є колективними суб'єктами Болонського процесу та авторами-упорядниками його нормативної бази, визначимо спільні характеристики (цілі, принципи та напрями діяльності), що є важливими для визначення тенденцій розвитку організаційних засад досліджуваного нами процесу.

Перш за все підкреслимо, що організації, діяльність яких стала предметом розгляду, представляють інтереси усіх значимих у сфері вищої освіти стейкхолдерів та здійснюють вплив на її розвиток на наднаціональному, національному, інституційному та індивідуальному рівнях. Для конкретизації означеної констатації сформулюємо її у вигляді матриці, представленій у поданій далі таблиці 2.1. (Єременко, 2019).

Таблиця 2.1

Організації – колективні суб'єкти формування європейського виміру ЗЯВО у Європейському просторі вищої освіти

Організації – колективні суб'єкти формування європейського виміру ЗЯВО	**Стейкхолдери, інтереси яких представляють Колективні суб'єкти Болонського процесу**	**Рівні впливу організацій на формування європейського виміру ЗЯВО**			
		наднаціональний	**національний**	**інституційний**	**індивідуальний**
EC (EU)	Європейська комісія (ЄС)	+			
BFUG	держави-члени ЄПВО	+	+	+	
ENQA	фахові, національні та наднаціональні агентства ЗЯВО	+	+	+	
EUA	університети	+		+	
ESU	національні студентські спілки, студентство	+	+	+	+
EURASHE	заклади вищої професійної освіти	+		+	
EQAR	національні, фахові та наднаціональні агентства ЗЯВО	+	+	+	
EQAF	академічна громада (ЄПВО, національна, інституційна, окремі представники)	+	+	+	+
Education International	профспілкові організації інституційного, національного та міжнародного рівнів	+	+	+	+
BUSINESSEUROPE	бізнесова громада	+	+	+	

Цільові пріоритети діяльності розглядуваних організацій відображають особливості місії кожної з них, що визначається інтересами суб'єктів їх заснування. Підкреслимо той факт, що всі означені організації виступають як стейкхолдери у сфері вищої освіти, що зумовлює їх пріоритетний інтерес до її якості, а в контексті утворення та розвитку ЄПВО як міжнародного освітнього простору – до формування європейського виміру ЗЯВО.

Далі схарактеризуємо принципи, на яких базується діяльність означених організацій у досліджуваній нами сфері. Вважаємо за необхідне виокремити принципи політичного впливу та морально-етичні принципи діяльності організацій.

Основоположним принципом політичного впливу на розвиток досліджуваного процесу є принцип субсидіарності, тобто додатковості, що зумовлено верховенством національних законодавств в освітній сфері у країнах-членах ЄПВО. За таких умов на наднаціональному рівні для координації зусиль держав можуть бути застосовані тільки інструменти «м'якої політики» (soft policy), тобто так названий відкритий метод координації (open method of coordination – OMC), який отримав у межах розбудови ЄПВО значного розвитку. Згідно з дослідженнями вітчизняних та зарубіжних науковців, провідними механізмами реалізації принципу субсидіарності у досліджуваному процесі стали такі: визначення спільних цілей діяльності та співпраця у їх реалізації відповідно до узгоджених програм та графіків; організація співпраці та взаємного навчання партнерів з метою визначення кращих практик для подальшого поширення; контроль та моніторинг імплементації спільних програм за допомогою системи індикаторів та орієнтирів; укладання інформаційних і аналітичних доповідей відповідно до чітко визначених індикаторів та орієнтирів (Radaelli, 2008; Сбруєва, 2014).

Щодо етичних принципів, на яких здійснюється діяльність організацій-суб'єктів формування європейського виміру ЗЯВО, до них відносимо принципи прозорості, незалежності, співпраці та доброчесності, що є, як зазначалося вже нами вище, універсальними етичними постулатами, покладеними в основу діяльності всіх суб'єктів Болонського процесу та нормативних актів, укладених ними, зокрема ESG.

Основними функціями організацій-колективних суб'єктів досліджуваного процесу є такі: політична, організаційно-

координаційна, інформаційно-аналітична, консультативна, інтеграційна, прогностична.

Найбільш важливими результатами співпраці суб'єктів ЄПВО у досліджуваній сфері вважаємо такі: 1) узгодження цільових пріоритетів усіх стейкхолдерів та концептуальних засад європейського виміру забезпечення якості у ЄПВО; 2) створення та моніторинг запровадження у національному та наднаціональному вимірах нормативної бази забезпечення якості у ЄПВО; 3) утворення та організаційна підтримка EQAF як постійно діючої наукової платформи, в межах якої міжнародною академічною й експертною громадою продуковано науковий дискурс з проблем забезпечення якості у ЄПВО, що сприяє цілісному осмисленню суперечностей, закономірностей та тенденцій розвитку досліджуваного феномену; 4) ініціювання, сприяння та моніторинг практики створення незалежних агенцій ЗЯВО на національному та наднаціональному рівнях; 5) організаційна підтримка розвитку та гармонізації практики внутрішнього та зовнішнього ЗЯВО у країнах-членах ЄПВО; 6) утворення та поширення практики оцінки якості діяльності окремих університетів та національних систем вищої освіти міжнародними групами експертів (проект IEP), що має на меті удосконалення діяльності та розвиток ЗВО, національних систем вищої освіти та ЄПВО в цілому; 7) організація та удосконалення досвіду реалізації міжнародних проектів як інструменту проведення наукової експертизи методологічних підходів, моніторингу механізмів та оцінки результатів, поширення прогресивного досвіду, навчання експертів та утворення «критичної маси» представників академічної громади, адміністраторів, експертів, політиків, здатних до міжнародної співпраці у сфері ЗЯВО на засадах принципів прозорості, незалежності та доброчесності (Єременко, 2019).

2.3. Змістово-процесуальні засади формування європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації освітнього простору

Болонський процес є сильним мотивуючим фактором і сприятливою організаційною основою для формування європейського виміру ЗЯВО. У контексті Болонського процесу формування європейського виміру ЗЯВО в сучасних умовах є найбільшою мірою

актуальним у контексті реалізації трьох складових означеного процесу, що були визначені на Єреванському саміті BFUG (Yerevan Communiqué, 2015) та деталізовані у документі «Інтернаціоналізація зовнішнього виміру забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти», розробленому Групою супроводу Болонського процесу (WG2 – Implementation «Fostering implementation of agreed key commitments») до конференції WG2 у Венеції (2016 р.):

– транскордонна діяльність АЗЯ;
– забезпечення якості спільних освітніх програм університетів різних країн;
– забезпечення якості транскордонної освіти / транснаціональної вищої освіти (BFUG WG 2, 2016, с. 2).

У контексті даної наукової розвідки далі схарактеризуємо вищезазначені виміри формування європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації Європейського простору вищої освіти.

1. Транскордонна діяльність агенцій із забезпечення якості.

Характеристику сучасного етапу транскордонної/міжнародної діяльності агенцій ЗЯВО почнемо з огляду міжнародного проекту «Програма інституційної оцінки (Institutional Evaluation Programme (IEP)), який відіграв значну роль в інтеграції європейського виміру у процес ЗЯВО, слугував масштабним лонгітюдним експериментом, у межах якого сотні експертів і ЗВО набули досвіду міжнародної співпраці в оцінці діяльності окремих вишів та національних систем вищої освіти в цілому.

Програма IEP була ініційована ще в 1993 році Європейською асоціацією університетів (тоді – CRE, однією з двох асоціацій, які об'єдналися для створення EUA в 2001 році) та існує дотепер. Зазначимо, що Програма інституційної оцінки є незалежною службою Європейської асоціації університетів (EUA), яка здійснює оцінювання діяльності ЗВО в Європі та у всьому світі (EUA, 2014a; EUA, 2018e, с. 11).

Місія IEP полягає у наданні ЗВО і національним освітнім системам підтримки у розвитку їх потенціалу для здійснення перетворень за допомогою проведення інституційної оцінки. Оцінка IEP сфокусована на стратегічному плануванні та внутрішній системі управління якістю і здійснюється шляхом огляду діяльності ЗВО з урахуванням конкретних цілей і завдань. Підтримка, яку надає IEP вишам, полягає у розробці та наданні рекомендацій щодо організаційної структури, політики, процесів і культури якості ЗВО з

тим, щоб вони могли виконати потрійну місію, яка передбачає: викладання і навчання, дослідження і служіння інтересам суспільства (EAU, 2014b с. 8).

Систематизація та узагальнення досвіду діяльності програми IEP (EAU, 2014b) дало підстави для висновків щодо її організаційних засад:

– оцінка IEP є добровільною для ЗВО, незалежною від уряду і не замінює собою процедуру оцінювання, що здійснюється національними агенціями ЗЯВО;

– IEP здійснює оцінювання діяльності конкретного вишу із застосуванням контекстуального підходу, тобто з урахуванням специфіки університету та вимог національної освітньої системи;

– оцінка IEP орієнтована на підвищення якості освітніх послуг, що надаються вишами. Після оцінювання діяльності закладу, надаються звіти про результати оцінки, в яких схарактеризовані елементи передового досвіду, зразки належної практики і містяться рекомендації щодо постійного поліпшення результативності системи управління якістю;

– IEP робить акцент на процесі самооцінювання вишу для ефективності системи внутрішнього управління, а також для цілей підзвітності;

– IEP – це Європейська програма оцінювання, в основі якої лежить експертна оцінка, що здійснюється групами експертів, які представляють Європейський простір вищої освіти і його різноманітність, пропонуючи свій досвід вишу, діяльність якого оцінюється (EAU, 2014b, с. 9).

Організаційні питання IEP вирішує незалежний Керівний комітет, який відповідає за розробку, реалізацію та моніторинг діяльності вишів та національних систем вищої освіти. Керівний комітет несе відповідальність за врегулювання всіх основних питань, які повинні вирішуватися в межах програми IEP (тобто використання методології під час проведення оцінювання з боку IEP, прийняття рішень щодо проведення заходів у межах програми IEP), а також за забезпечення того, щоб усі заходи узгоджувалися з загальною місією програми (EUA, 2018f).

Слід зазначити, що оцінювання IEP базується на чотирьох ключових питаннях, які мають форму циклу «Планування, виконання, перевірка і вжиття необхідних заходів» (“Plan-Do-Check-Act”): *1) Що*

намагається зробити виш? (Як виш визначає свою місію і цілі? Чому він визначає саме такі цілі та місію? Чи виправданим і допустимим є такий вибір?); *2) Яким чином заклад намагається це зробити?* (Як здійснюється процес прийняття управлінських рішень? Чи є він прозорим та послідовним? Як розподіляються повноваження та обов'язки між вишами? Чи встановлюються процеси, структури, обов'язки і критерії з метою визначення дійсних цілей і концептуалізації та використання відповідних інструментів, наприклад навчальних та дослідницьких програм тощо?); *3) Яким чином закладу стає відомо про результати та ефективність напряму його діяльності?* (Яка існує система зворотного зв'язку для забезпечення досягнення поставлених цілей і визначення нових завдань, що вимагають постановки нових цілей?); *4) Як змінюється заклад для свого вдосконалення*? (Чи здатний виш реагувати на зміни з урахуванням недоліків як у досягненні поставлених цілей, так і у постановці нових завдань?) (EUA, 2018f, с. 4).

Вищезазначені фундаментальні питання покликані стимулювати ЗВО до саморефлексії (самоаналізу) на етапі самооцінки, а також координувати і направляти роботу групи експертів IEP (EUA, 2018g, с. 9).

Вивчення матеріалів проекту дозволило констатувати, що процес оцінки IEP складається з таких етапів: 1) створення експертної групи для кожного конкретного вишу, діяльність якого буде оцінюватися; 2) проведення вишем самооцінювання, за результатами якого готується і надається групі експертів до відвідування ними установи звіт, що слугує інформаційно-довідковим документом; 3) здійснення експертною групою першого візиту для ознайомлення з вишем і його середовищем, щоб отримати уявлення про національні та інституційні можливості й обмеження; 4) здійснення експертною групою другого візиту для поглиблення знань про напрями діяльності закладу, а також для формулювання та підтвердження висновків експертів. По завершенню огляду експертна група представляє усний звіт керівництву університету, університетській спільноті, а також зовнішнім зацікавленим сторонам; 5) складання експертною групою письмовогой звіту про результати оцінки, в якому висвітлюються виявлені зразки (форми, методи, технології тощо) передової практики і містяться рекомендації щодо удосконалення механізмів забезпечення якості. Звіти публікуються на сайті IEP; 6) надання рекомендацій вишам щодо представлення звіту про хід виконання

рекомендацій, наданих групою експертів IEP; 7) проведення подальшого оцінювання через один-три роки після первинної оцінки (EUA, 2014 f, с. 9).

Під час оцінювання діяльності вишу за програмою IEP здійснюється огляд організаційної структури, процесу прийняття рішень, ефективності стратегічного управління. Основна увага приділяється внутрішнім процесам забезпечення якості і практичному використанню результатів оцінювання в процесі прийняття рішень і стратегічному управлінні, а також виявленню будь-яких прогалин у внутрішніх механізмах забезпечення якості. Експерти IEP прагнуть до постійного вдосконалення оцінювальних процесів і працюють відповідно до передової міжнародної та європейської практики, включаючи «Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти». З метою контролю якості своєї діяльності IEP здійснює такі кроки: 1) після завершення кожної процедури оцінювання, закладу, діяльність якого оцінювалась, пропонується заповнити форму зворотного зв'язку про якість процедур оцінювання, а також визначити сильні сторони та напрями, які вимагають удосконалення; 2) членам експертної групи пропонується заповнювати анкету зворотного зв'язку після кожного оцінювання (з приділенням особливої уваги відповідній оцінці) і другу анкету з ряду більш загальних питань на щорічній основі (EUA, 2014b; EUA, 2018f).

На завершення характеристики програми IEP констатуємо, що її більш ніж десятирічний досвід став організаційним та методологічним підґрунтям для започаткування міжнародної діяльності АЗЯ у ЄПВО. З прийняттям у 2005 році «Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESG) міжнародна діяльність стала невід'ємною частиною функціонування агенцій із забезпечення якості (Walsh, 2016, с. 130). Однак, незважаючи на те, що існування ESG вже само по собі «інтернаціоналізує» та «європеїзує» забезпечення якості, тобто надає йому міжнародного виміру, а ESG ще й містять рекомендації щодо залучення міжнародних експертів до процесів ЗЯВО, міністри освіти країн ЄПВО взяли на себе певні політичні зобов'язання щодо подальшого розвитку, розширення та поглиблення процесу формування європейського виміру ЗЯВО, зокрема, сприяння здійсненню транскордонної діяльності агенціями ЗЯВО.

Створений у 2007 році Європейський реєстр забезпечення якості (EQAR) розглядається європейською політичною та академічною спільнотами в якості інституційного компоненту міжнародної системи забезпечення якості вищої освіти, інкорпорованого в ЄВПО, що формує міжнародний ринок послуг у сфері ЗЯВО, оскільки регулює правила такого ринку та робить національні системи вищої освіти більш доступними для конкуруючих на ринку агенцій ЗЯВО. Згадане вище зобов'язання міністрів освіти, яке було підтверджено Бухарестським комюніке 2012 року, свідчить про те, що інтернаціоналізація ЗЯВО в цілому більше не обмежується визначенням певної сукупності принципів і стандартів, а зосереджується на суб'єктах ЗЯВО, тим самим заохочуючи АЗЯ здійснювати свою діяльність на міжнародному рівні.

Узагальнення аналітичних матеріалів EQAR, у яких схарактеризовано практики міжнародної діяльності агенцій, що є членами Реєстру, дозволяє констатувати, що інтернаціоналізація є не тільки частиною стратегії на майбутнє, але і вже реальністю для багатьох АЗЯ, які здійснюють діяльність на міжнародному рівні, пропонуючи такі види послуг: забезпечення якості навчальних програм, оцінка діяльності ЗВО, аудит якості, консультування визначення методології та механізмів внутрішнього забезпечення якості ЗВО. Згідно з даними «Четвертого огляду ENQA» (4th ENQA Survey), найпоширенішим напрямом розвитку діяльності АЗЯ у ЄПВО стало надання послуг по забезпеченню якості на міжнародному рівні, зокрема оцінювання якості освітніх послуг ЗВО іноземними агенціями (13 агенцій, зареєстрованих EQAR) та надання послуг по забезпеченню якості в інших країнах (7 агенцій). Діяльність близько третини агенцій орієнтована на оцінювання як навчальних програм (15 агенцій), так і діяльності закладу вищої освіти в цілому (13 агенцій) (ENQA, 2015a, с. 14).

В 2014-2015 роках ENQA провела опитування агенцій ЗЯВО в межах проекту «Процедури забезпечення якості освіти», фокусуючись на інтернаціоналізації зовнішнього виміру ЗЯ та міжнародній діяльності агенцій, у результаті якого було виявлено наявність доволі суперечливих, на наш погляд, тенденцій: з одного боку – відсутність єдиного загального підходу до інтернаціоналізації змісту діяльності агенцій, а з іншого – активізація міжнародної діяльності. У розглядуваному огляді (4th ENQA Survey) було сформульовано такі

тенденції розвитку міжнародної діяльності агенцій ЗЯВО, що мають особливо важливе значення:

1. Розробка агентствами своїх власних стандартів і критеріїв на основі комплексу міжнародних стандартів – «Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти».

2. Активізація здійснення процедур зовнішнього забезпечення якості за кордоном, тобто за межами власної юрисдикції, як самостійно, так і у співпраці з іншими агенціями. Передусім, здійснення міжнародних процедур оцінки якості за кордоном, координація європейських проектів у сфері ЗЯВО, забезпечення професійної мобільності персоналу агенцій ЗЯВО тощо.

3. Надання міжнародного виміру процедурам забезпечення якості агенцією ЗЯВО у межах її власної юрисдикції. Наприклад, залучення окремих іноземних фахівців до групи експертів, призначеної національною агенцією; використання міжнародних еталонних рамок/стандартів під час проведення оцінювання на національному рівні; співпраця з іноземними агенціями із забезпечення якості з метою проведення оцінювання на національному рівні; залучення іноземних фахівців, ак правило, представників іноземних агенцій, до керівних органів національних агенцій ЗЯВО тощо.

4. Участь агенцій ЗЯВО у спільних європейських проектах (наприклад, у проекті «Визнання міжнародної діяльності щодо забезпечення якості в ЄПВО» (RIQAA), що ініціюються міжнародними організаціями з метою удосконалення інституційного, національного та наднаціонального вимірів ЗЯВО у регіоні та формування Європейського виміру ЗЯВО (RIQAA, 2014).

5. Розвиток популяризації передової практики та прогресивного досвіду застосування стандартів, принципів, підходів, процедур ЗЯВО між АЗЯ та утворення у даному контексті міжнародних експертних мереж, об’єднаних за різними критеріями (європейські, субрегіональні, відповідно до спеціальності, предметні тощо), що слугують для більшості агенцій ЗЯВО важливим форумом для обговорення та вирішення питань, пов’язаних з міжнародною діяльністю (ENQA, 2015a, с. 1-2).

Предметом аналізу експертів ENQA стали напрями сучасної політики формування європейського виміру діяльності АЗЯ. До них віднесено передусім такі її аспекти:

– розробка процедур оцінки якості із застосуванням міжнародних стандартів, залучення зарубіжних фахівців до групи експертів;
– співпраця з іноземними агенціями в міжнародних мережах.

Зокрема, за результатами опитування національних АЗЯ у межах проекту «Процедури забезпечення якості освіти», найбільш поширеними напрямами політики формування європейського виміру діяльності означених агенцій є такі: участь агенцій ЗЯВО у міжнародних мережах (18 агенцій, повноправних членів EQAR і 7 афілійованих); здійснення оцінювання якості освітніх послуг (сфера застосування, склад групи експертів тощо) (17 агенцій, повноправних членів EQAR й і 4 афілійованих); співпраця з міжнародними партнерами (закордонними агенціями) (15 агенцій, повноправних членів EQAR і 5 афілійованих) (ENQA, 2015a, с. 19-21).

Структурно-логічний аналіз наукового доробку ENQA та EQAR з досліджуваної проблеми дозволяє констатувати, що агенції використовують різні механізми розробки та реалізації політики надання міжнародного виміру (тобто інтернаціоналізації) їх діяльності: включення міжнародної діяльності до формулювань місії та цілей діяльності, стратегічних планів і директив, річних планів, внутрішніх нормативних актів тощо.

Методологія зовнішнього забезпечення якості з міжнародною участю, як зазначено у п.2.1 нашої розвідки, викладена в ESG, отже агенції ЗЯВО, застосовують відповідну методологію при здійсненні діяльності на міжнародному рівні. Дослідження ENQA засвідчують також, що агенції свідомі того, щоб при здійсненні транскордонної діяльності групи експертів повинні мати міжнародний статус і склад. В розвідці «4th ENQA Survey» підкреслено також, що відмінність між процедурами ЗЯВО, які застосовуються в межах країни і за кордоном, полягає в тому, що транскордонні процедури забезпечення якості вищої освіти сфокусовані швидше на покращенні результатів діяльності ЗВО та якості освітніх послуг, ніж на регулюванні процесів і процедур ЗЯВО (ENQA, 2015a).

Дослідження діяльності АЗЯ, що є членами ENQA і занесені до EQAR, дозволило експертам означених організацій констатувати, що методика проведення огляду та оцінювання якості ВО має в різних

країнах суттєву схожість, яка зумовлена застосуванням аналогічних підходів: 1) формування експертних груп, до складу яких входять представники головних зацікавлених сторін: професорсько-викладацького складу, студентського контингенту і ринку праці; 2) здійснення оцінювальних процедур та процесів, заснованих на фактичних даних; 3) надання відкритих висновків. Крім того, спостерігається тенденція до застосування схожих моделей проведення огляду, оцінювання або аудиту: врахування в оцінці зовнішніх експертів звіту ЗВО про самооцінку, виїзд групи експертів на місце проведення огляду, тобто до відповідного закладу освіти, та підготовка письмового звіту (EQAR, 2018a).

Більшість агенцій ЗЯВО наголошують на необхідності і запевняють у своїй готовності враховувати індивідуальні потреби вишу шляхом розробки системи спеціальних критеріїв ЗЯВО, які враховують вимоги, встановлені місцевим законодавством або обумовлені цілями місцевих/національних агенцій ЗЯВО. Агенції підкреслюють необхідність формування міжнародних груп експертів та проведення інформаційно-аналітичних нарад експертів з питань, сфокусованих на особливостях системи вищої освіти, особливостей законодавчої бази країни, в якій буде здійснюватися оцінювання вишу. Наприклад, деякі АЗЯ (Угорський комітет з акредитації (Hungarian Accreditation Committee), Австрійське Агентство із забезпечення якості і акредитації (Agency for Quality Assurance and Accreditation Austria) та Агентство із забезпечення якості університетів Каталонії (Catalan University Quality Assurance Agency)), усвідомлюючи специфіку розроблених на національному рівні критеріїв, готові певною мірою спростити процедури оцінювання, що здійснюються ними в іншій країні (ENQA, 2015a, с. 23).

У матеріалах аналізованої нами публікації ENQA 2015 р. (4th ENQA Survey) експерти з питань ЗЯВО Б. Дж. Грифолл, А. Хопбах, Э. Маккларан, П. Ранне, Т. Санчес Чапарро, А. Валейкьен (B.J. Grifoll, A. Hopbach, A. McClaran, P. Ranne, T. Sánchez Chaparro, A. Valeikiene) проаналізували сучасний стан державної політики у сфері забезпечення якості, що реалізується на національному рівні, а також стратегій та інструментів, що впроваджуються агенціями ЗЯВО у ЄПВО. Зокрема, потужна група авторів у даній аналітичній розвідці констатувала, що уряди країн-членів ЄПВО визначили для агенцій ЗЯВО пріоритетні напрями діяльності з метою посилення міжнародної

практики забезпечення якості ВО в Європі таким чином: включення до EQAR (47,83%); залучення міжнародних фахівців до груп експертів (41,30%); активна участь у міжнародних мережах (додатково крім ENQA) (36,36%); сприяння міжнародному визнанню навчальних програм (25,58%); включення міжнародних партнерів до керівних органів агенцій (18,18%); проведення процедур ЗЯВО у співпраці з АЗЯ з інших країн (13,64%); інтернаціоналізація національних акредитацій (просування бренду на міжнародному рівні) (11,90%); здійснення діяльності ЗЯВО в інших країнах (9,30%) (ENQA, 2015a, с. 18).

Слід зазначити, що активізація міжнародного співробітництва в ENQA та інших асоціаціях і мережах, таких як Центральноєвропейська мережа агентств із забезпечення якості (CEENQA), Скандинавська мережа із забезпечення якості вищої освіти (NOQA), Європейський консорціум з акредитації у вищій освіті (ECA) і Міжнародна мережа агентств із забезпечення якості у вищій освіті (INQAAHE), посилює тенденцію до інтернаціоналізації, яку більшість агенцій ЗЯВО вважає надзвичайно важливою частиною їх стратегій.

Важливою аналітичною складовою висновків команди експертів ENQA у досліджуваній нами сфері стало визначення переваг європейського виміру ЗЯВО, перешкод, що стоять на заваді даного процесу, та ризиків, пов'язаних з ним. До переваг європейського виміру забезпечення якості у ЄПВО віднесено: 1) визнання агенцій із забезпечення якості з боку міжнародних партнерів та зацікавлених сторін; 2) визнання агенцій із забезпечення якості з боку національних агенцій ЗЯВО та зацікавлених сторін інших країн; 3) удосконалення національної методології та механізмів забезпечення якості; 4) покращення результатів діяльності із забезпечення якості на національному рівні (якість звітів та послідовність реалізації прийнятих рішень); 5) можливість для національних агенцій ЗЯВО отримати додатковий дохід за надання послуг на міжнародному ринку ЗЯВО; 6) розширення досвіду роботи агенцій; 6) інтегрування елементів кращого досвіду зовнішнього забезпечення якості, що існує в ЄПВО до національних практик; 7) сприяння поширенню Європейського виміру у вищій освіті; 8) сприяння взаємному визнанню освітніх кваліфікацій; 9) сприяння мобільності студентів (ENQA, 2015a, с. 29). До аналітичних висновків експертів можемо додати і власні як їх логічне продовження:

10) сприяння професійній мобільності викладачів та адміністрації вишів як фахівців, від якості роботи яких безпосередньо залежить якість освітнього продукту (Єременко, 2019).

Дані, зібрані експертами ENQA під час опитування агенцій ЗЯВО, свідчать про те, що значна кількість установ (65%) віднесли міжнародне визнання до числа найбільш важливих переваг здійснення діяльності на міжнародному рівні. Національне визнання вважається менш статусним (39%), хоча воно входить у трійку пріоритетів, яких вважають за необхідне досягти агенції ЗЯВО. (ENQA, 2015a, с. 30). Такий високий інтерес до визнання на міжнародному рівні певною мірою пов'язаний із прийняттям ESG і з урахуванням того, що однією із умов включення агенції до EQAR або прийняття в члени ENQA є оцінка діяльності на міжнародному рівні.

Незважаючи на прогресивні зрушення у галузі формування європейського виміру ЗЯВО, існують певні проблеми, зокрема, найбільш істотними перешкодами для агенцій ЗЯВО при здійсненні міжнародної діяльності експерти ENQA назвали такі:

– брак фінансових ресурсів (незважаючи на зростаючу актуальність інтернаціоналізації діяльності агенцій та послуг із забезпечення якості, відсоткова частка від загального бюджету, що виділяється на цю сферу, не дуже значна (в середньому 8%));

– обмежена кількість експертів і співробітників, які мають відповідну кваліфікацію та досвід надання міжнародних послуг із забезпечення якості, що не дозволяє агенціям надавати міжнародні послуги по забезпеченню якості належним чином у необхідному обсязі (57% агенцій мають лише 1-4 співробітників, які працюють у напрямі міжнародної діяльності);

– конкуренція між установами на міжнародному рівні не дозволяє їм обмінюватися експертами, тому обмін персоналом з іншими агенціями, що здійснюють діяльність із забезпечення якості, не є розповсюдженою практикою. У більшості випадків агенції (56% агенцій і 55% афілійованих членів EQAR) залучають міжнародних експертів до діяльності по забезпеченню якості);

– обмеження, пов'язані з юрисдикцією (політичні або юридичні обмеження) тощо (ENQA, 2015a, с. 29; ENQA, 2010).

За результатами опитування фахівців АЗЯ, ENQA окреслено п'ять можливих ризиків здійснення міжнародної діяльності ЗЯВО: 1) ЗВО обирають ту агенцію ЗЯВО, вимогам якої їм не складно відповідати

(35 %); 2) фінансові втрати: інвестиції, вкладені в підготовку та здійснення міжнародних заходів ЗЯВО, не компенсуються (32,43%); 3) ризики, пов'язані з якістю результатів міжнародних процедур ЗЯВО: експерти недостатньо обізнані зі специфікою національних освітніх систем інших країн (30%); 4) додаткові витрати на міжнародну діяльність роблять неможливою реалізацію інших заходів щодо забезпечення якості на національному рівні (10%): 5) застосування зарубіжних методологічних підходів може мати негативний вплив на національні механізми забезпечення якості: зарубіжні підходи можуть перешкоджати забезпеченню того, щоб національні механізми ЗЯВО гарантовано відповідали своєму призначенню і відповідним вимогам (5 %) (ENQA, 2015a, с. 31).

Другим з названих нами вище трьох аспектів інтернаціоналізації ЗЯВО, у контексті яких реалізується європейський вимір ЗЯ, є *забезпечення якості спільних освітніх програм університетів різних країн*. Слід зауважити, що спільні програми є відмінною рисою Європейського простору вищої освіти та були створені з метою підвищення мобільності студентів, викладачів і адміністративних працівників закладів вищої освіти, сприяння створенню можливостей для взаємного навчання, а також для співробітництва і розробки високоякісних освітніх програм, які покликані забезпечувати високі стандарти навчання та є основою для набуття студентами «істинно європейського освітнього досвіду» (a genuine European learning experience). Узагальнення теоретичних та методичних джерел з проблем розвитку університетами спільних програм дозволяє дійти висновку, що основними чинниками, які спонукають виші розробляти означені програми, є такі:

– *на інституційному рівні*: забезпечення міжнародного визнання і підвищення репутації закладу у міжнародному академічному середовищі, а також глобальної конкурентоспроможності вишу; збільшення набору студентів і рівня інтернаціоналізації вишу; підвищення доходів закладу за рахунок збільшення кількості іноземних студентів; розвиток партнерських, стратегічних відносин; створення мереж передового досвіду для зміцнення міжнародного науково-дослідного співробітництва;

– *на рівні розробників програм*: розширення пропозиції вишів на ринку освітніх послуг; розробка інтернаціоналізованих навчальних програм; зміцнення стратегічних, партнерських відносин з

академічним середовищем інших країн та регіонів світу; підвищення якості навчальних програм (їх дослідницьких елементів у разі спільних докторських програм); розробка спеціалізованих інноваційних навчальних програм з урахуванням інтелектуального та організаційного потенціалу вишу; формування міжкультурної компетентності студентів і науково-педагогічних співробітників закладу не тільки за рахунок міжнародної мобільності, але й посилення процесів інтернаціоналізації «вдома»; підвищення конкурентоспроможності випускників ЗВО та можливості їх працевлаштування шляхом узгодження навчальних програм з вимогами ринку праці; забезпечення міжнародного визнання навчальних програм; залучення нових цільових груп студентів (BFUG WG2, 2014, с. 25-26; Єременко, 2019).

Однак, як свідчать дослідники, попри переваги спільних програм, їх упровадження гальмується суттєвими розбіжностями в національних законодавствах, що регламентують діяльність освітніх систем у різних країнах. Міністри країн-учасниць ЄПВО визнали наявність існуючих проблем і в Бухарестському комюніке 2012 року закликали визнати рішення агенцій ЗЯВО, що зареєстровані в EQAR, про забезпечення якості спільних програм та спільних/подвійних ступенів (Knight, 2011).

З метою подолання існуючих законодавчих обмежень, експертами ENQA було розроблено інтегрований підхід до акредитації та забезпечення якості спільних програм, тобто Європейський підхід, метою якого є:

– усунення перешкод на шляху розробки спільних програм шляхом встановлення стандартів, заснованих на узгоджених інструментах ЄПВО, без застосування додаткових національних критеріїв,

– сприяння застосуванню комплексних підходів до забезпечення якості спільних програм, які дійсно відображають їх спільний характер (ENQA, 2017, с. 1; EURASHE, 2017).

Принагідно зазначимо, що Європейський підхід до акредитації спільних програм було затверджено як офіційний документ ЄПВО на Міністерській конференції, що відбулася в Єревані у 2015 році (BFUG, 2015). Його реалізація здійснюється як на рівні внутрішнього, так і зовнішнього оцінювання якості освітніх програм без урахування національних підходів, що застосовуються різними країнами на

національному рівні. Вважаємо, що затвердження Європейського підходу до акредитації спільних програм на офіційному рівні стало вагомим внеском у формування Європейського виміру забезпечення якості вищої освіти у контексті інтернаціоналізації простору освіти.

Агенції із забезпечення якості й інші зацікавлені сторони спільно розробляють і випробують різні підходи, які зможуть зробити процедури оцінювання та забезпечення якості спільних програм більш ефективними і, крім того, цілеспрямовано відображають їх спільний характер.

Дослідження нормативних засад функціонування спільних програм показує, що заклади, що їх пропонують, повинні бути інституціями, визнаними відповідними органами своїх країн, а також мати право, згідно з національним законодавством, брати участь у реалізації спільних програм і присудженні спільних ступенів (Aerden, Reczulska, 2010). Спільні програми та подвійні дипломи, як результат успішного оволодіння означеними програмами, пропонуються сумісно закладами, що беруть участь у їх розробці та реалізації. Умови надання освітніх послуг у межах реалізації спільних програм мають бути викладені в угоді про співпрацю університетів, яка охоплює такі аспекти:

– назва кваліфікації (кваліфікацій), що присуджується на основі успішного завершення даної програми;

– координація і відповідальність партнерів, що беруть участь в управлінні та вирішенні фінансових питань (включаючи фінансування, розподіл витрат і доходів тощо);

– процедури прийому та відбору студентів;

– мобільність студентів і викладачів;

– правила складання іспитів, методи оцінки студентів, визнання кредитів і процедури присудження ступенів (ЕС, 2014; ЕС, 2015).

З’ясовано, що зовнішнє забезпечення якості спільних програм у ЕПВО відбувається у певному порядку. ЗВО повинні спільно вибрати відповідну агенцію із забезпечення якості, що зареєстрована в EQAR.

Спільні програми кидають виклик існуючим національним системам забезпечення якості, який полягає в тому, що спільна розробка та реалізація освітніх програм здійснюється закладами вищої освіти, які функціонують у межах різних політичних і правових систем, а також різних процедур забезпечення якості. Європейські ЗВО і АЗЯ прийняли цей виклик і в останні роки доклали великих зусиль

для узгодженого вирішення питань, що виникають у процесі забезпечення якості спільних програм. У тих випадках, коли всі виші, задіяні у реалізації спільних програм, підлягають обов'язковому зовнішньому забезпеченню якості на загальноінституційному рівні (наприклад, аудиту або акредитації) і мають повноваження на самоакредитацію своїх освітніх програм, механізми забезпечення якості спільних програм можуть бути узгоджені між ними на основі взаємної угоди. Основою для такої взаємної угоди є розроблені фахівцями EUA «Керівні принципи підвищення якості у межах Європейських спільних магістерських програм» (Guidelines for Quality Enhancement in European Joint Master Programmes) (EUA, 2006). На випадок, якщо забезпечення якості або акредитація на рівні програм потрібні в одній або декількох країнах, в останні роки було розроблено кілька підходів до оцінювання спільних програм: національний та спільний, або єдиний.

При застосуванні національного підходу кілька національних агенцій з країн, в яких ЗВО проходять оцінювання, забезпечують якість спільних програм у межах окремих процесів. Як правило, кожна агенція ЗЯВО оцінює тільки ту частину програм, яка пропонується вишем в країні, що входить у сферу компетенції відповідної агенції. Внаслідок такого підходу оцінка програм носить фрагментарний характер, що не враховує найважливішу характеристику програм, а саме те, що вони є спільними. Крім того, деякі установи та експерти проводять огляд окремих частин програми, але програма в цілому не підлягає зовнішньому оцінюванню. Наприклад, в рамках спільної програми визначаються результати навчання для програми в цілому, проте в рамках декількох розрізнених процесів забезпечення якості не проводиться всеосяжного огляду всієї освітньої програми та її придатності для досягнення поставлених результатів і цілей. У кожному процесі розглядається лише невелика частина програми без урахування всієї спільної програми. Отже, з точки зору експертів європейських організацій, що задіяні у процесах ЗЯВО, у забезпеченні якості спільних програм необхідно цілісно охоплювати всю програму, після закінчення якої присуджується ступень (ступені) (EC, 2015a).

У спільному процесі забезпечення якості декілька агенцій ЗЯВО працюють разом і узгоджують спільну модель оцінювання, наприклад, шляхом вибору моделі оцінювання однієї агенції і додавання елементів моделі оцінювання інших агенцій або шляхом узгодження

нової моделі, яка б враховувала вимоги всіх агенцій ЗЯВО. Крім того, агенції можуть спільно створити групу експертів, яка здійснить відвідування закладу в одному місці (хоча на практиці відвідування також відбуваються у двох або кількох місцях), в результаті чого буде підготовлений звіт експертів (хоча іноді вимоги до звітності настільки різні, що складаються два звіти).

Незважаючи на те, що процеси ЗЯ, узгоджені на міжнародному рівні, мають певні переваги, які полягають у комплексній оцінці програм і уникненні дублювання на національному рівні, є і деякі недоліки. Як свідчать аналітичні довідки експертів EUA, наприклад, у випадках, коли агенції співпрацюють вперше, зіставлення моделей оцінювання і узгодження специфіки процедури вимагає від агенцій, експертів та задіяного вишу значного часу. Майже для кожної програми необхідно розробити нову процедуру на спеціальній основі в залежності від задіяних закладів і країн, оскільки стандартних процедур не існує. Крім того, можуть виникнути проблеми на етапі прийняття рішень, якщо агенції ЗЯВО роблять різні, відмінні один від одного висновки щодо результатів спільної процедури оцінювання. Не виключено, що агенції, які задіяні у спільному процесі оцінювання, приймають різні рішення відносно процедур забезпечення якості, що може негативно вплинути як на самі виші, так і на подальше співробітництво між агенціями ЗЯВО (BFUG, 2015, с. 3-4).

При застосуванні єдиного підходу у процедурі забезпечення якості бере участь одна агенція ЗЯВО і використовується одна модель оцінювання, що передбачає наявність двох складових частин: Європейського спільно використовуваного компонента («ядро») і відповідних національних компонентів («плюс»). Європейський спільно використовуваний компонент охоплює основні стандарти і критерії, які необхідно враховувати в усіх процесах забезпечення якості, що засновані на ESG та QF-EHEA. Національні компоненти додатково охоплюють конкретні національні вимоги. Означені національні компоненти включають критерії оцінки та/або процедури оцінювання, які повинні бути включені до процедур забезпечення якості у межах конкретної національної системи вищої освіти. Одна група експертів призначається для оцінки всієї програми, і ця група зазвичай відвідує лише одну з освітніх установ, які беруть участь у реалізації спільної програми (BFUG, 2015, с. 4; EC, 2015a).

Ще одним виміром формування європейського виміру ЗЯВО у Європейському просторі вищої освіти є забезпечення якості транскордонної/ транснаціональної вищої освіти (cross-border higher education – CBHE). Транскордонна вища освіта як регіональний та глобальний феномен є важливим елементом інтернаціоналізації освітніх систем як на національному, так і на Європейському рівні. Однак, слід зауважити, що незважаючи на прискорений розвиток транскордонної вищої освіти, механізми забезпечення її якості, як стверджують експерти ENQA, не розроблені повною мірою міжнародною експертною спільнотою. Результатом цієї ситуації подекуди стає так звана «акредитаційна прогалина» (QA gap), за якої програми транскордонної освіти не оцінюються агенціями у жодній країні (країні-експортері та країні-імпортері освітніх послуг). У результаті визнання наявності названих вище проблем на уряди країн-членів ЄПВО покладено відповідальність щодо впорядкування процедур ЗЯВО у програмах CBHE та приведення їх у відповідність до ESG за умови, якщо освітня програма здійснюється в межах ЄПВО, та документу «Керівні принципи ОЭСР/ЮНЕСКО щодо забезпечення якості транскордонного вищої освіти» (Guidelines for Quality Provision in CBHE), якщо провайдери та споживачі освітніх послуг знаходяться у різних геополітичних регіонах (BFUG WG 2, 2016).

Керівні принципи ОЭСР-ЮНЕСКО (OECD-UNESCO Guidelines), які покликані сприяти розвитку транскордонної вищої освіти та міжнародного співробітництва в цій галузі і не є нормативним або обов'язковим до виконання документом, пропонують узгоджений у всьому світі підхід до забезпечення якості транскордонної вищої освіти. Розроблені в 2007 Міжнародною мережею АЗЯ у вищій освіті (INQAAHE) році «Керівні принципи з належної практики забезпечення якості» (Guidelines of Good Practice in Quality Assurance), про які вже йшлося у нашій роботі у п.2.1, містять посилання на транскордонну вищу освіту і вимогу до АЗЯ щодо розробки та реалізації політики, яка стосується як імпорту, так і експорту освітніх послуг у галузі вищої освіти.

У 2007 році ЮНЕСКО і Азіатсько-Тихоокеанська мережа гарантії якості (APQN) опублікували «Інструментарій ЮНЕСКО і Азіатсько-Тихоокеанської мережі гарантії якості: регулювання якості транскордонного освіти» з метою надання підтримки в розробці національних нормативних рамок транскордонної вищої освіти. Цей

документ доповнює «Керівні принципи ОЭСР/ЮНЕСКО щодо забезпечення якості транскордонного вищої освіти» і покликаний служити орієнтиром у регулюванні забезпечення якості для країн, що надають та отримають послуги у галузі транскордонної вищої освіти у відповідному регіоні та у світі в цілому. Вищезазначений документ призначений для директивних органів національного рівня і містить практичні рекомендації щодо розробки відповідних рамок акредитації і забезпечення якості транскордонної вищої освіти. Слід зауважити, що в ESG немає прямого посилання на транскордонну вищу освіту, крім твердження про те, що заклади «повинні бути в змозі продемонструвати якість освітніх послуг, які вони надають, як на національному, так і на міжнародному рівні» (BFUG WG 2, 2016).

В період з жовтня 2013 року по березень 2016 року ENQA координувала проект «Забезпечення якості транскордонного вищої освіти» (Quality Assurance of Cross-Border Higher Education (QACHE)), який був реалізований за підтримки освітньої програми ЄС Еразмус Мундус. Мета проекту полягала у: подальшому поглибленні та розширенні політичного діалогу в Європі з питань якості транскордонної вищої освіти (СВНЕ) – взаємному узгодженні різних підходів до забезпечення якості СВНЕ; підтримці подальшого розвитку Європейського виміру ЗЯВО СВНЕ шляхом вироблення спільних стандартів, принципів та підходів до забезпечення якості СВНЕ з боку Європейських провайдерів; розширенні можливостей та участі закладів вищої освіти Європи у транскордонній інтеграції вищої освіти; сприянні захисту студентів від надання неякісних освітніх послуг та розгляді питань, пов’язаних із визнанням СВНЕ, що виникають унаслідок відсутності співпраці у сфері забезпечення якості; подальшій підтримці реалізації міжнародних і європейських стандартів і керівних принципів із забезпечення якості вищої освіти (QACHE, 2016, с. 8-9).

Реалізація проекту відбувалася протягом трьох етапів:

Перший етап проекту QACHE включав збір інформації про передові напрацювання у межах проведення трьох Інтернет-опитувань АЗЯ в Європі з метою визначення ролі національних агенцій ЗЯВО, критеріїв та процесів, використовуваних при оцінюванні якості транскордонної вищої освіти; виявлення ступеня впливу та використання міжнародних керівних принципів з

національної практики забезпечення якості транскордонної вищої освіти.

Другий етап програми було сфокусовано на діяльності АЗЯ, що входять до складу регіональних мережевих партнерств, Азіатсько-Тихоокеанської мережі гарантії якості й Арабської мережі ЗЯВО (ANQAHE). На цьому етапі була зібрана інформація про співпрацю з Європейськими установами та агенціями із забезпечення якості, визнання транснаціональних освітніх послуг і кваліфікацій, а також було виявлено потреби, проблеми та інституційні механізми забезпечення якості транснаціональних освітніх послуг.

Третій етап передбачав проведення опитування постачальників транснаціональних освітніх послуг в Європі (Німеччина, Іспанія, Сполучене Королівство і Франція) з метою вивчення стану використання поточних критеріїв, стандартів і процедур, що діють у відповідних університетах, та збору інформації про підтримку, яку потребують АЗЯ у галузі транскордонної освіти (QACHE, 2016, с. 9-10).

Слід зауважити, що на підставі даних, отриманих на різних етапах імплементації проекту, було зроблено висновки про те, що забезпечення якості СВНЕ має поки що не досить узгоджений характер, а також було визначено кілька ініціатив, які можуть бути реалізовані з метою сприяння взаєморозумінню та співробітництву у сфері забезпечення якості СВНЕ. У цьому напрямі можна відмітити певні здобутки, головним з яких є розробка документу «Співпраця в галузі транскордонної вищої освіти: інструментарій для агентств із забезпечення якості» (Cooperation in Cross-Border Higher Education: A Toolkit for Quality Assurance Agencies), що є інструментарієм, спрямованим на надання агенціям ЗЯВО практичних рекомендацій щодо розвитку та зміцнення ініціатив співробітництва в галузі забезпечення якості транскордонної вищої освіти. У даному документі викладено загальні принципи та рекомендації щодо розширення взаємодії між АЗЯ з метою заповнення прогалини в існуючих міжнародних керівних принципах щодо СВНЕ. Слід зауважити, що інструментарій було розроблено з урахуванням різноманітності та автономії національних систем вищої освіти та їх АЗЯ. Аналізований документ є довідковим інструментом, у якому надаються практичні рекомендації агенціям ЗЯВО, незалежно від їх підходу до забезпечення якості транскордонної вищої освіти, щодо ефективної реалізації пріоритетних напрямів діяльності, що сприятиме зміцненню

взаєморозуміння і довіри, необхідних для забезпечення якості СВНЕ. Таким чином, його слід розглядати в якості додаткового і доповнюючого документу до існуючих національних, регіональних і міжнародних керівних принципів та критеріїв (QACHE, 2015, с. 4-6).

Матеріали опитувань АЗЯ у трьох глобальних регіонах, постачальників освітніх послуг на ринку вищої освіти Європи, а також міждержавні та національні звіти з питань ЗЯ СВНЕ підкреслили необхідність посилення контролю над сектором транскордонної вищої освіти на міжнародному та національному рівнях, який є досить нескоординованим. Основні проблеми СВНЕ, вважають фахівці, пов'язані у більшості випадків із визнанням кваліфікацій вищої освіти, що є особливо актуальним для країн Перської затоки і Азіатсько-Тихоокеанського регіону. У свою чергу, опитування агенцій ЗЯВО в Європі і національні звіти з розглядуваної проблеми висвітили відсутність спільного підходу до транскордонної вищої освіти та гарантії її якості. Крім того, відсутня розвинена система забезпечення якості СВНЕ, за винятком таких країн, як Сполучене Королівство та Австралія, які є досить компетентними у цій галузі. Зростає необхідність подальшого вирішення проблеми відсутності інформації (особливо у Франції та Іспанії) щодо СВНЕ і різних національних нормативних підходів до неї, що стосуються всіх зацікавлених сторін у сфері вищої освіти. Зміцнення співпраці між агенціями ЗЯВО з різних регіонів розглядається як один із ефективних засобів сприяння і розширення обміну інформацією, можливості політичного діалогу та регулювання сектору СВНЕ. Було наголошено на тому, що саме регіональні мережі, такі як ENQA, ANQAHE і APQN, були визнані найбільш придатними в якості центральних репозитаріїв даних про національні системи вищої освіти, підходи до забезпечення якості і постачальників освітніх послуг в галузі вищої освіти (QACHE, 2016).

Одним із результатів реалізації проекту QACHE було визначення принципів забезпечення якості СВНЕ: 1) забезпечення доступу до інформації про національні підходи до забезпечення якості СВНЕ; 2) активний обмін інформацією між агенціями-партнерами, що надають послуги у галузі СВНЕ; 3) співпраця в забезпеченні фактичної якості послуг, що надаються у галузі СВНЕ; 4) спонукання регіональних мереж агенцій до більш активної ролі у сприянні обміну інформацією та співпраці між агенціями ЗЯВО (QACHE, 2016).

Ще одним здобутком проекту QACHE стала розробка рекомендацій щодо транскордонної вищої освіти у межах ЄПВО для директивних органів національного рівня (урядів):

– слід збирати і поширювати інформацію про послуги у галузі СВНЕ, що надаються вишами, а також про існуючі внутрішні та зовнішні механізми забезпечення якості;

– слід надавати АЗЯ підтримку в розвитку національного потенціалу в галузі забезпечення якості СВНЕ і співробітництва між агенціями ЗЯВО в цих цілях;

– слід сприяти розробці на національному рівні регулярних і надійних систем збору даних про транскордонну співпрацю у сфері вищої освіти;

– слід налагодити діалог з агенціями ЗЯВО з метою виявлення будь-яких зайвих нормативних обмежень, які перешкоджають ефективному та дієвому забезпеченню якості СВНЕ і відповідній співпраці між агенціями ЗЯВО;

– забезпечити відповідність процедур та механізмів забезпечення якості СВНЕ вимогам ESG і документу «Керівні принципи ОЭСР/ЮНЕСКО щодо забезпечення якості транскордонного вищої освіти» (BFUG WG 2 , 2016, с. 8).

Слід зауважити, що у межах проекту RIQAA було визначено певні переваги забезпечення якості СВНЕ для ЗВО та АЗЯ:

Для вишів транскордонне ЗЯВО пропонує можливість:

– визначення агенції ЗЯВО, яка найкращим чином відповідає їх місії і профілю, і яка, в свою чергу, може найкращим чином задовольнити їх власні потреби;

– зміцнення політики інтернаціоналізації закладів вищої освіти та розвитку їх співпраці з іншими закордонними закладами;

– отримання належного визнання надаваних вишами кваліфікацій на міжнародному ринку освітніх послуг;

– розширення участі зацікавлених сторін, у тому числі міжнародних фірм-роботодавців, що може означати розширення попиту на освітній продукт вишу на міжнародному ринку праці.

Для агенцій ЗЯВО забезпечення якості транскордонної вищої освіти може означати:

– можливість розширення їх національного та міжнародного профілю і завоювання авторитету на міжнародному рівні;

– збільшення фінансових надходжень;

– можливості навчання персоналу для вдосконалення оцінювальних процесів та методології;

– сприяння постійному вдосконаленню діяльності агенцій в їх конкретній професійній сфері (RIQAA, 2014, с. 28-29, 41-42).

Узагальнення досвіду міжнародної діяльності агенцій ЗЯВО, що здійснювалося експертами ENQA (Grifoll, 2015), фахівцями BFUG WG2, зокрема у Ніцці в листопаді 2016 р.(BFUG WG2, 2016), дозволяє дійти висновку щодо труднощів, які існують на цьому шляху та позитивних тенденцій його розвитку. До труднощів міжнародної діяльності агенцій ЗЯВО у ЄПВО експерти відносимо такі: відсутність уніфікованої нормативної бази міжнародної діяльності агенцій ЗЯВО на національному та наднаціональному рівнях; відсутність достатньої політичної підтримки розвитку міжнародної діяльності агенцій ЗЯВО на національному рівні; дефіцит фінансових ресурсів національних агенцій ЗЯВО, що могли б бути спрямовані на розвиток міжнародної діяльності; політика патерналізму, здійснювана урядами щодо діяльності національних агенцій ЗЯВО порівняно з зарубіжними агенціями; відсутність нормативних засад та досвіду обміну експертами в діяльності агенцій ЗЯВО різних країн (Єременко, 2019).

До позитивних тенденцій розвитку досліджуваного нами процесу відносимо, вслід за експертами ENQA та BFUG WG2 такі: зростання кількості країн-учасниць Болонського процесу, у яких затверджено ESG (у 2016 р. – у 28 країнах з 49 – країн-учасниць); зростання рівня залучення міжнародних/зарубіжних експертів до процедур ЗЯВО; зростання рівня залучення міжнародних/зарубіжних фахівців до керівництва національними агенціями ЗЯВО; зростання рівня мобільності агенцій ЗЯВО, що здійснюють діяльність у міжнародному форматі (Сбруєва, Єременко, 2017, с. 290-292).

Висновки до розділу 2

У розділі розглянуто нормативний, організаційний та змістово-процесуальний блоки концептуально-методологічної моделі дослідження, що передбачало характеристику нормативних, організаційний та змістово-процесуальних засад формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації освітнього простору.

Використання методу структурно-логічного та порівняльного аналізу основоположних документів, що складають нормативну базу інтернаціоналізації забезпечення якості у ЄПВО (QF-EHEA 2005, 2018; ESG 2005, 2015; Посібник для користувачів ЄКТС, 2015; рекомендації щодо підготовки PhD у ЄПВО «Salzburg 1» (2005), «Salzburg II» (2010)) та у глобальному просторі вищої освіти (Керівництво з належної практики Міжнародної мережі агенцій із забезпечення якості вищої освіти (GGP) 2003, 2006, 2016), а також аналітичних звітів спеціалізованих міжнародних організацій (BFUG, ENQA, EQAR, EUA, INQAAHE тощо) щодо практики їх застосування в сучасних умовах у національних та наднаціональних межах дозволило виокремити тенденції розвитку нормативних засад досліджуваного процесу: оновлення стандартів та рекомендацій забезпечення якості відповідно до актуальних потреб розвитку ЄПВО; розширення кола колективних суб'єктів, залучених до створення й оновлення нормативних документів забезпечення якості у ЄПВО (до групи Є-4 приєдналися EQAR, Education International, BUSINESSEUROPE); затвердження принципу студентоцентризму як пріоритету ESG-2015 та його відображення у активізації залучення студентів до процедур внутрішнього та зовнішнього ЗЯВО; розширення автономності, незалежності та відкритості діяльності агенцій забезпечення якості у ЄПВО; трактування допомоги й підтримки ЗВО у підвищенні якості їх діяльності як основоположної функції агенцій ЗЯВО; розширення кола країн, що модернізують національне освітнє законодавство відповідно до стандартів міжнародної нормативної бази ЗЯВО (ESG-2015); поширення стандартів ESG у глобальних масштабах; збереження національних особливостей у визначенні методологій та механізмів ЗЯВО у країнах ЄПВО.

З'ясування організаційних засад досліджуваного феномену передбачало здійснення структурно-логічного, системно-функціонального та порівняльного аналізу діяльності визначеної сукупності спеціалізованих міжнародних організацій, що вимагало окреслення їх місії, політичних та етичних принципів, функцій та найбільш значимих результатів діяльності. Виявлено, що такими результатами стали: узгодження цільових пріоритетів та концептуальних засад забезпечення якості у ЄПВО, що є пріоритетними для усіх провідних стейкхолдерів; створення та моніторинг запровадження нормативної бази забезпечення якості у

ЄПВО (QF-EHEA та ESG); утворення та організаційна підтримка EQAF як постійно діючої наукової платформи забезпечення якості у ЄПВО; ініціювання та моніторинг транскордонної діяльності незалежних агенцій ЗЯВО; організаційна підтримка розвитку та гармонізації практики внутрішнього та зовнішнього ЗЯВО у країнах-членах ЄПВО відповідно до ESG; організація та вдосконалення досвіду реалізації міжнародних проектів як інструменту формування корпусу експертів, викладачів, адміністраторів, політиків, здатних до міжнародної співпраці у сфері ЗЯВО.

У роботі констатовано, що тенденціями розвитку організаційних засад досліджуваного феномену є такі: удосконалення механізмів реалізації принципу субсидіарності у забезпеченні якості у межах ЄПВО; активізація співпраці стейкхолдерів на засадах дотримання принципів прозорості, незалежності, співпраці та доброчесності; урізноманітнення функцій організацій – колективних суб'єктів розвитку ЄПВО (політична, організаційно-координаційна, інформаційно-аналітична, консультативна, інтеграційна); розвиток мереж незалежних агенцій ЗЯВО на національному та наднаціональному рівнях; поглиблення аналітичної складової діяльності організацій у контексті проведення масштабних міжнародних проектів, спрямованих на розробку нових підходів та поширення кращого досвіду забезпечення якості у ЄПВО.

Систематизація та узагальнення аналітичних матеріалів колективних суб'єктів Болонського процесу дозволили виявити змістово-процесуальні засади досліджуваного феномену. Доведено, що для процесу формування європейського виміру ЗЯВО найбільш значимими й розвиненими в сучасних умовах є такі складові, як транскордонна діяльність агенцій ЗЯВО, забезпечення якості спільних освітніх програм університетів різних країн, забезпечення якості транскордонної/транснаціональної вищої освіти.

Дослідження транскордонної діяльності агенцій ЗЯВО показало, що витоки такої діяльності мали місце з початку реалізації Програми інституційної оцінки (IEP), ініційованої EUA в 1993 р. У роботі схарактеризовано напрями сучасної транскордонної діяльності агенцій ЗЯВО (розробка процедур оцінки якості із застосуванням міжнародних стандартів, залучення зарубіжних фахівців до груп національних експертів; співпраця з іноземними агенціями в міжнародних експертних мережах); механізми розробки та реалізації

політики формування європейського виміру ЗЯВО (включення міжнародної діяльності до формулювань місії агенції та цілей її діяльності, стратегічних планів і директив, річних планів, внутрішніх нормативних актів тощо); переваги розвитку міжнародної діяльності для агенцій, ЗВО та студентів; перешкоди, що стоять на заваді досліджуваного процесу (брак фінансових ресурсів; обмежена кількість експертів і співробітників, які мають відповідну кваліфікацію та досвід; конкуренція між агенціями на міжнародному рівні; політичні та юридичні обмеження на національному рівні тощо) та ризики (іміджеві, фінансові, кадрові, безпекові, технологічні тощо), пов'язані з розвитком міжнародного виміру забезпечення якості у ЄПВО.

Певну увагу приділено у роботі аналізу нормативної бази (European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes, 2015) та змістово-поцесуальниз засад формування європейського підходу до акредитації спільних освітніх програм університетів різних країн (чинники запровадження, нормативні документи, організаційні підходи, механізми реалізації).

Окреслено проблеми, пов'язані із забезпечення якості транскордонної/ транснаціональної вищої освіти (cross-boarder higher education – CBHE) у ЄПВО; узагальнено результати проекту QACHE (Забезпечення якості CBHE), ініційованого ENQA, спрямованого на їх осмислення та розв'язання. Схарактеризовано принципи забезпечення якості CBHE агенціями ЗЯВО та рекомендації щодо забезпечення якості CBHE у межах ЄПВО, розроблені для урядів національних держав.

Визначено, що тенденції розвитку змістово-процесуальних засад досліджуваного феномену полягають у розвитку міжнародного ринку послуг агенцій ЗЯВО; подальшому узгодженні методологій міжнародних практик ЗЯВО, здійснюваних агенціями; розвитку співпраці між агенціями в межах міжнародних експертних мереж; розвитку практики застосування європейського виміру забезпечення якості спільних освітніх програм університетів різних країн та забезпечення якості транскордонної/ транснаціональної вищої освіти. З'ясовано, що процес розвитку означених тенденцій є достатньо суперечливим, що зумовлює необхідність активної співпраці всіх зацікавлених сторін у розвитку в ЄПВО якісної вищої освіти.

РОЗДІЛ 3
АКТУАЛЬНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

3.1. Нормативні та змістово-процесуальні засади європейського виміру ЗЯВО в Україні

Система вищої освіти України є невід'ємною складовою Європейського простору вищої освіти, тому усі процеси, що відбуваються у досліджуваній сфері на наднаціональному рівні у контексті реалізації Болонського процесу, стосуються і вітчизняного шкільництва. Однак на національному рівні кожна з країн – членів ЄПВО має суттєві особливості, зумовлені історичним досвідом розвитку освітньої системи (її централізованим чи децентралізованим характером), актуальним станом нормативного забезпечення процесів інтернаціоналізації ЗЯВО, наявністю політичної волі урядових структур та готовності закладів освіти до запровадження зовнішнього та внутрішнього вимірів ЗЯВО із залученням міжнародного виміру реалізації цих процесів.

У розділі першому нашого дослідження було схарактеризовано його поняттєвий апарат. У контексті розгляду національного виміру аналізованої проблеми наголосимо, що протягом більш ніж десятирічного терміну перебування у статусі члена Болонського клубу Україна в особі відповідальних за сферу вищої освіти політиків, адміністраторів, педагогів-науковців та академічної громади доклала суттєвих зусиль до унормування поняттєвого апарату у галузі вищої освіти в цілому, та ЗЯВО зокрема. Було укладено та опубліковано два видання «Національного освітнього глосарію: вища освіта» (2011, 2014). У другому виданні зазначеного глосарію якість вищої освіти трактується як «рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти» (Кремень, (Ред.), 2014, с. 68); забезпечення якості освіти розглядається як «сукупність процедур, що застосовуються на інституційному (внутрішньому) та національному і міжнародному (зовнішньому) рівнях для якісної реалізації освітніх /

освітніх програм і присудження кваліфікацій» (Кремень, (Ред.), 2014, с. 24).

Аналіз джерельної бази дозволив виокремити та схарактеризувати етапи формування європейського виміру ЗЯВО в Україні відповідно до нормативного та змістово-процесуального критеріїв (Єременко, 2018).

Перший етап (1992–1995 рр.) – *установчий*, проявами якого стали, у міжнародному контексті, перші у новій Українській державі приклади встановлення міжнародних академічних контактів, а саме: реалізації міжнародних програм академічного обміну, спільних навчальних програм, зокрема участь України у Програмах Європейського Союзу «Tempus» (1993) та «Socratus» (1995), а також пов'язаних з нею програм «Comett», «Lingua» тощо; у національному контексті – започаткування Національної системи оцінювання діяльності вищих навчальних закладів (1992), основою якої стало запровадження ліцензійно-акредитаційної моделі оцінювання, розробка механізмів ліцензування та акредитації ЗВО (Лікарчук, 2011; Степаненко, Дебич, 2017; Шепель, 2014).

Важливими тенденціями даного етапу стали, на нашу думку, такі:

- усвідомлення освітньо-політичною, науковою та академічною спільнотами важливості та можливостей інтернаціоналізації вищої освіти для інтеграції національного шкільництва у ЄПВО;
- активізація вивчення зарубіжного досвіду ЗЯВО;
- запровадження ліцензування та акредитації ЗВО з метою встановлення відповідності якості освіти державним вимогам та можливості надання дипломів державного зразка;
- пошуки компромісу між лібералізацією та централізацією в управлінні якістю вищої освіти;
- пошуки оптимальної моделі інтернаціоналізації ЗЯВО для України.

Другий етап (1996–2004 рр.) – *унормувальний,* у межах якого відбулась регламентація інститутів, механізмів та процедур ЗЯВО в Україні, визначальними подіями якого стало прийняття Закону України «Про освіту» (1996), Закону України «Про вищу освіту» (2002); затвердження «Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах» (2001), наказу МОН «Про затвердження

Ліцензійних умов надання освітніх послуг, Порядку здійснення контролю за дотриманням ліцензійних умов надання освітніх послуг, Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи та Типового положення про регіональну експертну раду з питань ліцензування та атестації навчальних закладів» (2003), Положення про Державну акредитаційну комісію (2004).

Важливою у контексті проблематики нашого дослідника вважаємо констатацію того, що на даному етапі відбувалося активізація мобільності студентів та викладачів (Єременко, 2018). Основними тенденціями розвитку досліджуваного процесу у межах розглядуваного етапу вважаємо такі:

- актуалізація потреби забезпечення якості вищої освіти на інституційному, національному та наднаціональному рівнях, що зумовлювалося такими чинниками, як стрімкий розвиток вищої освіти в Україні; суттєве збільшення кількості вишів різних форм власності;
- розширення міжнародної мобільності студентів та викладачів і, як наслідок, інтернаціоналізація проблеми ЗЯВО та трансферу результатів навчання за кордоном;
- інституалізація співробітництва у сфері ЗЯВО з міжнародними партнерами, проявом чого стало відкриття на базі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» координаційного центру ЄС – Україна;
- розширення інституційної бази міжнародного співробітництва: зростання кількості університетів, залучених до міжнародних проектів (більше ніж 31 ЗВО в рамках програми «Темпус ІІ» та 51 виш України, понад 100 проектів у рамках проекту Програми Темпус ІІІ) (Національний Еразмус + Темпус-офіс в Україні, 2018);
- створення формально незалежної державно-громадської системи ліцензування та акредитації ЗВО, важливими складовими якої стали фахові ради за напрямами підготовки;
- ускладнення процедури ліцензування та акредитації, посилення її регламентації, централізація управління процесами ліцензування та акредитації, посилення впливу Міністерства освіти на процеси управління забезпеченням якості вищої освіти (Калашнікова, Луговий, 2015, с. 51).

Третій етап (2005–2009 рр.) – *болонізаційний*, визначальною подією якого стало приєднання України до Болонського процесу

(2005), входження до Європейського простору вищої освіти, що зобов'язувало до створення умов для набуття відповідності якості національної освіти європейським стандартам. Було створено Консорціум з розвитку автономії університетів (2005), який започаткував розробку в університетах внутрішнього виміру забезпечення якості освіти. У цьому контекст важливими стало прийняття цілої низки офіційних державних документів, серед яких Постанова КМ України від 31.12.2005 р. № 1312 «Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти»; Положення про Український центр оцінювання якості освіти (2005) та «План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» (2007); Указ Президента України № 244/2008 «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» та ін.

Вважаємо, що визнання України повноправним урядовим членом Європейського реєстру забезпечення якості (EQAR) у 2008 році та створення у 2009 році Національного Темпус-офісу в Україні, що координував діяльність вишів щодо впровадження проектів Програми Темпус, сприяло процесам інтернаціоналізації ЗЯВО в Україні (Національний Еразмус+ Темпус-офіс в Україні, 2018).

Разом з тим, узагальнення названих вище документів, аналітичних джерел (Калашнікова, Луговий, 2015; Степаненко, (Ред.) 2015а; Степаненко, (Ред.) 2016а; Шепель, 2014 та ін.) та практики діяльності ЗВО дозволяють дійти висновку про суперечливі тенденції розвитку досліджуваного феномену на даному етапі, до яких ми відносимо, зокрема, такі:

- автономізація діяльності вишів, створення інституційних систем внутрішнього забезпечення якості вищої освіти;
- використання методології загального управління якістю (Total Quality Management) у вищій освіті, яка спрямована на постійне покращення та самовдосконалення управління якістю, позитивно впливає на організаційну, ринкову та фінансову стратегію формування тривалих конкурентних переваг освітньої інституції;
- посилення формалізації державного управління та контролю якості діяльності вишів, що свідчить про суто формальні вимоги до їх діяльності без врахування реальних результатів діяльності;

- посилення міжнародної співпраці у галузі вищої освіти, зокрема у сфері контролю якості діяльності вишів (участь окремих університетів у проектах Європейської асоціації університетів TREND, IEP тощо) (Єременко, 2018).

Четвертий етап (2010–2013 рр.) – *накопичувальний*, позначений накопиченням та подальшою конкретизацією нормативної бази у сфері забезпечення якості вищої освіти та її інтернаціоналізації. До провідних документів означеного етапу відносимо такі:

- Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» (2010), в якій наголошувалося на необхідності розширення автономії ЗВО у навчальній, науковій, фінансово-господарській діяльності; створенні системи оцінювання якості вищої освіти, відкритті незалежних кваліфікаційних центрів, створенні можливостей для підтвердження кваліфікації в європейській системі стандартів (Програма економічних реформ, 2010);
- Указ Президента України № 926/2010 «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (2010), в якому акцентувалася увага на важливості залучення громадськості до моніторингу якості вищої освіти, впровадженні єдиної інформаційної системи управління вищої освітою (Указ Президента України, 2010);
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2011), в якій одним із пріоритетів державної освітньої політики визначено здійснення національного моніторингу якості освіти, удосконалення процедур і технологій зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти, розроблення системи показників якості освіти на національному рівні, здійснення моніторингу якості ресурсного забезпечення, освітніх процесів та результатів, участь у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти, створення розгалуженої мережі регіональних центрів моніторингу якості освіти, модернізація та оновлення системи освітньої статистики, оприлюднення результатів моніторингу системи освіти (Національна стратегія, 2011);
- Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій», у

якій подано системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів, що розроблений на основі та з урахуванням Рамки кваліфікацій ЄПВО (Постанова КМУ, 2011).

У контексті дослідження процесів формування європейського виміру ЗЯВО в Україні суттєве значення мають міжнародні проекти, у яких брали участь окремі українські виші та система вищої освіти України в цілому на досліджуваному етапі. Відзначимо, зокрема, проект «Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження» (2012-2014 рр.), що реалізовано за участю Міжнародного фонду досліджень освітньої політики; проект «Вища освіта України: моніторинг інтеграції в європейський освітній простір» (2013) проект «Від університетської автономії та академічної етики до суспільства, вільного від корупції» (2012 р.), що здійснено за ініціативи Міжнародного фонду «Відродження» реалізовано; за підтримки Польського фонду міжнародної співпраці з питань розвитку «Знати як» та ін.

На особливу увагу заслуговують у контексті нашого дослідження матеріали проекту «Національна система забезпечення якості і взаємної довіри в системі вищої освіти – TRUST», (Towards Trust in Quality Assurance Systems) (2011–1014), команда якого об'єднала зусилля університетів чотирьох країн (Фінляндія, Португалія, Словаччина, Бельгія), трьох українських університетів (Харківський національний університет радіоелектроніки, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Український католицький університет, м. Львів) та широкого кола зацікавлених державних структур, наукових та громадських організацій у пошуку, осмисленні та реалізації шляхів підвищення якості вищої освіти в Україні. Провідну роль у модернізації системи ЗЯВО в Україні у відповідності до європейських стандартів якості, за висновками команди TRUST, повинні відігравати такі напрями діяльності політичної та академічної громади, як формування запиту суспільства на якісну вищу освіту, розвиток взаємодії ЗВО та ринку праці у визначенні вимог до якості вищої освіти, залучення представників роботодавців до процедур моніторингу якості вищої освіти, формування культури якості у вищій школі, підвищення ролі студентів у ЗЯВО, створення умов прозорості і довіри у системі ЗЯВО (Імператив якості, 2014); якісно-орієнтовані структурні зміни системи

вищої освіти, залучення до освітнього процесу у ЗВО висококваліфікованих фахівців, забезпечення інноваційного характеру української вищої освіти, удосконалення процедур оцінки якості праці професорсько-викладацького складу, удосконалення менеджменту освітньої мережі як чинник ЗЯВО (Від контролю до культури якості, 2014).

Підсумовуючи характеристику розглянутого етапу досліджуваного процесу вважаємо за необхідне зазначити, що незважаючи на прийняття великої кількості державних документів, в яких міститься досить чітко прописаний механізм ЗЯВО, вони не були втіленні у життя достатньою мірою через зайву централізацію, бюрократизацію та формалізацію процесів ЗЯВО, що унеможливило ефективний розвиток культури якості вищої освіти. Достатньо близьку до наших висновків думку знаходимо в документі «Аналітична доповідь про стан моніторингу якості освіти в Україні», підготованому експертами Центру тестових технологій і моніторингу якості освіти, в якому зазначається, що діючі нормативні документи суперечать стандартам і рекомендаціям ENQA, мають чітко виражений амбівалентний характер, не враховують кращий зарубіжний та вітчизняний досвід здійснення моніторингових процесів і, власне, дискредитують ідею ефективної моніторингової діяльності (Лікарчук, 2011, с.23).

Отже, провідними тенденціями розвитку досліджуваного процесу на розглянутому етапі ми вважаємо такі:

- продовження зусиль політичної та адміністративної спільноти щодо нормативного забезпечення процесів ЗЯВО, конкретизації вимог до освітніх програм та вишів загалом;
- невідповідність існуючих концептуальних підходів до ЗЯВО в Україні вимогам, прийнятим в ЄПВО, що зумовлено, передусім, державною підпорядкованістю структур ЗЯВО, недостатньою представленістю у процедурах ЗЯВО академічної спільноти, зокрема студентства;
- недостатня увага до розвитку культури якості у процедурах ЗЯВО;
- реалізація ініціатив окремих провідних вишів країни щодо членства у європейських організаціях-колективних суб’єктах Болонського процесу та ініціативах оцінки якості діяльності ЗВО (Єременко, 2018).

П'ятий етап (з 2014 р.) *легітимізаційний*, що характеризується унормуванням зовнішнього та внутрішнього вимірів ЗЯВО, діяльності незалежного агентства ЗЯВО у відповідності до та рекомендацій ЄПВО (ESG), формуванням законодавчої бази ЗЯВО на інституційному, національному та наднаціональному рівнях. Етап ознаменований, передусім, прийняттям таких законодавчих актів та нормативних документів:

- Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.);
- Закон України «Про освіту» (2017 р.);
- Постанова КМУ про академічну мобільність (2015 р.);
- Перелік галузей знань і спеціальностей – ISCED (2015 р.);
- Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти (2016 р.).

Далі схарактеризуємо основні з названих вище документів. Структурно-логічний аналіз Закону України «Про вищу освіту» (Закон України «Про вищу освіту», 2014) дозволяє констатувати, що питання міжнародного співробітництва системи вищої освіти України прописано у цілій низці статей Закону (ст. 2, 3, 4, 5, 6, 13, 19, 20, 21, 26, 30, 32, 41, 44, 45, 46, 48, 62, 70, 74, 75). Тобто, у Законі унормовано інтернаціоналізацію системи вищої освіти України на всіх рівнях та в усіх аспектах її функціонування як цілісне системне явище.

У ст. 3. Закону (Державна політика у сфері вищої освіти) до принципів, на яких ґрунтується державна освітня політика у сфері вищої освіти, віднесено принцип «міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи;» (п.4).

Кілька розділів розглядуваного закону безпосередньо стосуються проблеми інтернаціоналізації ЗЯВО. Так, у Розділі 5 Закону «Забезпечення якості вищої освіти», схарактеризовано цілісну сукупність відповідних норм, і, перш за все, систему забезпечення якості вищої освіти (Стаття 16), яка включає такі три складові:

1) системи забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості);

2) системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти;

3) системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Підкреслимо, що така структура системи забезпечення якості відповідає логіці побудови «Стандартів та рекомендацій забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти» (ESG), що стали предметом детального розгляду у другому розділі нашого дослідження (п. 2.1).

У аналізованому розділі Закону детально описано процедури і механізми внутрішнього та зовнішнього ЗЯВО та якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти й незалежних установ оцінювання та ЗЯВО (ст. 16); визначено Статус Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (ст. 17), його повноваження (ст. 18), засади визначення складу НАЗЯВО та терміни його повноважень (ст. 19). Окремим пунктом ст. 19 регламентовано шляхи надання міжнародного виміру, тобто інтернаціоналізації діяльності НАЗЯВО, а саме; «Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти запрошує до участі у своїй діяльності міжнародних експертів – професорів провідних іноземних вищих навчальних закладів та/або експертів інституцій, які забезпечують якість вищої освіти в інших країнах» (Закон України «Про вищу освіту», 2014, ст. 19, п. 4). У Законі також йдеться, що «Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти співпрацює з національними та міжнародними інституціями у сфері вищої освіти, зокрема з тими, основним напрямом діяльності яких є забезпечення якості вищої освіти та акредитація» (ст. 20, п.7). Таким чином, основними формами інтернаціоналізації діяльності НАЗЯВО, згідно з нормами Закону та відповідно до ESG, повинні стати такі: залучення до діяльності міжнародних фахівців (професорів або експертів) та співпраця з міжнародними інституціями у сфері ЗЯВО.

У наступних статтях Розділу 5 Закону України «Про вищу освіту» регламентовано норми формування та діяльності галузевих експертних рад НАЗЯВО, фінансування Агентства, створення та функціонування незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, що акредитуються НАЗЯВО з метою оцінювання освітніх програм, результатів навчання та/або вищих навчальних закладів (їхніх структурних підрозділів) з метою вироблення рекомендацій і надання допомоги вищим навчальним закладам в

організації системи забезпечення якості вищої освіти (ст. 23). Визначено також механізми ліцензування освітньої діяльності ЗВО (ст. 24) та акредитації освітніх програм (ст. 25).

Питань формування європейського виміру ЗЯВО у контексті інтернаціоналізації освітнього простору безпосередньо стосується і Розділ XIII «Міжнародне співробітництво», в якому зазначається, що «з метою розвитку міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти та інтеграції системи вищої освіти до світового освітнього простору держава сприяє: впровадженню механізму гарантії якості вищої освіти для створення необхідної взаємодовіри, гармонізації систем оцінювання якості вищої освіти України та Європейського простору вищої освіти; узгодженню Національної рамки кваліфікацій з рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти для забезпечення академічної та професійної мобільності та навчання протягом життя; співпраці з Європейською мережею національних центрів інформації про академічну мобільність та визнання; впровадженню на міжнародному ринку результатів наукових, технічних, технологічних та інших розробок вищих навчальних закладів, продажу їхніх патентів та ліцензій; залученню коштів міжнародних фондів, установ, громадських організацій тощо для виконання у вищих навчальних закладах наукових, освітніх та інших програм» (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

Дві статті Закону регламентують такий важливий для формування міжнародного виміру ЗЯВО аспект діяльності ЗВО, як програми подвійних дипломів. Зокрема, у статті 7 визначено, що: «У разі здобуття особою вищої освіти за узгодженими між закладами вищої освіти, у тому числі іноземними, освітніми програмами заклади вищої освіти мають право виготовляти та видавати спільні дипломи за зразком, визначеним спільним рішенням учених рад таких закладів вищої освіти». У статті 75 п.7 регламентовано такий вид міжнародної діяльності ЗВО, як «створення спільних освітніх і наукових програм з іноземними закладами вищої освіти, науковими установами, організаціями» (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

У цілому констатуємо, що прийняття Закону України «Про вищу освіту» (2014) слугувало суттєвому прогресу в унормуванні інтернаціоналізації освітнього простору України та європейського виміру ЗЯВО. З реалізацією положень Закону суспільство пов’язувало сподівання на швидкі якісні зміни у системі вищої освіти, зокрема на

активізацію зусиль щодо впровадження європейських стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості, на підвищенні рівня прозорості діяльності системи вищої освіти.

У наслідок активних організаційних зусиль держави та академічної громади у 2015 році було утворено НАЗЯВО. Однак, попри великі сподівання та очікування від діяльності Агентства, воно тривалий час не у змозі розпочати свою повноцінну діяльність.

Ми погоджуємося з висновком науковців, що Європейські стандарти та рекомендації забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО системно не використовуються закладами вищої освіти України (Калашнікова, Луговий, 2015). Все ще актуальною є потреба у розробці Національних стандартів та рекомендацій забезпечення якості вищої освіти, сумісних з Європейськими стандартами та рекомендаціями.

Подальший розвиток, уточнення, конкретизацію нормативного забезпечення ЗЯВО знаходимо у Законі України «Про освіту» (2017), за яким складовими системи забезпечення якості освіти є такі: система забезпечення якості в закладах освіти (внутрішня система забезпечення якості освіти); система зовнішнього забезпечення якості освіти; система забезпечення якості в діяльності органів управління та установ, що здійснюють зовнішнє забезпечення якості освіти (ст. 41) (Закон України «Про освіту», 2017). У ст. 46 Закону «Про освіту» підтверджується підхід до залучення іноземних фахівців, який було визначено у ст. 19 та 20 Закону України «Про вищу освіту», та зазначається, що «Інституційна акредитація здійснюється Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти у співпраці з національними та міжнародними експертами, а також міжнародними інституціями, що здійснюють діяльність у сфері забезпечення якості вищої освіти та визнані Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти». (Закон України «Про освіту», 2017, ст. 46, п.3).

Підкреслимо, що важливі аспекти вирішення завдань формування європейського виміру ЗЯВО в Україні прописано й у інших нормах Закону України «Про освіту». Найважливішими з них ми вважаємо такі:

- ст. 35, у якій унормовано взаємозв’язок європейських та національних стандартів та принципів забезпечення якості освіти контекст побудови та функціонування Національної рамки

кваліфікацій: «Національна рамка кваліфікацій ґрунтується на європейських і національних стандартах та принципах забезпечення якості освіти, враховує вимоги ринку праці до компетентностей працівників та запроваджується з метою гармонізації норм законодавства у сферах освіти і соціально-трудових відносин, сприяння національному та міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні, налагодження ефективної взаємодії сфери освіти і ринку праці»;

- ст. 38, що стосується діяльності Національного агентства кваліфікацій, яке «здійснює міжнародне співробітництво у сфері кваліфікацій, у тому числі з метою гармонізації Національної рамки кваліфікацій з аналогічними міжнародними документами»;
- ст. 75, згідно з якою низка визначених у законі структур (центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, Національна академія наук України, національні галузеві академії наук України, органи із забезпечення якості освіти та ін.) можуть брати участь у науково-методичному забезпеченні оцінювання і моніторингу якості освіти, зокрема за міжнародними програмами;
- с. 83, у якій прописано механізми участі у міжнародних дослідженнях якості освіти (Закон України «Про освіту», 2017).

Наведені нами статті актуальних законодавчих актів слугують, на нашу думку, підтвердженням намірів нашої держави щодо повноцінної інтеграції вітчизняної освіти у єдиний європейський освітній простір на засадах високої якості, прозорості, академічного співробітництва.

Структурно-логічний аналіз організаційних засад формування європейського виміру ЗЯВО в Україні дозволяє виокремити провідних інституційних суб'єктів досліджуваного процесу та виконувані ними функції:

- Верховна рада України – законодавче забезпечення інтернаціоналізації ЗЯВО (Закони України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017));
- Кабінет міністрів України, МОН України – нормативне забезпечення виконання прийнятих законодавчих рішень щодо інтернаціоналізації ЗЯВО;
- МОН України – нормативне забезпечення та спів виконання контролюючих функцій;

- НАЗЯВО – залучення до діяльності у сфері зовнішнього забезпечення якості вищої освіти міжнародних фахівців (професорів або експертів) та співпраця з міжнародними інституціями у сфері ЗЯВО у визначенні відповідності міжнародним стандартам власної діяльності;
- Інститут вищої освіти НАПН України – наукове обґрунтування та науковий супровід процесів інтернаціоналізації ЗЯВО;
- колективні суб'єкти Болонського процесу (в особі ENQA, EUA, ESU, EURASHE) – участь у моніторингу розвитку процесів ЗЯВО в Україні та відповідності рівня їх інтернаціоналізації європейським стандартам та рекомендаціям (ESG);
- ЄС (в особі Виконавчого агентства з питань освіти, аудіовізуальних засобів і культури (EACEA), Представництва ЄС в Україні, Національного Еразмус+ Офісу в Україні (НЕО в Україні) Національної команди експертів з реформування вищої освіти – HERE team (Higher Education Reform Experts) тощо) – організація міжнародної співпраці у сфері ЗЯВО, поширення в Україні прогресивного європейського досвіду у сфері ЗЯВО;
- ЗВО України – залучення міжнародних фахівців (професорів або експертів) до розробки та удосконалення механізмів внутрішнього забезпечення якості освіти, обміну прогресивним досвідом діяльності у сфері ЗЯВО:
- Українська асоціація студентського самоврядування, діяльність якої полягає у активізації повноцінного залучення студентів до процесів ЗЯВО (Єременко, 2019).

З широкої сукупності названих вище суб'єктів, що долучилися до процесів формування європейського виміру ЗЯВО у розглядуваний період, чи не найбільш активну роль, окрім законодавчої діяльності, відіграли європейські партнери (EACEA) та їх представництва в Україні (Представництв ЄС в Україні, НЕО в Україні), наукові колективи (ІВО НАПН України), Національна команда експертів з реформування вищої освіти, що ініціювали та підтримували у межах дії програми ЄС Еразмус+ (2014 – 2020 рр.) реалізацію широкої сукупності експериментальних проектів, яка отримала назву «QA Cluster» – тобто кластер проектів, спрямованих на подальшу розробку та запровадження внутрішніх і зовнішніх механізмів ЗЯВО в Україні відповідно до стандартів та рекомендацій, прийнятих у ЄПВО (Шитікова, 2017).

До числа проектів програми Еразмус+, що входять в «QA Cluster», та найбільшою мірою, на нашу думку, прислужилися формування європейського виміру ЗЯВО в Україні, є такі:

1) QUAERE (2015 – 2018). *«Система забезпечення якості освіти в Україні: розвиток на основі європейських стандартів та рекомендацій»* (Quality Assurance System in Ukraine: Development on the Base of ENQA Standards and Guidelines – QUAERE) Учасниками проекту є університети п'ятьох європейських країн (Польщі, Литви, Греції, Німеччини, Нідерландів), 10 українських університетів, МОН України та НАЗЯВО. Проект спрямовано на розробку інструментів для сталого функціонування систем внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості освіти, стимулювання більш широкого залучення студентів до процесів самоаналізу у вишах, впровадження механізму самоаналізу як невід'ємного компоненту функціонування університетів. Головна мета проекту QUAERE: розвиток процесу реформування системи вищої освіти України шляхом впровадження кращої практики ЄС у забезпечення якості ЗВО на основі стандартів та керівних принципів ENQA. Завданнями проекту є такі: розробка механізмів функціонування внутрішніх та зовнішніх систем забезпечення якості; розбудова потенціалу закладів вищої освіти, МОН України, НАЗЯВО шляхом підготовки персоналу для використання інструментів забезпечення якості, створення організаційної інфраструктури забезпечення якості, пілотування внутрішніх та зовнішніх моделей ЗЯ; створення механізмів самооцінювання як невід'ємної складової функціонування закладів вищої освіти; сприяння залученню студентів до процесів самооцінювання закладів вищої освіти; пілотна реалізація внутрішніх систем ЗЯ; пілотне впровадження системи зовнішнього ЗЯ; внесок у процес створення національних стандартів ЗЯ; популяризація ідей ЗЯ у закладах вищої освіти України; широке залучення усіх зацікавлених сторін до процесів ЗЯ; надання підтримки діяльності міжнародним агентствам ЗЯВО (QUAERE, 2018).

2) EDUQas (2017-2020)**.** *«Імплементація системи забезпечення якості освіти через співробітництво університету-бізнесу-уряду в закладах вищої освіти»* (Implementation of Education Quality Assurance System via Cooperation of University- Business-Government in HEIs – EDUQas). Учасниками проекту є університети семи країн-членів ЄПВО (Румунії, Швеції, Бельгії, Болгарії, Латвії, Франції, Казахстану); з української сторони – чотири провідні університети. Метою проекту є

удосконалення системи забезпечення якості освіти шляхом розробки ефективних внутрішніх стандартів якості, що сприятимуть кращому працевлаштуванню студентів; розробка та запровадження внутрішньої системи забезпечення якості, яка буде ґрунтуватися на аналізі потреб та можливостей казахстанських та українських ЗВО, досвіду та кращих практик забезпечення якості, що мають місце у ЄПВО. Основні завдання проекту: сприяти створенню культури якості на різних рівнях діяльності ЗВО шляхом мотивації, довіри, відповідальності студентів, керівництва, окремих співробітників; розробити пропозиції щодо бакалаврських та магістерських програм з залученням усіх зацікавлених сторін; розробити технології оцінки якості бакалаврських та магістерських програм, що повинні відповідати цілям, та включати результати навчання; розробити та запровадити тренінги для фахівців із забезпечення якості для академічного персоналу; вдосконалювати партнерську мережу університет-бізнес-держава шляхом співпраці з університетами ЄС; зміцнити внутрішні інформаційні системи університетської оцінки якості; розробити корпоративну інфраструктуру забезпечення якості на основі ІКТ, он-лайн, мобільних технологій (EDUQas, 2018).

3) C3QA (2016-2018). «Стимулювання інтернаціоналізації досліджень шляхом запровадження системи забезпечення якості третього рівня вищої освіти у відповідності до європейських вимог" (Promoting internationalization of research through establishment and operationalization of Cycle 3 Quality Assurance System in line with the European Integration Agenda – C3QA). Учасниками проекту є університети семи країн-членів ЄПВО (Румунії, Швеції, Бельгії, Болгарії, Латвії, Франції, Казахстану); з української сторони – чотири провідні університети. Метою проекту є сприяння створенню суспільства, що базується на знаннях, у Вірменії, Казахстані, Монголії та Україні через започаткування та впровадження надійної системи забезпечення якості для інтернаціоналізованих програм третього циклу вищої освіти. Основні завдання проекту: розробити / оновити рамки національної політики щодо програм 3циклу вищої освіти відповідно до порядку денного європейської інтеграції; створити зовнішні та внутрішні системи забезпечення якості для підвищення якості програм третього циклу ВО (що призводять до отримання ступеня доктора наук); сприяти інтернаціоналізації програм 3 циклу

спільними зусиллями ключових зацікавлених сторін та міжрегіонального співробітництва (C3QA, 2018).

4) HEQES (2017-2019). Якість вищої освіти та експертний супровід її забезпечення: рух України до ЄС (Higher education quality and its expert support: Ukraine's movement towards the EU – HEQES). Програма являє собою Академічний Жан Моне модуль, що виконується у Київському університеті ім. Бориса Грінченка. Мета проекту – забезпечити теоретичну та практичну підготовку майбутніх докторів філософії щодо забезпечення якості вищої освіти та її експертного супроводу в Україні з урахуванням досвіду країн ЄС.

Основними завданнями проекту є такі: оволодіння системою знань з питань якості вищої освіти та експертного супроводу її забезпечення в країнах ЄС; засвоєння основних європейських стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості вищої освіти; опанування технологій експертного супроводу забезпечення якості вищої освіти; популяризація прогресивного досвіду ЄС з питань якості вищої освіти та експертного супроводу її забезпечення (HEQES, 2018).

Значимими для нашого розгляду є проекти, виконувані в рамках програм Міжнародного фонду «Відродження», а саме такі:

1) «Формування мережі експертів із забезпечення якості вищої освіти (2018-2019) (Formation of the experts network in higher education quality assurance). Виконавцем проекту є Інститут вищої освіти НАПН України у партнерстві з Центром досліджень вищої освіти (Чеська Республіка) та МОН України. Метою Проекту є розбудова національної мережі експертів із забезпечення якості вищої освіти. Заходами Проекту є такі: 1) конкурс-відбір тренерів для підготовки експертів із забезпечення якості вищої освіти; 2) тренінги для тренерів; 3) сертифікація тренерів; 4) тренінги для експертів; 5) розроблення методичних рекомендацій для підготовки експертів із забезпечення якості вищої освіти (ІВО НАПН України, 2017).

2) «Нова система акредитації як засіб забезпечення якості та подолання корупції у вищій освіті» (2018-2019). Виконавцем проекту є благодійний фонд Інститут розвитку Дитини у партнерстві з Інститутом вищої освіти НАПН України. Метою проекту є створення нової моделі акредитації у вищій освіті для попередження та подолання корупції у цій сфері, для забезпечення якості вищої освіти. У контексті виконання проекту сформовано його команду, яка включає провідних вітчизняних та іноземних експертів з питань

акредитації освітніх програм та інституцій; здійснюється підготовка ряду документів (Пам'ятка експерта щодо дотримання принципів академічної доброчесності під час акредитаційної процедури, Форма представлення самоаналізу, Кодекс честі експерта, Положення про конфлікт інтересів тощо), їх експертні обговорення та напрацювання рекомендацій новому складу НАЗЯВО.

Аналіз та узагальнення цільових пріоритетів, завдань, матеріалів та результатів наведених вище та деяких інших міжнародних проектів, здійснюваних у рамках Еразмус+ (APREI, 2017), дозволяють констатувати, що всі вони слугують важливою експериментальною площадкою для українських політиків, академічної громади, науковців, ЗВО у розробці й перевірці ефективності систем внутрішнього та зовнішнього ЗЯВО на всіх рівнях функціонування системи вищої освіти, для підготовки кваліфікованих кадрів, що працюватимуть у відповідній сфері як у ЗВО, так і в незалежних агентствах відповідного профілю.

Важливою ознакою п’ятого етапу розвитку процесу формування європейського виміру ЗЯВО в Україні вважаємо суттєву активізацію наукових досліджень у розглядуваній нами сфері. Провідним інституційним суб’єктом розвитку наукового супроводу інтернаціоналізації ЗЯВО став Інститут вищої освіти НАПН України, а саме, відділи інтернаціоналізації вищої освіти (наукові розвідки Зінченка В., Курбатова С., Горбунової Л. (Зінченко, 2018; Горбунова, 2015; Курбатов, 2015) та ін.), відділ політики і врядування у вищій освіті (наукові розвідки Оржель О., Лугового В., Таланової Ж., Дебич М. та ін. (Луговий, Калашнікова, 2014; Луговий, Таланова 2016; Дебич, 2015 та ін.), відділ лідерства та інституційного розвитку вищої освіти (наукові розвідки Рябченка В., Калашнікової С., Драч І., Паламарчук О. та ін. (Рябченко, 2015).

Важливим вважаємо той факт, що дослідження науковців ІВО НАПН України у розглядуваній нами сфері здійснюються у контексті та за результатами численних міжнародних проектів, учасниками яких вони є, що свідчить про різнобічне вивчення та залучення міжнародного досвіду, міжнародний рівень якості таких досліджень.

Отже, сьогодні в українській системі вищої освіти відбувається пошук механізмів розвитку європейського виміру ЗЯВО у контексті інтернаціоналізації та гармонізації національного та європейського контекстів. Ми розділяємо думку всесвітньо відомого німецького

експерта у галузі теорії вищої освіти У. Тайхлера щодо виокремлення двох напрямів в інтернаціоналізації освітнього простору: перший – стосується співробітництва та мобільності і реалізується за допомогою міжнародних програм, передусім у межах ERASMUS. Саме цей напрям (для України – Еразмус+) є домінуючим у нашій країні; другий – спрямований на посилення інтеграції та зближення стандартів європейської вищої освіти і пов'язаний із створенням ЄПВО. Другий напрям є не менш важливим для України, оскільки здатен запобігти ризикам інтернаціоналізації, серед яких «відтік мізків», «відтік» абітурієнтів, комерціалізація освітніх програм, ризик бути «англосаксонізованими, англо-американізованими чи вестернізованими» (Teichler, 2009, с. 104).

Вважаємо, що провідними тенденціями сучасного етапу формування європейського виміру ЗЯВО в Україні є такі:

- подальша модернізація нормативно-правової бази ЗЯВО. Унормування інтернаціоналізації освітнього простору України на всіх рівнях та в усіх аспектах його функціонування як цілісного системного феномену;
- інституалізація ЗЯВО на національному рівні у формі незалежного національного агентства, членами якого є обрані згідно з Законом України «Про вищу освіту» представники всіх стейкхолдерів;
- незавершеність процесу повноцінного передання МОН України повноважень ЗЯВО Національному агентству (НАЗЯВО), створеному згідно з Законом України «Про вищу освіту»;
- незавершеність процесів розробки методології, механізмів та підготовки кваліфікованих експертів внутрішнього виміру ЗЯВО в українських вишах та зовнішнього виміру у НАЗЯВО, що володіють європейськими методиками даного процесу (Єременко, 2019).

В сучасних умовах процеси формування європейського виміру ЗЯВО та інтернаціоналізації освітнього простору розглядаються в Україні як пріоритет національної політики у сфері вищої освіти (на необхідності означених процесів зосереджено увагу у ключових державних документах щодо розвитку вищої школи), як об'єкт наукових досліджень у галузі теорії вищої освіти (філософії освіти, політології, соціології освіти, економіки освіти, управління освітою, дидактики вищої школи, порівняльної педагогіки тощо), як освітня

практика конкретних вишів, що спрямована на забезпечення конкурентоспроможності ЗВО, їх автономії, використання прозорих процедур забезпечення якості з урахуванням європейських стандартів і рекомендацій забезпечення якості (Єременко, 2018).

3.2. Перспективи подальшого розвитку європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації освітнього простору України

Дослідження процесів формування європейського виміру ЗЯВО в Україні свідчить про їх перетворення на важливий чинник інтеграції до Європейського простору вищої освіти. Разом з тим зауважимо, що розвиток досліджуваного нами процесу відбувається досить суперечливо й непослідовно.

Узагальнення широкого кола джерел, передусім аналітичних доповідей команд міжнародних проектів, що виконувались в Україні в рамках програм TEMPUS (TRUST (Імператив якості, 2014; Від контролю до культури якості, 2014)), Erasmus+ (QUAERE, EDUQas, C3QA, HEQES), МФ «Відродження» («Формування мережі експертів із забезпечення якості вищої освіти», «Нова система акредитації як засіб забезпечення якості та подолання корупції у вищій освіті»), актуальних документів Болонського процесу (BFUG, 2018) концепцій та рекомендацій українських науковців щодо нтернаціоналізації освітнього простору України (Степаненко (Ред.), 2016а; 2016в) та забезпечення європейської якості вищої освіти нашої держави (Калашнікова, Луговий, 2015; Луговий, Таланова. 2016; Добко, 2015 тощо), розроблених за результатами виконання названих вище проектів, застосування емпіричних методів (бесіди з фахівцями НАЗЯВО, МОН України, представниками вітчизняної наукової та академічної громад) дають підстави для виокремлення та систематизації основних груп чинників та проблем, що стають на заваді повноцінного розвитку досліджуваного процесу. Далі окреслимо виокремлені групи чинників та пов’язані з ними проблеми.

Історичні чинники та проблеми:

- традиції функціонування вітчизняної освітньої системи в умовах закритого авторитарного суспільства, в якому ЗЯВО

було виключно державною функцією, до якої не могли бути долучені зарубіжні експерти та експертні структури;

- розвинуті з минулих часів та все ще живучі у вітчизняній академічній громаді комплекси меншовартості, що перешкоджають відкритому обговоренню наявних проблем та здобутків з міжнародною громадою експертів.

Суспільно-політичні чинники та проблеми:

- відсутність політичної волі щодо надання повноцінних повноважень щодо ЗЯВО незалежному агентству (НАЗЯВО) та залучення до цієї місії європейських партнерів;
- відсутність політичного та соціального активізму щодо формування європейського виміру ЗЯВО у колі студентських організацій, професійних спілок освітян, організацій підприємців і роботодавців.

Соціально-економічні чинники та проблеми:

- відсутність механізмів спонукання вітчизняного роботодавця (представників як бізнесово-виробничого, так і соціального сектору) до використання міжнародного досвіду участі у визначенні стандартів вищої освіти та контролі її якості.

Культурно-етичні чинники та проблеми:

- відсутність чіткого визначення кожним вітчизняним ЗВО власної місії, системи цінностей та стратегії розвитку, що узгоджені з відповідними міжнародними підходами, прийнятими у ЄПВО;
- недостатній рівень розвитку у ЗВО культури якості, яка вимагає обізнаності з прогресивними професійними практиками як в країні, так і світі в цілому;
- побудова національної системи зовнішнього ЗЯВО на засадах репресивної культури, а не на основі культури допомоги й підтримки (експертної, організаційної та консультаційної), що визначено нормами ESG;
- невпевненість академічної громади у відсутності корупції у корпусі експертів новоствореного НАЗЯВО;
- недостатній рівень якості освітніх послуг частини ЗВО, що спонукає до прихильності до старих механізмів ЗЯВО, які передбачають закритість від міжнародного контролю та застосування корупційних механізмів;

- недостатній рівень розвитку у стейкхолдерів вищої освіти інформаційної культури, що полягає у відсутності вимог до забезпечення доступності й прозорості інформації щодо результатів внутрішньої та зовнішньої оцінки діяльності вишу, у тому числі і оцінки зарубіжних експертів, для всіх зацікавлених сторін та суспільства в цілому.

Наукові чинники та проблеми:

- відсутність обґрунтування інтернаціоналізації як важливого пріоритету та механізму реалізації концепцій «Забезпечення якості вищої освіти в Україні», «Формування європейського виміру ЗЯВО в україні», «Інтернаціоналізація простору вищої освіти в Україні»;
- відсутність цілісної концепції «Формування європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації простору вищої освіти в Україні» як необхідного наукового супроводу реалізації відповідного процесу.

Нормативно-правові чинники та проблеми:

- відсутність підзаконних актів, що унормовують механізми залучення міжнародних експертів та міжнародних агентств ЗЯВО до зовнішньої оцінки якості діяльності вітчизняних вишів, зокрема переліку установ та експертів, з якими, за вибором ЗВО, має можливість співробітничати вітчизняний ЗВО у контексті інтернаціоналізації ЗЯВО;
- відсутність норм та механізмів заохочення вишів до міжнародної співпраці у сфері ЗЯВО на відміну від дозвільних норм, що містяться в Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту».

Адміністративні чинники та проблеми:

- надмірна централізація, формалізація та регламентація процесів забезпечення якості, що запроваджена МОН України і слугує перепоною автономного залучення вишами до цього процесу міжнародних експертів;
- недостатній рівень обізнаності адміністрації вітчизняних вишів з вимогами ESG та практикою ЗЯВО у ЄПВО;
- відсутність (за виключенням незначної кількості винятків) у вітчизняних ЗВО практики звернення до міжнародних організацій щодо зовнішньої оцінки якості їх діяльності.

Інституційно-експертні чинники та проблеми:

- відсутність у НАЗЯВО статусу члена ENQA;
- відсутність в країні інших незалежних агентств ЗЯВО;
- відсутність експертів з проблем ЗЯВО, що мають досвід участі у міжнародній експертизі зовнішнього оцінювання якості вищої освіти;
- відсутність у НАЗЯВО досвіду участі у міжнародній експертизі ЗЯВО вишів та освітніх систем.

Академічні чинники та проблеми:

- відсутність у більшості вітчизняних вишів систем внутрішнього забезпечення якості, що відповідає вимогам ESG та особливостям їх місії, типу, профілю, обраної стратегії розвитку;
- відсутність у викладачів та студентів вітчизняних ЗВО досвіду спілкування з іноземними колегами з проблем забезпечення якості вищої освіти;
- недостатній рівень у викладачів досвіду професійної мобільності, пов'язаної з вивченням механізмів ЗЯВО в іноземних країнах та вишах;
- відсутність критичної маси вишів (адміністраторів вишів), які мають досвід участі у міжнародних проектах, пов'язаних із ЗЯВО;
- недостатній рівень розвитку в країні програм подвійних дипломів, що потребують формування європейського виміру ЗЯВО.

Технологічні чинники та проблеми:

- відсутність достатньої державної підтримки та поширення інформації щодо функціонування створеного в рамках проекту TRUST Національного порталу забезпечення якості вищої освіти, який відповідає міжнародним стандартам, прийнятим в ЄПВО;
- відсутність у вишів достатнього ресурсного забезпечення для технологізації внутрішніх та зовнішніх процедур ЗЯВО;
- відсутність достатнього програмно-технологічного супроводу оприлюднення результатів внутрішнього та зовнішнього вимірів ЗЯВО, що відповідає стандартам ЄПВО.

Отже нами виокремлено десять груп чинників та широке коло проблем, що стають на заваді повноцінного розвитку досліджуваного

процесу реалізації завдань формування європейського виміру ЗЯВО в Україні. З метою осмислення шляхів їх подолання, визначено організаційні рівні, на яких, на нашу думку, слід здійснювати вплив на їх подолання: міжнародний, національний, інституційний, індивідуальний (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Групи чинників та проблем, що стають на заваді повноцінного формування європейського виміру ЗЯВО в Україні та організаційні рівні подолання означених проблем (Єременко, 2019)

Чинники та проблеми	Організаційні рівні подолання проблем, що перешкоджають розвитку інтернаціоналізації ЗЯВО			
	Міжнародний	Національний	Інституційний	Індивідуальний
Історичні		+	+	+
Суспільно-політичні		+		
Соціально-економічні		+		
Культурно-етичні		+	+	+
Наукові	+	+	+	
Нормативно-правові		+	+	
Адміністративні		+	+	+
Інституційно-експертні	+	+	+	+
Академічні			+	+
Інформ.-технологічні	+	+	+	+

Структурно-логічний аналіз змісту представленої таблиці дозволяє констатувати, що розв'язання всіх виокремлених нами проблем має різнорівневий, а тому і полісуб'єктний характер. Далі побудуємо матрицю, на якій відобразимо, які саме з визначених нами вище (п.3.1.) інституційних суб'єктів можуть бути долученими до розв'язання виокремлених проблем. У поданій далі таблиці 3.2. відображено наше розуміння участі можливих інституційних суб'єктів формування європейського виміру ЗЯВО.

Застосування методу узагальнення існуючих у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях концепцій та рекомендацій щодо розвитку інтернаціоналізації вищої освіти та формування європейського виміру забезпечення її якості, прогностичного аналізу подальшого розвитку досліджуваного феномену дозволило нам вибудувати певну послідовність кроків, необхідних для досягнення європейського виміру ЗЯВО, визначених у ЄПВО.

Таблиця 3.2

Участь колективних суб'єктів ІЗЯВО у розв'язанні проблем розвитку досліджуваного процесу (Єременко, 2019

Чинники та проблеми ІЗЯВО в Україні	Основні колективні суб'єкти інтернаціоналізації ЗЯВО в Україні								
	ВР	КМ України	МОН України	НАЗЯВО	ІВО НАПНУ	ENQA	Еразмус+	ЗВО України	УАСС
Історичні								+	+
Суспільно-політичні	+	+	+						
Соціально-економічні	+	+	+						
Культурно-етичні				+	+		+	+	+
Наукові				+	+	+		+	
Нормативно-правові	+	+	+					+	
Адміністративні			+	+				+	
Інституційно-експертні				+	+	+	+	+	+
Академічні				+				+	+
Інформаційно-технологічні			+	+	+	+	+	+	+

Головні десять кроків в означеному напрямі ми визначаємо таким чином:

1) Організація широкої дискусії академічної та наукової громади, політиків, роботодавців, що має на меті усвідомлення усіма стейкхолдерами власних інтересів в інтернаціоналізації вищої освіти України, формуванні європейського виміру ЗЯВО, у впливі даного процесу на підвищення міжнародного іміджу вищої освіти України у європейському та глобальному просторах вищої освіти.

Відповідальні та залучені суб'єкти: МОН України, НАЗЯВО, ІВО НАПНУ, ЗВО, УАСС;

2) Досягнення членства НАЗЯВО в ENQA та реєстрації в EQAR, повноцінний розвиток партнерства НАЗЯВО з зарубіжними національними та міжнародними агентствами ЗЯВО, що працюють у межах ЄПВО.

Відповідальні та залучені суб'єкти: КМ України, МОН України, НАЗЯВО, ENQA, УАСС;

3) Розробка та прийняття низки нормативних актів, які конкретизують права та обов'язки ЗВО щодо залучення міжнародних експертів та експертних організацій до процедур внутрішньої та зовнішньої оцінки якості результатів їх діяльності. Побудова означених нормативних актів повинна здійснюватися на засадах культури допомоги й підтримки (експертної, організаційної та консультаційної), що визначено нормами ESG.

Відповідальні та залучені суб'єкти: КМ України, МОН України,

4) Розробка цілісної концепції інтернаціоналізації вітчизняної вищої освіти та формування європейського виміру ЗЯВО в Україні, що будується на таких: принципах інтеграції національного, регіонального і глобального вимірів ЗЯВО та чіткого усвідомлення національних інтересів, можливостей і перспектив розвитку; незалежності; прозорості, добровільності, підтримки й допомоги; конкретизації механізмів ЗЯВО відповідно до місії, типу, профілю, обраної стратегії розвитку кожного ЗВО.

Відповідальні та залучені суб'єкти: ІВО НАПНУ, УАСС, ЗВО,

5) Організація спільних зусиль академічної та наукової громади, студентської спільноти, роботодавців, громадських організацій щодо формування позитивного іміджу НАЗЯВО в країні та у ЄПВО.

Відповідальні та залучені суб'єкти: МОН України, НАЗЯВО, ІВО НАПНУ, ЗВО, УАСС, Інститут розвитку дитини та ін.

6) Формування інституційних моделей та запровадження інституційної практики внутрішнього ЗЯВО відповідно до норм ESG.

Відповідальні та залучені суб'єкти: НАЗЯВО, ENQA, ЗВО, УАСС.

7) Формування корпусу експертів НАЗЯВО, що пройшли міжнародні стажування та отримали відповідну сертифікацію, що повинно слугувати підставою для створення кредиту довіри щодо відсутності корупції в діяльності незалежного агентства ЗЯВО в Україні.

Відповідальні та залучені суб'єкти: НАЗЯВО, ENQA.

8) Максимальне поширення практики залучення академічної громади та адміністрації ЗВО до співпраці з зарубіжними експертами ЗЯВО, до виконання міжнародних проектів, пов'язаних із співробітництвом з європейською академічною спільнотою у сфері ЗЯВО, що повинно створити критичну масу представників академічної

спільноти та ЗВО, свідомих необхідності та підготованих до запровадження внутрішніх механізмів ЗЯВО, що відповідають нормам ESG.

Відповідальні та залучені суб'єкти: Erasmus+, МФВ, НАЗЯВО, ENQA, ЗВО, УАСС;

9) Розвиток у ЗВО культури якості та організаційної структури внутрішніх процедур ЗЯВО, побудованих на основі норм ESG та з використанням прогресивного вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Відповідальні та залучені суб'єкти: НАЗЯВО, ЗВО, УАСС;

10)Забезпечення державної й громадської підтримки подальшого функціонування та розвитку Національного порталу забезпечення якості вищої освіти.

Відповідальні та залучені суб'єкти: МОН України, НАЗЯВО, ЗВО, УАСС.

Наведений перелік із десяти першочергових кроків розвитку ІЗЯВО в Україні не є вичерпним. У свою чергу названі кроки можна ранжувати на такі, що можуть бути здійснені у короткостроковій перспективі (нормативні зміни, організаційні заходи, ІКТ-забезпечення), у середньостроковій перспективі (розробка наукового, методичного та технологічного супроводу досліджуваних процесів), у довгостроковій перспективі (зміни культури ЗЯВО та інтернаціоналізації освітнього простору України).

Висновки до розділу 3

У розділі розглянуто узагальнювально-прогностичний блок концептуально-методологічної моделі дослідження, що передбачало визначення етапів розвитку інтернаціоналізації забезпечення якості у вітчизняній вищій школі та розроблення рекомендацій щодо подальшого розвитку досліджуваного феномену в Україні.

На основі використання генетичного та діахронно-порівняльного аналізу, систематизації та узагальнення законодавчої бази вищої освіти України, наукових та інформаційних джерел охарактеризовано етапи розвитку досліджуваного процесу: 1) установчий (1992–1995), проявами якого стали перші у новій Українській державі приклади реалізації міжнародних програм академічного обміну й співробітництва, запровадження ліцензійно-акредитаційної моделі оцінювання якості діяльності ЗВО;

2) унормувальний (1996–2004), у межах якого відбулась регламентація інститутів, механізмів та процедур ЗЯВО в законах України «Про освіту» (1996) та «Про вищу освіту» (2002), почалось формування внутрішніх стратегій інтернаціоналізації діяльності вітчизняних університетів; 3) болонізаційний (2005–2009 рр.), визначальними подіями якого стали приєднання України до Болонського процесу (2005) та її визнання повноправним урядовим членом EQAR (2008); 4) накопичувальний (2010 – перш. пол. 2014), позначений подальшою конкретизацією нормативної бази у сфері забезпечення якості вищої освіти та її інтернаціоналізації, активізацією проектної діяльності, зокрема виконанням проекту TRUST; 5) легітимізаційний (з 2014 р.) що характеризується унормуванням зовнішнього та внутрішнього вимірів ЗЯВО, діяльності НАЗЯВО у відповідності до стандартів та рекомендацій ЄПВО (ESG), формуванням законодавчої бази формування європейського виміру ЗЯВО на національному (Закони України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017)) та інституційному рівнях; активною проектною діяльністю у досліджуваній сфері в межах програм Еразмус+ та Міжнародного фонду «Відродження».

Системно-структурний та порівняльний аналіз, узагальнення аналітичних джерел та інституційних практик у досліджуваній сфері дозволило визначити тенденції формування європейського виміру ЗЯВО в Україні на всіх виокремлених етапах. Зокрема констатовано, що на сучасному етапі такими тенденціями стали: унормування інтернаціоналізації системи вищої освіти України на всіх рівнях та в усіх аспектах її функціонування як цілісного системного феномену; відсутність достатньої політичної волі у керівництва освітою та наполегливості стейкхолдерів, пов’язаної з недостатнім рівнем розвитку культури якості у всіх зацікавлених сторін, щодо передачі НАЗЯВО повноважень ЗЯВО від МОН України; активний розвиток методології, механізмів та підготовка кваліфікованих експертів внутрішнього і зовнішнього виміру ЗЯВО у межах міжнародних проектів, ініційованих Еразмус+ та МФВ.

Застосування методу прогностичного аналізу та емпіричних методів дозволило визначити перспективи подальшого розвитку європейського виміру ЗЯВО в Україні. У даному контексті було виокремлено логічно організовану сукупність груп чинників та пов’язаних з ними проблем, що стають на заваді повноцінного

розвитку досліджуваного процесу (історичні, суспільно-політичні, соціально-економічні, нормативно-правові, культурно-етичні, наукові, адміністративні, інституційно-експертні, академічні, інформаційно-технологічні), визначено основоположних інституційних суб'єктів, що беруть участь у процесі інтернаціоналізації освітнього простору та формування європейського виміру ЗЯВО в Україні (ВР України, КМ України, МОН України, НАЗЯВО, ІВО НАПН України, ENQA, Еразмус+, ЗВО, УАСС) організаційні рівні на яких можливе розв'язання виокремлених проблем (міжнародний, національний, інституційний, індивідуальний); вибудовано послідовність кроків, необхідних для досягнення стандартів європейського виміру ЗЯВО, визначених у ЄПВО у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Таким чином, на основі хронологічного аналізу тенденцій розвитку процесу формування європейського виміру ЗЯВО в Україні, виокремлення та класифікації широкої сукупності актуальних чинників проблем, суб'єктів та організаційних рівнів її розвитку, розроблено послідовну сукупність кроків, спрямованих на розбудову системи зовнішнього та внутрішнього ЗЯВО в Україні на засадах європейського виміру даного процесу, повноцінну інституалізацію НАЗЯВО відповідно до норм ЄПВО, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних ЗВО у європейському та глобальному просторах вищої освіти.

ПІСЛЯМОВА

Дослідження передбачало цілісне з'ясування теоретичних, нормативних, організаційних та змістово-процесуальних засад формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в контексті інтернаціоналізації ЄПВО та визначення перспектив подальшого розвитку ЗЯВО в Україні

Для характеристики основоположних засад формування європейського виміру ЗЯВО в контексті інтернаціоналізації освітнього простору було розроблено концептуально-методологічну модель, у якій відображено методологічні підходи (системний, історичний, аксіологічний, герменевтичний); методи (теоретичні, емпіричні), концептуальні блоки дослідження (цільовий, теоретичний, контекстуально-динамічний, нормативний, організаційний, змістово-процесуальний, узагальнювально-прогностичний). Послідовне дотримання розробленої моделі забезпечило цілісність розкриття теми, відповідність методологічним підходам, на засадах яких виконано наукову розвідку.

У контекті характеристики стану розроблення досліджуваної проблеми у вітчизняній науковій думці виокремлено три взаємопов'язані та взаємообумовлені аспекти розгляду: 1) реформування вищої освіти європейського регіону в цілому та окремих країн зокрема; 2) забезпечення якості вищої освіти у національному та наднаціональному вимірах, 3) інтернаціоналізація вищої освіти в Україні та у європейському регіоні. Відзначено тенденцію до формування у досліджуваній сфері міждисциплінарного дискурсу, характеристиками якого є: європеїзація наукового світогляду вітчизняних дослідників освіти (європейська проблематика, методологія, контексти розгляду); усвідомлення проблеми ЗЯВО як пріоритетної цілі, стратегії, механізму реалізації реформ у сфері вищої освіти.

Застосування методу термінологічного аналізу дозволило схарактеризувати ключові поняття дослідження: «вища освіта», «європейський вимір освіти», «Європейський простір вищої освіти», «якість вищої освіти», «забезпечення якості вищої освіти», «забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти», «європейський вимір забезпечення якості вищої освіти», «інтернаціоналізація простору вищої освіти». Поняття «європейський

вимір забезпечення якості вищої освіти»ми вважаємо одним з проявів та результатів процесу інтернаціоналізації ЗЯВО у конкретному освітньому просторі, а саме – у Європейському просторі вищої освіти. Європейський вимір ЗЯВО передбачає здійснення процесів зовнішнього та внутрішнього забезпечення якості вищої освіти та діяльності агенцій ЗЯВО на основі визнаних у ЄПВО стандартів. Формування європейського виміру ЗЯВО трактуємо як процес розробки та запровадження теоретичних, нормативних, організаційних та змістово-процесуальних засад інтернаціоналізації забезпечення якості у ЄПВО відповідно до міжнародно визнаних стандартів.

Виокремлено етапи формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти ЄПВО: 1) розробки й експериментальної перевірки методології та процедур ЗЯВО у європейському регіоні (1991–1997); 2) інституалізації європейського виміру ЗЯВО (1998–2005); 3) стандартизації європейського виміру ЗЯВО (2005–2015); 4) легітимізації європейського виміру ЗЯВО (з 2015 р. – дотепер). Схарактеризовано сутнісні ознаки досліджуваного феномену на кожному з етапів, що виступають критеріями їх виокремлення: формування європейського виміру методології ЗЯВО, стандартизація та легітимізація процесів забезпечення якості у ЄПВО, розвиток структурних та змістово-процесуальних аспектів процесу забезпечення якості у ЄПВО.

Виявлено що актуальними тенденціями сучасного етапу формування європейського виміру забезпечення якості у ЄПВО є такі: оновлення стандартів забезпечення якості (ESG) відповідно до потреб розвитку ЄПВО; неперервне збільшення кількості країн-учасниць Болонського процесу, які керуються у національній практиці ESG; активізація політичних зусиль країн-членів ЄПВО щодо легітимізації транскордонної діяльності агенцій ЗЯВО; запровадження європейського виміру оцінювання якості спільних освітніх програм університетів різних країн, транскордонної/транснаціональної вищої освіти; подальший розвиток міжнародної політичної, експертної на наукової громади у сфері ЗЯВО, що ефективно співпрацює в рамках EQAF та здійснює суттєвий вплив на формування та удосконалення нормативних, теоретичних, організаційних, методичних засад європейського виміру ЗЯВО.

Окреслено тенденції розвитку нормативного забезпечення формування європейського виміру забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти: оновлення стандартів та рекомендацій забезпечення якості відповідно до актуальних потреб розвитку ЄПВО; розширення кола колективних суб'єктів, залучених до створення й оновлення нормативних документів забезпечення якості у ЄПВО, що представляють інтереси усіх зацікавлених сторін; документальне затвердження принципу студентоцентризму як пріоритету ESG-2015 та його відображення у практиці розширення залучення студентів до процедур внутрішнього та зовнішнього ЗЯВО у регіоні; поглиблення у ESG-2015 взаємозв'язку цілей і методології внутрішнього й зовнішнього ЗЯВО; розширення автономності, незалежності та відкритості діяльності агенцій забезпечення якості у ЄПВО; визначення допомоги й підтримки ЗВО у підвищенні якості їх діяльності як основоположної функції агенцій ЗЯВО; розширення кола країн, що модернізують національне освітнє законодавство відповідно до стандартів міжнародної нормативної бази ЗЯВО (ESG-2015); збереження національних особливостей у визначенні методологій та механізмів ЗЯВО у країнах ЄПВО.

Виявлено тенденції розвитку організаційних та змістово-процесуальних засад формування європейського виміру забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти. Показано, що тенденціями розвитку організаційних засад формування європейського виміру забезпечення якості у ЄПВО є такі: запровадження механізмів реалізації принципу субсидіарності у забезпеченні якості у межах ЄПВО; активізація співпраці стейкхолдерів, чиї інтереси є представленими у процесах ЗЯВО, на засадах дотримання принципів прозорості, незалежності, співпраці та доброчесності, зростання рівня скоординованості такої співпраці; урізноманітнення функцій організацій-колективних суб'єктів розвитку ЄПВО (політична, організаційно-координаційна, інформаційно-аналітична, консультативна, інтеграційна); поглиблення аналітичної складової діяльності організацій у контексті проведення масштабних міжнародних проектів, спрямованих на розробку нових підходів та поширення кращого досвіду забезпечення якості у ЄПВО.

Підкреслено, що попри суперечливий характер розвитку змістово-процесуальних засад формування європейського виміру ЗЯ у

ЄПВО, позитивними тенденціями є розвиток міжнародного ринку послуг агенцій ЗЯВО; подальше узгодження методологій міжнародних практик, здійснюваних агенціями ЗЯВО; розвиток співпраці між агенціями в межах міжнародних експертних мереж; розвиток Європейського виміру забезпечення якості спільних освітніх програм університетів різних країн та забезпечення якості транскордонної/ транснаціональної вищої освіти.

Визначено актуальний стан, тенденції та перспективи розвитку формування європейського виміру забезпечення якості вищої освіти в Україні. У контексті визначення актуального стану ЗЯВО в Україні виокремлено етапи розвитку досліджуваного феномену та тенденції, що є характерними для кожного з них. Констатовано, що сучасний етап формування європейського виміру ЗЯВО в Україні визначається такими тенденціями, як унормування міжнародного (європейського) виміру вищої освіти на всіх рівнях та в усіх аспектах її функціонування як цілісного системного феномену; активний розвиток методології, механізмів та підготовки кваліфікованих експертів внутрішнього і зовнішнього виміру ЗЯВО у межах участі вітчизняних ЗВО у міжнародних проектах, ініційованих Еразмус+ та МФВ; гальмування процесу залучення зарубіжних експертів та агенцій до процесів ЗЯВО в Україні у зв'язку з відтермінуванням вступу НАЗЯВО до ENQA та повноцінної реєстрації агентства в EQAR.

Систематизовано чинники та схарактеризовано проблеми, що стоять на заваді повноцінного розвитку формування європейського виміру ЗЯВО в Україні; визначено основоположні інституційні суб'єкти, що беруть участь у досліджуваному процесі та їх функції в ньому, організаційні рівні на яких можливе розв'язання виокремлених проблем; вибудовано послідовність кроків, необхідних для досягнення стандартів європейського виміру ЗЯВО у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. На подальше вивчення заслуговують проблеми формування європейського виміру забезпечення якості освітньо-наукових програм у ЄПВО (програми підготовки PhD), поширення інтернаціоналізації ЗЯВО на засадах ESG у глобальному контексті, діяльність субрегіональних та національних агенцій ЗЯВО у ЄПВО та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

Авшенюк, Н. М. (2013) Прогностичні сценарії розвитку транснаціональної вищої освіти у XXI столітті. У В. Кремень (Гол. ред. кол.). *Інноваційність у науці і освіті: наукове видання до ювілею професора, доктора хабілітованого Франтішека Шльосека*. (сс. 343-352). Київ: Богданова А. М., 343-352.

Авшенюк, Н. М. (2016). *Тенденції розвитку транснаціональної вищої освіти у розвинених англомовних країнах (друга половина XX – початок XXI століття).* (Дис. д-ра пед. наук: 13.00.01). Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ.

Авшенюк, Н. М. (2017) Транснаціоналізація освіти у стратегічних ініціативах розвинених англомовних країн: погляд у майбутнє. R. Gerlach. (Red.). *Edukacja dla przyszlosci w swietle wyzwan XXI wieku*. (ss. 146-159). Bydgoscz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimiera Wielkiego.

Аналітична доповідь про стан моніторингу якості освіти в Україні. (2011). МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти». За заг. ред. І. Л. Лікарчука. Київ: МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти».

Андрейчук, С. К. (2007). *Державне управління реформуванням вищої освіти в Україні в контексті Болонського процесу* (Дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01). Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів.

Андрущенко, В. (Кер. авт. кол.). (2012). *Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти України: європейський вимір.* Київ: Педагогічна думка.

Байдацька, Н. М. (2007). *Педагогічні умови моніторингу якості навчальних досягнень студентів у вищих навчальних закладах недержавної форми власності.* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.04). Вінниц. держ. пед. у-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця.

Баран, М. П. (2011). *Модернізація вищої освіти України: механізми інституційного регулювання* (Дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02). Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу. Івано-Франківськ.

Берека, В. Є. (2007). *Актуальні проблеми розвитку вищої освіти в Україні у контексті Болонського процесу*. Хмельницький.

Білинська, М. М. (2004). *Державне управління галузевою стандартизацією в умовах реформування вищої медичної освіти в Україні* (Дис. д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02). Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ.

Білокопитов, В. І. (2012). *Діяльність європейських організацій із забезпечення якості вищої освіти в контексті Болонського процесу* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми.

Бойко, А. І. (2010). *Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз* (Дис. д-ра філософ. наук: 09.00.10). Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ.

Бочарова О. А. (2006). *Модернізація вищої школи у сучасній Франції (*Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). ІВО НАПН України. Київ.

Бражник, Е. И. (2002) *Становление и развитие интеграционных процессов в современном европейском образовании* (Дисс. докт. пед. наук). Санкт-Петербург.

Бурлакова, О. О. (2007). *Відтворення вищої освіти України у європейському освітньому просторі* (Дис. канд. філософ. наук: 09.00.10). Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ.

Від контролю до культури якості: перезавантаження процесів забезпечення якості в українській вищий школі. (2014). Практ. посіб. За ред. С. Гришко, Т. Добка, О. Кайкової та ін. Львів: Компанія «Манускрипт». (Темпус-проект).

Вікторов, В. Г.(2006). *Регулювання якості освіти як філософсько-освітянська проблема* (Дис. д-ра філософ. наук: 09.00.10). ІВО НАПН України. Київ.

Владимирська, Є. Ю. (2006). *Науково-методичне забезпечення якості дистанційного навчання у технічному університеті* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). ІВО АПН України. Київ.

Гамерська, І. І. (2014). *Педагогічні засади гармонізації національних і європейських стандартів освіти в контексті Болонського процесу* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Дрогобиц. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич.

Горбунова, Л. С. (2015). Інструменти інтернаціоналізації вищої освіти в європейській освітній політиці. У І. В. Степаненко (Ред.). *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій. Аналітичний огляд.* (сс. 219-235). Київ: ІВО НАПН України.

Гриценко, М. В. (2012). *Якість і доступність вищої освіти (філософсько-методологічний аспект*) (Дис. канд. філос. наук: 09.00.10). ІВО НАПН України. Київ.

Грищенко, І. М. (Ред.). (2012). *Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти*. ІВО НАПН України. Київ: Педагогічна думка.

Дебич, М. А. (2015). Механізми інтернаціоналізації: програми спільних/подвійних ступенів у європейському просторі вищої освіти. У І. В. Степаненко (Ред.). *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій. Аналітичний огляд.* (сс. 252-267*).* Київ: ІВО НАПН України.

Дебич, М. (2016). Інтернаціоналізація вищої освіти в глобалізованому світі: тенденції та виклики. *Вища освіта, 6,* 31-40.

Добко, Т. (2015). Пропозиції (White Paper) партнерів міжнародного консорціуму Темпус-проекту «Національна система забезпечення якості і взаємної довіри у системі вищої освіти» щодо принципів діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. У С. Калашнікова, В. Луговий, (Ред.), *Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд*. (сс. 42-45). Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети».

Долгова, Н. О. (2014). *Модернізація фізичного виховання та спорту в університетській освіті Польщі (1991–2011 рр.)* (Дис. канд.пед. наук: 13.00.01). Сум. держ.пед.ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми.

Долголенко, І. А. (2007). *Освіта в контексті ціннісних орієнтацій (соціально-філософський аспект)* (Дис. канд. філософ. наук: 09.00.03). Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса.

Донченко, В. М. (2018). *Організаційно-педагогічні засади міжнародної діяльності державних університетів США* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми.

Євтух, М. Б. (Ред.). (2015). *Вища освіта України: ризики, сподівання, успіхи*. Київ : Інтерсервіс.

Єременко, І. В., Сбруєва, А. А. (2017a). Етапи розвитку європейського виміру забезпечення якості вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 8 (72),* 70-85.

Єременко, І. В., Сбруєва, А. А. (2017b). Забезпечення якості підготовки докторів філософії в контексті розбудови Європейського простору

вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 10 (74),* 86-103.

Єременко, І. В. (2018). Інтернаціоналізація забезпечення якості вищої освіти в Україні: історія і сучасність. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 4 (78),* 48-55.

Єременко, І. В. (2019). Тенденцій інтернаціоналізації забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти. (Дис. канд.пед. наук: 13.00.01). Сум. держ.пед.ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми.

Жижко, Т. А. (2011). *Теоретичні засади розвитку університетської освіти: європейський контекст* (Дис. канд. філософ. наук: 09.00.10). Нац. пед. у-т ім. М. П. Драгоманова. Київ.

Журавльова, Ю.О. (2009). *Механізми державного управління реформуванням вищої освіти України в умовах євроінтеграції* (Дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02). Одес. регіон. ін-т держ. упр., Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса.

Журавський, В. С. (2003). *Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти*. Київ: Політехніка.

Закон України «Про вищу освіту». (2014). Відновлено з: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.

Закон України «Про освіту». (2017). Відновлено з: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172145.html.

Запорожченко, Ю. Г. (2011). *Система забезпечення якості вищої освіти в Ірландії* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ.

Зінченко, В. (2018). Інституційний вимір інтернаціоналізації вищої освіти в умовах глобальних трансформацій. У І. В. Степаненко (Ред.). *Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій.* (сс. 43-78). Київ: ІВО НАПН України.

Івашко, Л. М. (2011). *Інноваційні інформаційно-комунікаційні технології забезпечення якості вищої економічної освіти* (Дис. канд. екон. наук: 08.00.11). ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т. ім. В. Гетьмана». Київ.

ІВО НАПН України (2018). Формування мережі експертів із забезпечення якості вищої освіти (2018-2019). Відновлено з: https://ihed.org.ua/internationalization/proekt-formuvannya-merezhi-ekspertiv-iz-zabezpechennya-yakosti-vyshhoyi-osvity-2018-2019-roky.

Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту. (2014). Навч. посіб. За ред. Т. Добка, М. Головянко, О. Кайкової та ін. Львів: Компания «Манускрипт». (Темпус-проект).

Калашнікова, С., Луговий, В. (Ред.) (2015). *Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд.* Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети».

Каленюк, І. С. (2012). *Розвиток вищої освіти та економіка знань*. Київ: Знання.

Каленюк, І. С. (Ред.). (2014). *Освітній імператив суспільного розвитку : наукова монографія*. Чернігів: ЧДІЕУ.

Кільова, Г. О. (2009). *Трансформація філософської парадигми освіти в контексті Болонських декларацій* (Дис. канд. філософ. наук: 09.00.10). Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ.

Кісіль, М. В. (2008). *Якість вищої освіти як предмет філософського аналізу* (Дис. канд. філос. наук: 09.00.10) ІВО НАПН України. Київ.

Клочкова, Т. І. (2015). *Тенденції розвитку менеджменту ризиків в університетах Великої Британії* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми.

Костецька, М. В. (2017). *Розвиток вищої освіти в Україні та країнах Європейського Союзу (кінець XX – початок XXI ст.): порівняльний аналіз* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ.

Кремень, В. Г. (Ред.). (2014). *Національний освітній глосарій: вища освіта*. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди».

Кряжев, П. В. (2008). *Тенденції реформування вищої освіти в країнах Західної Європи* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). ІВО АПН України. Київ.

Куклін, О. В. (2011). *Трансформація інституту вищої освіти в умовах становлення економіки знань* (Дис. д-ра екон. наук: 08.01.01). ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ.

Курбатов, С. В. (2015). *Феномен університету в контексті глобальних трансформацій* (Дис. докт. філософ. наук: 09.00.10). ІВО НАПН України.

Лікарчук, І. Л. (Ред.). (2011). *Аналітична доповідь про стан моніторингу якості освіти в Україні*. Київ, Харків: Факт.

Локшина, О. І. (Ред.). (2004). *Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи*. Київ: К.І.С.

Луговий, В., Калашнікова, С. (2014). *Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні*. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети».

Луговий, В., Таланова, Ж. (Ред.). (2016*). Гуманізація вищої освіти як засіб забезпечення її якості в Україні.* Київ: ІВО НАПН України.

Махиня, Н. В. (2009). *Реформування системи педагогічної освіти Німеччини (друга половина XX – початок XXI ст.)* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В.Винниченка. Кіровоград.

Михальченко, М. (Кер.). (2007). *Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України*. Київ: Педагогічна думка.

Михальченко, М. (Ред.). (2010). *Вища освіта України як фактор цивілізаційного визначення молоді*. Київ: Педагогічна думка.

Москаленко, Н. М. (2010). *Гуманітаризація вищої культурологічної освіти в Україні XX - XXI ст.* (Дис. канд. культуролог.: 26.00.01). Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ.

Науменко, У. В. (2014). *Модернізація системи вищої гуманітарної освіти України в контексті європейських інтеграційних процесів* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки (2011). Відновлено з: http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf.

Національний Еразмус + Темпус-офіс в Україні (2018). Відновлено з: http://tempus.org.ua.

Нелін, Є. В. (2017). *Тенденції розвитку вищої педагогічної освіти Італії (кінець XX – початок XXI століття)* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань.

Нестеренко, І. Б. (2014). *Модернізація змісту вищої педагогічної освіти в Польщі за умов європейської інтеграції* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми.

Ніколаєнко, С. М. (2005) *Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства*. Київ: Знання.

Ніколаєнко, С. М. (2008). *Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України.* Київ: Національний торгівельно-економічний університет.

Новікова, Л. М. (2009). *Модернізація вищої освіти в Україні у контексті Болонського процесу*. Донецьк: ІМА-прес.

Олендр, Т. М. (2011). *Моніторинг якості природничо-наукової освіти в університетах США* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль.

Островерх, О. О. (2005). *Педагогічний моніторинг як засіб гуманізації освітнього процесу у вищому навчальному закладі* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.04). Харків. нац. пед. у-т ім. Г. С. Сковороди. Харків.

Пасінович, І. І. (2009). *Державне регулювання вищої освіти в умовах ринкових відносин* (Дис. канд. екон. наук: 08.00.03). Ін-т регіон. дослідж. НАН України. Львів.

Плахотнікова, Л. О. (2006). *Економічні умови реформування вищої освіти в період трансформації економіки України* (Дис. канд. екон. наук: 08.09.01). Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. Київ.

Поберезська, Г. Г.(2005). *Тенденції розвитку вищої освіти у країнах Західної Європи та України*. (Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01). ІВО АПН України. Київ.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій». (2011) Відновлено з: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF.

Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» (2010). Відновлено з: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004100-10.

Пшенична, Л. В. (2009). *Державне сприяння адаптації системи вищої освіти в Україні до вимог Болонського процесу* (Дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02). Нац. академ. держ. управ. при Президентові України. Харків. регіон. ін-т держ. управ. Харків.

Рашкевич, Ю. М. (2014). *Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: нац. рамка кваліфікацій. Результати навчання. Компетентності. ЄКТС.* Львів: Вид-во Львів. політехніки.

Рябченко, В. І. (2015). *Вища школа України в загальноцивілізаційному контексті: соціально-філософський аналіз з позицій світоглядно-компетентнісного підходу*. Київ: Фітосоціоцентр.

Саргсян, А. Л. (2009). *Реформування системи вищої освіти Великобританії в кінці XX - на початку XXI століття* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ.

Сафонова, Н. М. (2005). *Реформування системи вищої освіти в Україні (90-ті рр. XX – початок XXI ст.): історичний аспект* (Дис. канд. іст. наук: 07.00.01). Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ.

Сафонова, В. Є. (2011). *Вища освіта – ресурс формування інноваційної економіки. ІВО НАПН України*. Київ: Аграр Медіа Груп.

Сбруєва, А. А. (2002). Інтернаціоналізація вищої освіти: сутність поняття та системні зміни парадигми. *Педагогічні науки, 3,* 255–262.

Сбруєва, А. А. (2005). Болонський процес як європейський вимір глобальної інтернаціоналізації вищої освіти. *Педагогічні науки,* 1, 340-348.

Сбруєва, А. А. (2007). Лісабонська стратегія розвитку єдиного європейського простору неперервної освіти*. Шлях освіти, 2.* 14-18.

Сбруєва, А. А. (2013а). Болонський процес: виміри змін. У А. Сбруєва, О. Полякова (Ред.). *Змістові інновації у магістерській підготовці соціальних педагогів.* (сс.236-261). Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка.

Сбруєва, А. А. (2013б). Інтернаціоналізація вищої освіти: пріоритети комплексної стратегії Європейського Союзу. *Вища освіта України, 3,* 89-95.

Сбруєва, А. А. (2014). Відкритий метод координації: інноваційний механізм управління євроінтеграційними процесами у сфері вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 6 (40),* 282-294.

Сбруєва А. А. (2015а). Інноваційна екосистема вищої освіти: детермінанти та змістові характеристики. *Професійно-творча і духовна самореалізація особистості в евристичній освіті : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Суми, 19-20 листопада 2015 р.).* Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 96-100.

Сбруєва, А. А. (2015б). Розвиток вищої освіти в умовах глобальної фінансово-економічної кризи: європейський та американський контексти. *Теорії та технології інноваційного розвитку вищої освіти: глобальний і регіональний контексти.* Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 10-31.

Сбруєва, А. А. (2015в). Єроінтеграційні процеси у сфері вищої освіти: механізми управління та виміри змін. *Теорії та технології інноваційного розвитку вищої освіти: глобальний і регіональний контексти.* Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 31-51.

Сбруєва, А. А. (Ред.). (2015). *Теорії та технології інноваційного розвитку вищої освіти: глобальний і регіональний контексти.* Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка.

Сбруєва, А., Козлов, Д. (2016). Інтернаціоналізація як драйвер розвитку інноваційної системи університету. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 6,* 71-87.

Сбруєва, А. А. (Ред.). (2017). *Актуальні проблеми управління якістю освіти: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

Сбруєва, А. А., Єременко, І. В. (2017). Європейський вимір забезпечення якості вищої освіти: етапи та актуальні тенденції розвитку. У А. А. Сбруєва (Ред.). *Актуальні проблеми управління якістю освіти: теорія, історія, інноваційні технології.* (сс. 266-295). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

Сбруєва, А. А., Ніколаї Г. Ю. (Ред.). (2017). *Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти у глобальному, регіональному та національному контекстах*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

Северинюк, А. В. (2008). Дисфункціональні явища в освіті за умов реформування вищої школи: регіональний вимір (Дис. канд. соціол. наук: 22.00.04). Класич. приват. ун-т. Запоріжжя.

Сисоєва, С. О. (2011). *Вища освіта України: реалії сучасного розвитку.* Київ: ВД ЕКМО.

Сікорська, І. М. (2006). *Удосконалення державного управління вищою освітою в контексті європейської інтеграції* (Дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01). Донецьк. держ. у-т управ. Донецьк.

Словник термінів європейської вищої освіти. *Національий авіаційний університет*. Відновлено з: http://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/bolonskij-proczes/slovnik-terminiv-evropejskoi-vishhoi-osviti.htmlю

Соколович-Алтуніна, Ю. О. (2012). *Модернізація вищої аграрної освіти в Польщі в умовах євроінтеграції* (Дис. канд.пед. наук: 13.00.01). Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми.

Сопівник, Р. В. (2004). *Зростання ролі студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів України: історичний аспект (90-ті рр. XX – початок XXI ст.)* (Дис. канд. іст. наук: 07.00.01). Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ.

Стельмашенко, В. П. (2001). *Організаційно-педагогічні засади управління якістю підготовки фахівців в коледжах України* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Ін-т педагогіки АПН України. Київ.

Степаненко, І. В. (Ред.). (2015а). *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій. Аналітичний огляд*. Київ: ІВО НАПН України.

Степаненко, І. В. (2015б). Ключові питання інтернаціоналізації вищої освіти: колізії інструментального і культурно-гуманітарного вимірів. У І. В. Степаненко (Ред.). *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій. Аналітичний огляд.* (сс. 158-179). Київ: ІВО НАПН України.

Степаненко, І. В. (Ред.). (2016а). *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій (частина ІІ): препринт (аналітичні матеріали)*. Київ: ІВО НАПН України.

Степаненко, І. В. (Ред.). (2016б). *Інтернаціоналізація вищої освіти в Україні: методичні рекомендації.* Київ: ІВО НАПН України.

Степаненко, І., Дебич, М. (2017). *Інтернаціоналізація як інструмент розвитку лідерського потенціалу університету*. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети».

Ткач, В. М. (2010). Методи та моделі адаптивного управління якістю освітньої діяльності вищого навчального закладу (Дис. канд. екон. наук: 08.00.11). Класичний приватний університет. Запоріжжя.

Товканець, Г. В. (2014). *Розвиток економічної освіти у вищій школі Чехії і Словаччини у ХХ столітті* (Дис. д-ра пед. наук: 13.00.01). Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ.

Указ Президента України. «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні». (2010). Відновлено з: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/38941.

Улановська, А. С. (2017). *Організаційно-педагогічні засади діяльності Європейського студентського союзу як суб'єкта Болонського процесу* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми.

Фініков, Т. В. (Кер. авт. кол.). (2012). *Входження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж. «Міжнар. фонд дослідж. освіт. політики».* Київ: Таксон.

Чепурна, М. В. (2015). *Основні тенденції гуманітаризації професійної освіти в країнах Західної Європи (Німеччина, Велика Британія,*

Франція) (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». Переяслав-Хмельницький.

Чернишова, Є. Р. (Ред.). (2014). *Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти.* Київ: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти».

Чернякова, Ж. Ю. (2015). Порівняльна характеристика моделей інтернаціоналізації освітнього простору. *Український педагогічний журнал, 4,* 242-250.

Чорна, О. В. (2015). *Розвиток системи моніторингу якості вищої освіти в Німеччині* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). ДВНЗ «Криворізький нац. ун-т». Кривий Ріг.

Шаповалова, Л. В. (2008). *Реформування змісту університетської освіти сучасної Франції* (Дис. канд. пед. наук: 13.00.01). Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград.

Шепель, Г. (2014). Інтернаціоналізація як інструмент забезпечення якості. У Т. Добко, М. Головянко, О. Кайкова та ін. (Ред.) *Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб.* (сс. 254-260) Львів : Компания «Манускрипт».

Шитікова, С. П. (2017). Особливості і тенденції інтернаціоналізації вищої освіти України в контексті реалізації програм міжнародної співпраці ЄС. *The Caucasus: Economical And Social Analysis Journal*, 20, 05, 7-12. Відновлено з: http://sc-media.org/upload/files/3-rd_paper.pdf.

Шовкопляс, О. І. (2012). *Інтеграційні процеси в розвитку вищої освіти країн Європейського Союзу (90-і рр. XX – початок XXI ст.)* (дис... канд. пед. наук: 13.00.01). Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ.

Щудло, С. А. (2013). *Якість вищої педагогічної освіти: чинники та механізми забезпечення в умовах сучасного суспільства* (Дис. д-ра соціол. наук: 22.00.04). Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків.

Ярмак, І. В. (2012). Теоретичні аспекти модернізації вищої освіти в країнах Європейського Союзу. *Сучасні питання германістики: стан, проблеми, перспективи*: *матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції*. Суми, 68-71.

Ярмак, І. В. (2013). Суспільство знань як чинник модернізації вищої освіти у Європейському Союзі. *Педагогічна компаративістика – 2013: трансформації в освіті зарубіжжя та український контекст: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару*. Київ, 174-175.

Ярмак, І. В. (2014a). Становлення суспільства знань та особливості модернізації європейської системи вищої освіти. *Порівняльно-педагогічні студії : науково-педагогічний журнал, 2-3 (20-21),* 33-38.

Ярмак, І. В. (2014b). Суспільство знань у період глобалізації: тенденції у вищій освіті. *Педагогічна компаративістика – 2014: якісний вимір освіти зарубіжжя та український контекст: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару.* Київ, 175-177.

Ярмак, І. В. (2015). Зміст становлення суспільства знань в процесі модернізації вищої освіти. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, 1.* Суми, 203-205.

Яцейко, М.Г. (2009). *Демократизація як закономірність модернізації освіти в контексті глобалізації* (Дис. канд. філософ. наук: 09.00.10). Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ.

Aerden, A., Reczulska, H. (2010). *The recognition of qualifications awarded by joint programmes*, ECA.

A Framework for Qualifications of the European Higher Education Area. (2005). Bologna working group on Qualifications Framework, Ministry of Science, Technology and Innovation, Copenhagen. Retrieved from: http://www.aic.lv/ace/ace_disk/Bologna/Bergen_conf/Reports/EQFreport.pdf.

Al-Sindi, T. (Eds.). (2016). *Quality Assurance of Cross-border Higher Education. Final report of the QACHE Project.* Brussels: European Association for Quality Assurance in Higher Education AISBL.

Altbach, Ph., Knight, J. (2007). The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities. *The Journal of Studies in International Education*. 11 (3/4), 291-305.

APREI (Ukrainian Association of Professors and Researchers on European Integration). (2017). *The Catalogue of the Projects of Jean Monet Erasmus+ Program in Ukraine* (2001–2017). Retrieved from: aprei.com.ua/wp.../02/Каталог-проектів-Жана-Моне.pdf

Barrows, L.C. (Ed.). (2004). *Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definitions*. Bucharest: UNESCO.

Beerkens, E. (2014). 40 Years of Internationalization in European Higher Education: Achievements and challenges. *RIHE International Seminar Reports, 21.*

Bergan, S., Blomqvist, C. (2014). The Lisbon Recognition Convention at 15: making fair recognition a reality. *Council of Europe Higher Education Series (19).*

BFUG WG2 (Bologna Follow Up Group. Working Group 2). (2014). *Background Report on the European Approach for. Quality Assurance of Joint Programmes.* (July 2014). Retrieved from: http://ehea.info/media.ehea.info/file/Implementation/38/8/Background paper - internationalisation of QA - BFUG WG2 final 658388.pdf.

BFUG (Bologna Follow Up Group). (2015). *Background report on the European approach for quality assurance of joint programmes*. Retrieved from www.enqa.eu/.../European-Approach-for-Quality-Assurance.

BFUG WG 2 (Bologna Follow Up Group. Working Group 2). (2016). *Internationalisation of (External) Quality Assurance in the European Higher Education Area. Main trends and developments.* Background paper to the BFUG WG 2 (Implementation), 9-10 November 2016, Nice. Retrieved from: Background_paper-Internationalisation_of_QA_-BFUG_WG2_final_658388.pdf

BFUG (Bologna Follow p Group). (2018). *Rules of Procedure 2018-2020*. Retrieved from: http://ehea.info/Upload.

Bobby, C.L. (2014). *The abcs of building quality cultures for education in a global world.* Paper presented at the International Conference on Quality Assurance, Bangkok, Thailand.

Bollaert, L. (2014). Quality Assurance (Qa) in Europe (2005–2015) From Internal and Institutional to External and International. *Journal of the European Higher Education Area, 3.*

Bologna Beyond 2010. (2009). *Report on the Development of the European Higher Education Area*. Background paper for the Bologna Follow-up Group prepared by the Benelux Bologna Secretariat. Leuven/Louvain-la-Neuve Ministerial Conference, 28–29 Apr 2009. Retrieved from: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2009 Leuven Louvain-la-Neuve/91/8/Beyond 2010 report FINAL 594918.pdf.

Bologna Seminar (2005). *"Doctoral Programmes for the European Knowledge Society"*. (Salzburg, 3-5 February 2005). Conclusions and recommendations. Retrieved from: www.eua.be/Libraries/cde/Salzburg Conclusions.pdf.

Bologna Working Group. (2005). *A Framework for Qualifications of the European Higher Education Area.* Bologna Working Group Report on

Qualifications Frameworks (Copenhagen, Danish Ministry of Science, Technology and Innovation).

Brickerhoff, L., Huisman, J.,Laufer M. (2015). *Quality in higher education: A literature review.* Belgium. Ghent University. Centre for Higher Education Governance.

Brusoni, M. (Eds.) (2014). *The Concept of Excellence in Higher Education.* Brussels: European Association for Quality Assurance in Higher Education.

Burquel, N., & van Vught, F. A. (2010). Benchmarking in European Higher Education: A step beyond current quality models. *Tertiary education and management, 16 (3),* 243-255.

BusinessEurope. (2018). *Mission and priorities.* Retrieved from: https://www.businesseurope.eu/mission-and-priorities.

C3QA. (2018). *Promoting internationalization of research through establishment and operationalization of Cycle 3 Quality Assurance System in line with the European Integration Agenda*. Retrieved from: https://c3-qa.com/erasmus-program-documents.

Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Improving and Modernising Education. Brussels, 7.12.2016. COM (2016) 941 final.

CE (Council of Europe). (1997). Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region. *European Treaty Series, 165*. Retrieved from: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/165.

CE (Council of Europe). (1998).Council Recommendation of 24 September 1998 on European cooperation in quality assurance in higher education**.** Retrieved from: https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9ee49649-dc73-446d-9e39-cce2d6d231ce/language-en.

Costes, N., Curvale, B., Kraft, M. G. (et al.) (2010). First External Evaluations of Quality Assurance Agencies – Lessons Learned. *ENQA Workshop Report 10.* Helsinki: European Association for Quality Assurance in Higher Education. Retrieved from: https://enqa.eu/indirme/papers-and-reports/workshop-and-seminar/ENQA%20workshop%20report%2010.pdf.

Council Recommendation of 24 September 1998 on European cooperation in quality assurance in higher education. (1998). (98/561/EC). *Official Journal of the European Communities*, 270, 56-59.

Curaij, A., Matei, L., Pricopie, R., Salmi, J. and Scott, P. (Eds.) (2015). *The European Higher Education Area. Between Critical Reflections and Future Policies*. Springer.

De Micheo, R. L., Duclos, V. (2014). *The challenges of QA of CBHE: European QA Agencies*. Cross-border Higher Education (QACHE) Project Experts' Forum. BPP University London, 5-6 November 2014.

DEQAR. (2018). *Database of External Quality Assurance Results*. Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/database-of-external-quality-assurance-results-deqar.

De Wit, H. (2010). *Internationalisation of Higher Education in Europe and its Assessment, Trends and Issues*. NVAO Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie. Brussels: Education, Audiovisual & Culture Executive Agency, European Commission.

De Wit, H. and Hunter, F. (2015). Understanding internationalisation of higher education in the European context. In de Wit, H., Hunter, F., Howard, L. and Egron-Polak, E. (Eds.), *Internationalisation of Higher Education*. Brussels: European Parliament, 41-58.

Dublin descriptors. (2004). Retrieved from: www.jointquality.org.

Duykaerts, C. (2017). Developments in external QA systems, overview of ENQA and highlights of ESG 2015. *Reforming the higher education QA system: results and steps forward.ENQA Seminar,* Tbilisi.

EC (European Commission). (1997). *Proposal for a Council Recommendation on European cooperation in quality assurance in higher education (presented by the Commission*. COM (97) 159 final, 2 May 1997.

EC (European Commission). (2004). *Report from the Commission on the implementation of Council Recommendation 98/561/EC of 24 September 1998 on European cooperation in quality assurance in higher education*. Brussels, 30.09.2004. – COM (2004)620 final.

EC (European Commission). (2006). *The history of European cooperation in education and training*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

EC (European Commission). (2009). Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. (2009). *Report on progress*

in quality assurance in higher education. Brussels, 21.9.2009. COM (2009) 487 final.

EC (European Commission). (2012). *Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Strasbourg, 20.11.2012 – COM (2012) 669 final. Retrieved from: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1389778594543&uri=CELEX:52012DC0669

EC (European Commission). (2013a). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European higher education in the world.* COM (2013) 499 final.

EC (European Commission). (2013b). *Opening up Education: Innovative teaching and learning for all through new Technologies and Open Educational Resources* Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Retrieved from: http://www.cedefop.europa.eu/en/news-and-press/news/opening-education-innovative-teaching-and-learning-all-through-new-technologies.

EC (European Commission). (2013c). *Report to the European Commission on Improving the quality of teaching and learning in Europe's higher education institutions* Luxembourg, Publications Office of the European Union.

EC (European Commission). (2014a). *Report to the European Commission on new modes of learning and teaching in higher education*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

EC (European Commission). (2014b). *Background Report on the European Approach for. Quality Assurance of Joint Programmes*. Retrieved from: http://ehea.info/media.ehea.info/file/Implementation/38/8/Background paper - internationalisation of QA - BFUG WG2 final 658388.pdf.

EC (European Commission). (2014c). Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (2014). *Report on progress in quality assurance in higher education*. Brussels, 28.1.2014. COM (2014) 29 final.

EC European Commission. (2015a). *Joint programmes from A to Z. A reference guide for practitioners.* Retrieved from: http://erasmusplus.kz/attachments/article/96/joint-programmes-from-a-to-z-a-reference-guide-for-practitioners.pdf.

EC (European Commission). (2015b). *New priorities for European cooperation in education and training. Joint Report of the Council and the Commission on the implementation of the strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020)*. Brussels, 26.8.2015 COM (2015) 408 final. Retrieved from: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C .2015.417.01.0025.01.ENG.

EC (European Commission). (2015c). ECTS Users' Guide Retrieved from: https://ec.europa.eu/education/ects/users-guide/index_en.htm.

EC (European Commission). (2016a). *IPG Quality assurance.* Retrieved from: http://ec.europa.eu/ipg/quality_control/index_en.htm.

EC (European Commission). (2016b). *The European Recognition Manual for Higher Education Institutions*. Practical guidelines for credential evaluators and admissions officers to provide fair and flexible recognition foreign degrees and studies abroad. Second edition., EAR HEI, EP-Nuffic.

EC (European Commission). (2016c). *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Improving and Modernising Education.* Brussels, 7.12.2016. COM (2016) 941 final.

EC (European Commission). (2017). *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a renewed EU agenda for higher education* Brussels, 30.5.2017. – COM. (2017) 247 final.

ENIC-NARIC (European Network of Information Centres in the European Region). (2012). *European Area of Recognition Manual. Practical guidelines for fair recognition of qualifications.* Retrieved from: http://ear.enic-naric.net/emanual.

EDUQas (Implementation of Education Quality Assurance System). (2018). *Implementation of Education Quality Assurance System via Cooperation of University- Business-Government in HEIs*. Retrieved from: http://erasmusplus.org.ua/projects/ka2/2230-implementatsiia-systemy-zabezpechennia-iakosti-osvity-cherez-spivrobitnytstvo-universytetu-biznesu-uriadu-v-zakladakh-vyshchoi-osvity.html.

EI (Education International). (2018a). *Principal Aims*. Retrieved from: https://www.ei-ie.org/en/detail_page/4350/about-education-international.

EI (Education International). (2018b). *Quality Teaching*. Retrieved from: https://ei-ie.org/en/detail_page/4657/quality-teaching.

Enders, J., & Westerheijden, D. F. (2014c). Quality assurance in the European policy arena. *Policy & society*, *33 (3),* 167-176.

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2005). *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area.* ENQA report. *Retrieved from* http://www.enqa.net/bologna.lasso.

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2007). *Report to the London conference of ministers on a European Register of Quality Assurance Agencies*. Retrieved from: http://www.enqa.eu/pubs.lasso.

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2008). Quality Procedures in the European Higher Education Area and Beyond – Second ENQA Survey. By N. Costes, F. Crozier, P. Cullen, J. Grifoll, N. Harris, E. Helle, A. Hopbach, H. Kekäläinen, B. Knezevic, T. Sits, K. Sohm. *ENQA Occasional Papers, 14.*

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2010a). *First external evaluations of quality assurance agencies – lessons learned.* By N. Costes, B. Curvale, M. G. Kraft, R. Llavori, T. Malan, T. Szanto. *ENQA Workshop report, 10.*

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2010b): *10 Years (2000–2010). A Decade of European Co-operation in Quality Assurance in Higher Education*. Retrieved from: http://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2013/06/ENQA-10th-Anniversary-publication.pdf.

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2011a). Mapping the implementation and application of the ESG (MAP-ESG Project), Final report of the project Steering Group. *ENQA Occasional Papers, 17.*

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2011b) ENQA *Position Paper on Transparency Tools.* Retrieved from: https://enqa.eu/Position-paper-on-QA-and-transparency-tools.

ENQA. (2012). Quality Procedures in the European Higher Education Area and Beyond – Visions for the future. Third ENQA Survey. By Grifoll J. et. al. *ENQA Occasional papers, 18.*

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2014). Transparency of European higher education through public quality assurance reports (EQArep). Final report of the project. *ENQA Occasional Papers, 21.*

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2015a). Quality Procedures in the European higher education area and beyond – Internationalisation of quality assurance agencies. 4th ENQA Survey. *ENQA Occasional Papers, 22.*

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2015b). Analysis of the European standards and guidelines (ESG) in external review reports: system-wide analysis, resources, and independence. By N.Cometseñal, S. Marcosortega, O. Rakkestad, M. Udam, E. Zele. *ENQA Workshop report, 23.*

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2015c). *Quality Procedures Project (QPP).* Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/quality-procedures-project-qpp.

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2016a). Quality Assurance of Cross-border Higher Education. Final report of the QAC HE Project. By T. Al-Sindi, R. Llavori, K. Mayer-Lantermann, J. Patil, P. Ranne, S. Pisarz , K. Treloar, F. Trifirò. ENQA. *ENQA Occasional Papers, 2.*

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2016b). Staff Development Group. *ENQA quality assurance professional competencies framework.* Retrieved from: https://enqa.eu/.../ENQA%20Competencies%20Framework.pdf.

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2017). *Key Considerations for Cross-Border Quality Assurance in the European Higher Education Area.* Brussels: ENQA, ESU, EUA, EURASHE, EQAR.

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2018a). *Members.* Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/enqa-agencies/members/full-members.

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2018b). *Work & Policy Areas.* Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/about-enqa.

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2018c). *Mission Statement*. Retrieved from: http://www.enqa.eu/index.php/about-enqa/enqa-mission-statement..

ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2018d). *Message to Ministers Responsible for Higher Education in the EHEA.* Paris Ministerial Conference.

EQAF (European Quality Assurance Forum). (2018). *European Quality Assurance Forum.* Retrieved from: http://www.eua.be/policy-representation/quality-assurance/eqaf.

EQAR (European Quality Assurance Register). (2012). *European Area of Recognition Manual. Practical guidelines for fair recognition of qualifications*. Retrieved from: http://www.eurorecognition.eu/manual/ear_manual_v_1.0.pdf.

EQAR (European Quality Assurance Register). (2014). *Recognising International Quality Assurance Activity in the EHEA (RIQAA).* Final Project Report. Retrieved from: http://eqar.eu/fileadmin/documents/eqar/riqaa/WP5_RIQAA_Report_final.pdf.

EQAR (European Quality Assurance Register). (2015). *European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes.* Retrieved from: https://www.eqar.eu/kb/joint-programmes.

EQAR (European Quality Assurance Register) (2017). *Use and Interpretation of the ESG for the European Register of Quality Assurance Agencies*. Retrieved from: https://www.eqar.eu/kb/official-documents.

EQAR (European Quality Assurance Register). (2018a). *European Quality Assurance Register for Higher Education*. Retrieved from: https://www.eqar.eu.

EQAR (European Quality Assurance Register). (2018b). *EQAR Mission.* Retrieved from: https://www.eqar.eu/about/mission.

EQAR (European Quality Assurance Register). (2018c). *Criteria for inclusion.* Retrieved from: https://www.eqar.eu/register/criteria-for-inclusion.

EQAR (European Quality Assurance Register). (2018d). *Registered agencies.* Retrieved from: https://www.eqar.eu/register/agencies.

EQAR (European Quality Assurance Register). (2018e). *Former Entries on the Register.* Retrieved from: https://www.eqar.eu/register/agencies/former-entries.

EQAR (European Quality Assurance Register). (2018f). *European Quality Assurance Register for Higher Education*. Message to the EHEA Ministerial Conference. Paris. Retrieved from: https://www.eqar.eu/assets.

EQArep. (2018). *European higher education through public quality assurance reports.* Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/events/transparency-of-european-higher-education-through-public-quality-assurance-reports-eqarep-project.

EQUIP (Enhancing Quality through Innovative Policy & Practice). (2015). *Comparative analysis of the ESG 2015 and ESG 2005*. Retrieved from: http://www.equip-project.eu/wp-content/uploads/EQUIP_comparative-analysis-ESG-2015-ESG-2005.pdf.

EQUIP. (Enhancing Quality through Innovative Policy & Practice). (2018). *Enhancing Quality through Innovative Policy & Practice* Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/enhancing-quality-through-innovative-policy-and-practice-equip.

ERIC (Education Resources Information Center). (2018). *International quality assurance in higher education.* Retrieved from: https://eric.ed.gov/?q=%22international+quality+assurance.

ESG. (2015). *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area.* Brussels, Belgium. Retrieved from: http://www.enqa.eu/index.php/home/esg.

Estermann, T., Nokkala, T., and Steinel, M. (2011). *University Autonomy in Europe II: The Scorecard.* Brussels, EUA. Retrieved from: http://www.eua.be/publications.

ESU (European Students Union). (2013). *Quest for Quality for Students: Survey on Students' Perspectives.* Brussels, Belgium.

ESU (European Students Union). (2015a). *Bologna with Student Eyes 2015. Time to meet the expectations from 1999.* Brussels, Belgium. Retrieved from: http://www.esu-online.org/asset/News/6068/BWSE-2015-online.pdf.

ESU (European Students Union). (2015b). *Overview on Student-Centered Learning in Higher Education in Europe. Research Study.* Retrieved from https://www.esu-online.org/wpcontent/uploads/2016/07/Overview-on-Student-Centred-Learning-in-Higher-Education-in-Europe.pdf.

ESU (European Students Union). (2016). *European Students' Union. Statutes.* Retrieved from: http://www.esu-online.org/asset/News/6163/Statutes_as_of_BM62_120424.pdf.

ESU (European Students Union). (2017). *Policy paper on quality of higher education (amended). Fighting for students' rights since 1982*. Retrieved from: https://www.esu-online.org/wp-content/uploads/2013/12/BM73 Amended PolicyPaperOnQualityOofHE.pdf.

ESU (European Students Union). (2017). *Policy paper on quality of higher education*. Brussels, Belgium. https://www.esu-online.org/?policy=2017-policy-paper-quality-higher-education-amended.

ESU (European Students Union). (2018). *European Students' Union. About us.* Retrieved from: https://www.esu-online.org/about.

EUA (European University Association). (2006a). *Guidelines for Quality Enhancement in European Joint Master Programmes*. Retrieved from: http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/EMNEM report.1147364824803.pdf.

EUA (European University Association). (2006b). *Glossary of terms used in the TUNING project*. (Revised version; November) Retrieved from: http://www.tuning.unideusto.org/tuningeu.

EUA (European University Association). (2010). *Examining Quality Culture: Part 1 – Quality Assurance Processes in Higher Education Institutions*. By T. Loukkola, T. Zhang, EUA, Brussels. http://www.eua.be/publications.

EUA (European University Association). (2007). *Trends V: Universities shaping the European Higher Education Area.* Retrieved from http://www.eua.be/Libraries/publications-homepagelist/eua trends v for web1b9364ca84b96a879ce5ff00009465c7.pdf?sfvrsn=0.

EUA (European University Association). (2014a). *Institutional Evaluation Programme: Guidelines for Institutions.* Retrieved from: http://www.eua.be/iep/aboutiep/guidelines.aspx.

EUA (European University Association). (2014b). *Institutional evaluation programme. Report on the External Evaluation of the Institutional Evaluation Programme of the European University Association*. Retrieved from: https://backend.deqar.eu/reports/EQAR/IEP External Review Report 2014.pdf.

EUA (European University Association). (2014c). A twenty-year contribution to institutional change: EUA's institutional evaluation programme. Retrieved from: http://www.eua.be/events/past/2014/IEP-20th-anniversary-event/Home.aspx.

EUA (European University Association). (2015a). Trends 2015: Learning and Teaching in European Universities. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/279950904_Trends_2015_Learning_and_Teaching_in_European_Universities.

EUA (European University Association). (2015b). *ESG Part 1*: *Are universities ready? By* Gover, A., Loukkola, T., Sursock, A. Retrieved from: http://www.eua.be/publications.

EUA (European University Association). (2018d). *European University Association. Services.* Retrieved from: https://eua.eu/resources/news.html.

EUA (European University Association). (2018a). *European University Association. What we do. Mission and Activities.* Retrieved from: http://www.eua.be/about/what-we-do.

EUA (European University Association). (2018в). *European University Association. Work and Policy Areas*. Retrieved from: http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area.aspx.

EUA (European University Association). (2018c). *European University Association. What we offer.* Retrieved from: http://www.eua.be/about/what-we-offer.

EUA (European University Association). (2018e). *Institutional Evaluation Programme. Guidelines for institutions: follow-up evaluation*. Retrieved from: https://eua.eu/Libraries/iep/Guidelines_for_institutions_2015_2016.pdf?sfvrsn=0.

EUA (European University Association). (2018f). *Institutional evaluation programme. A tool for strategic change supporting continuous improvement*. Retrieved from: https://eua.eu/Libraries/iep/eua_iep_leaflet_webc95b64ca84b96a879ce5ff00009465c7.pdf?s.

EUA-CDE (European University Association – Council for Doctoral Education). (2010). *Salzburg II Recommendations. European Universities' Achievements Since 2005 in Implementing The Salzburg Principles.* Retrieved from: www.eua-cde.org/reports-publications.html.

EUA-CDE (European University Association – Council for Doctoral Education). (2016a). Survey on Doctoral Education in Europe. Retrieved from: http://www.eua-cde.org/reports-publications.html.

EUA-CDE (European University Association – Council for Doctoral Education). (2016b). Doctoral education – taking Salzburg forward implementation

and new challenges Retrieved from: http://www.eua-cde.org/reports-publications.html.

EUA-CDE (European University Association – Council for Doctoral Education). (2018a). *Who we are*. Retrieved from: http://eua-cde.org/who-we-are.html.

EUA-CDE (European University Association – Council for Doctoral Education). (2018b). Activities. Retrieved from: https://eua-cde.org/activities.html.

EURASHE (European Association of Institutions in Higher Education). (2015). *EURASHE's Position on the European Level of Quality Assurance (QA) & Accreditation*. Retrieved from: https://www.eurashe.eu/library/quality-he/EURASHE_Updated_Position_QA_2005.pdf.

EURASHE. (European Association of Institutions in Higher Education). (2017). *Key Considerations for Cross-Border Quality Assurance in the European Higher Education Area*. Brussels, Belgium. Retrieved from: https://eua.eu/resources/publications/352:key-considerations-for-cross-border-quality-assurance-in-the-european-higher-education-area.html.

EURASHE (European Association of Institutions in Higher Education). (2018). *Mission Statement.* Retrieved from: https://www.eurashe.eu/about/mission-statement.

Feeney, S., Hogan, J. (2017) A path dependence approach to understanding educational policy harmonisation: the Qualifications. *Higher education policy, 30 (3),* 279-298.

Garben, S. (2011). The Bologna process and the Lisbon strategy: Commercialisation of higher education through the back door. *EU Higher Education Law: The Bologna Process and Harmonization by Stealth*. Kluwer Law International.

Glossary of the European Higher Education Area. Retrieved from: http://lpehea.in.ua/en/1ehea-glossaries.

Glossary on the Bologna process. English-German-Russian (2006). *Beiträge zur Hochschulpolitik 7. Bonn, German Rectors' Conference*.

Gover, A., Loukkola, T. (2018). *Enhancing quality: from policy to practice*. EQUIP Final Report. Retrieved from: https://eua.eu/resources/publications/322:enhancing-quality-from-policy-to-practice.html.

Greatbatch, D., Holland, J. (2016). *Teaching Quality in Higher Education: Literature Review and Qualitative Research*. London: Department for Business, Innovation and Skills.

Grifoll, J. (Ed.) (2015). *Quality Procedures in the European higher education area and beyond – Internationalisation of Quality assurance agencies*. Brussels: European Association for Quality Assurance in Higher Education.

Haakstad, J. (2009). *External Quality Assurance in the EHEA: Quo Vadis? Reflections on functions, legitimacy and limitations.* Retrieved from: https://www.eurashe.eu/library/quality-he/Ib.1 - Haakstad.pdf.

Halvorsen, T., Nyhagen, A., (Ed.) (2012). *Academic Identities – Academic Challenges? American and European Experience of the Transformation of Higher Education and Research.* Cambridge Scholars Publishing.

Harvey, L. (2008). Using the European standards and guidelines: Some concluding remarks. In A. Beso, L. Bollaert, B. Curvale, & A. Sursock (Eds.). *Implementing and using quality assurance: Strategy and practice. A selection of papers from the 2nd European Quality Assurance Forum*. Brussels: European University Association. P. 80-85.

Harvey, L., & Williams, J. (2010). *Fifteen years of quality in higher education.* Quality in Higher Education, 16*(1), 3-36.*

Harvey, L., (2004-2018). *Analytic Quality Glossary*, Quality Research International, Retrieved from http://www.qualityresearchinternational.com.

Harvey, L., Knight, P. T. (1996). *Transforming higher education*. London, UK: Society for Research into Higher Education & Open University Press.

Hazelkorn, H., Loukkola, T., and Zhang, T. (2014). *Rankings in Institutional Strategies and Processes: Impact or Illusion?* (Brussels, EUA). Retrieved from: http://www.eua.be/publications.

HEQES. (2018). *Higher education quality and its expert support: Ukraine's movement towards the EU*. Retrieved from: http://heqes.kubg.edu.ua

Hoey, M. (2016) The internationalisation of higher education: some ethical implications, *Perspectives: Policy and Practice in Higher Education, 20 (2-3)*.

Hudzik, J. K., Streitwieser, B., Marmolej, F. (2018) Renovating internationalisation for the 21st century. *University World News, 509*.

Huisman, J., & Westerheijden, D. F. (2010). Bologna and Quality Assurance: Progress Made or Pulling the Wrong Cart? *Quality in higher education*, *16(1),* 63-66.

Huisman, J., Adelman, C., Hsieh, C.C., Shams, F., Wilkins, S. (2012). Europe's Bologna process and its impact on global higher education. In D.K. Deardorff, H. de Wit, J. D. Heyl, and T. Adams (eds.), *The SAGE*

Handbook of International Higher Education, (pp. 81-100) Thousand Oaks: Sage Publications.

Hunt, E. S.; Bergan, S. (Eds.) (2010), *Developing attitudes to recognition. Substancial differences in an age of globalization.* Strasburg: Council of Europe Publishing. Council of Europe Higher Education, Series 13.

IEP. (2018). *Institutional Evaluation Programme*. Retrieved from: https://www.iep-qaa.org.

ImpEA. (2018). *Facilitating implementation of the European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes*. Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/facilitating-implementation-of-the-european-approach-for-quality-assurance-of-joint-programmes-impea.

INQAAHE. (2016). *Guidelines of Good Practices*. Retrieved from: http://www.inqaahe.org/guidelines-good-practice-ggp.

JDAZ Project Team. (2015). *Joint programmes from A to Z. A reference guide for practitioners.* European Commission, Erasmus Mundus programme.

Jørgensen, T.V. and Hansen, S.P. (Eds.). (2007). *European Standards and Guidelines in a Nordic Perspective*. Helsinky: ENQA.

Kehm, B., Huisman, J., Stensaker, B. (Eds.). (2009). *The European Higher Education Area: Perspectives on a moving target*. Rotterdam: Sense.

Knight, J. (2013) The changing landscape of higher education internationalization – for better or worse? *Perspectives: Policy and Practice in Higher Education, 17, 3,* 84-90.

Knight, J. (1994). *Internationalization: Elements and checkpoints* (Research Monograph, No. 7). Ottawa, Canada: Canadian Bureau for International Education.

Knight, J. (2004). Internationalisation Remodeled: Definition, Approaches and Rationales. *Journal of Studies in International Education*, 8(1), 5-31.

Knight, J. (2008). *Higher Education in Turmoil. The Changing World of Internationalization.* Rotterdam and Taipei: Sense.

Knight, J. (2011). Doubts and Dilemmas with Double Degree Programs. In *Globalisation and Internationalisation of Higher Education., 8 (2),* 297-312.

Knight, J. (2012) Concepts, rationales, and interpretive frameworks in the internationalization of higher education. In D. K. Deardorff, H. de Wit, J. Heyl (Eds). *The SAGE handbook of international higher education.* (pp. 52–76). SAGE Publications.

Kohoutek, J., & Westerheijden, D. F. (2014). Opening up the black box: drivers and barriers in institutional implementation of the European standards

and guidelines. In H. Eggins (Ed.). *Drivers and barriers to achieving quality in higher education.* (pp. 165-175).

Kristoffersen D., Lindeberg T. (2010) Creating quality assurance and international transparency for Quality Assurance Agencies: the case of mutual recognition. *Quality in Higher Education, 10:1,* 31-36.

Law, D. (2016) The internationalisation of higher education, *Perspectives: Policy and Practice in Higher Education, 20 (2-3), 35-36.*

LIREQA. (2018). *Linking Academic Recognition and Quality Assurance.* Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/linking-academic-recognition-and-quality-assurance-lireqa.

Lisbon Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region. (1997). *Lisbon: European Treaty Series (165).* Retrieved from: http://www.socio.msu.ru/documents/umo/bologne/CONVENTION.pdf.

Loukkola, T., Morais, R., 2015, *EUA Members' participation in U-Multirank: Experiences from the first* round (Brussels, EUA). Retrieved from: http://www.eua.be/publications.

Loukkola, T., Zhang, T. (2010). *Examining Quality Culture Part 1: Quality Assurance Processes in Higher Education Institutions* (Brussels, EUA). Retrieved from: http://www.eua.be/publications.

Maassen, P. A. M. (1997). Quality in European Higher Education: recent trends and their historical roots. *European journal of education*, *32* (2), 111-127.

Magna Charta Universitatum (1988). Retrieved from: http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/read-the-magna-charta/the-magna-charta.

MAP-ESG (2018). *Mapping the implementation and application of the Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/map-esg-3.

Marginson, S. (2016) *The international context of higher education change: Drivers and challenges*. ECED-2016 at UCLESRC/HEFCE Centre for Global Higher Education. UCL Institute of Education, 15 April 2016.

Memorandum on Higher Education in the European Community (1991): Com (91) 349 Final, Brussels, 5 November 1991. Publications Office European Communities / Union (EUR-OP/OOPEC/OPOCE) (31 Dec. 1992).

Mendoza, P., Berger, J. B. (2008). Academic Capitalism and Academic Culture: a Case Study. *Education Policy Analysis Archives, 16(23),* 3-23.

Mockiene, B., Westerheijden, D. F., Williams, R., Campbell, C., Kanaan, S., & Kehm, B. M. (2000). *The European Dimension of Institutional Quality Management*. Geen adressering: Phare/European Training Foundation.

Morse, J. (2006). The INQAAHE Guidelines of Good Practice for External Quality Assurance Agencies: Assessment and next steps, *Quality in Higher Education, 12 (3),* 243-252.

Newton, J. (2010). A tale of two 'qualitys': Reflections on the quality revolution of higher education. *Quality in Higher Education, 16 (1),* 51-53. Retrieved from http://dx.doi.org/10.1080/13538321003679499.

OECD. (2006). *Glossary of Education terms.* Retrieved from: http://www.oecd.org/findDocument/0,3354,en_2649_201185_1_119678_1_4_1,00.html.

OECD. (2012). Guidelines for quality provision in cross-border higher education: Where do we stand ? *OECD Education Working Papers, 70.* Paris: OECD Publishing.

Overarching framework of qualifications of the EHEA – 2009. Retrieved from: www.ehea.info/cid102843/overarching-framework-qualifications-the-ehea-2009.html.

Paris Communiqué. (2018). Retrieved from: http://www.ehea.info/cid101765/ministerial-conference-paris-2018.html.

Pechar, H. (2012) The Decline of an Academic Oligarchy. The Bologna Process and 'Humboldt's Last Warriors. In A. Curaj (Eds). *European Higher Education at the Crossroads: Between the Bologna Process and National Reforms*. (pp.613-630). Springer Science+Business Media Dordrecht.

PQC (2018). *Promoting quality culture in higher education institutions*. Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/promoting-quality-culture-in-higher-education-institutions-pqc.

QACHE. (2015). Cooperation in Cross-Border Higher Education: A Toolkit for Quality Assurance Agencies. Retrieved from: https://enqa.eu/indirme/papers-and-reports/occasional-papers/QACHE%20Toolkit_web.pdf.

QACHE. (2016). *Quality Assurance of Cross-border Higher Education Final report of the QACHE Project.* Retrieved from: https://enqa.eu/indirme/papers-and-reports/occasional-papers/QACHE%20final%20report.pdf.

QUAERE. (2018). *Quality Assurance System in Ukraine: Development on the Base of ENQA Standards and Guidelines*. Retrieved from: http://quaere.fmi.org.ua.

Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definitions (2007) Bucharest, UNESCO-CEPES. Retrieved from: unesdoc.unesco.org/images/0013/001346/134621e.pdf.

Quality Procedures in European Higher Education: An ENQA Survey. (2018). Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/quality-procedures-in-european-higher-education-an-enqa-survey.

Radaelli, C. M.(2008). Europeanization, policy learning, and new modes of governance. *Journal of Comparative Policy Analysis, 10 (3),* 239-254.

Realising the European Higher Education Area. (2003). Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003. Retrieved from: https://www.ehea.info/pid34363/ministerial-declarations-and-communiques.html.

RIQAA. (2014). *Recognising International Quality Assurance Activity in the European Higher Education Area.* Final Project Report. Brussels: European Quality Assurance Register for Higher Education.

Recommendation CM/Rec (2007) of the Committee of Ministers to member states on the public responsibility for higher education and research (Adopted by the Committee of Ministers on 16 May 2007 at the 995th meeting of the Ministers' Deputees) Retrieved from: http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/News/pub_res_EN.pdf.

Recommendation of the European Parliament and of the Council of 15 February 2006 on further European cooperation in quality assurance in higher education. (2006). (2006/143/EC). *Official Journal of the European Communities. L 64,* 60-62.

Sbruieva, A. (2014) Transformation of the Academic Culture of European University in the Context of the Risk Society. *Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne.* Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce, 24,. 217-230.

Schindler, L., Puls-Elvidge, S., Welzant, H., & Crawford, L. (2015). Definitions of quality in higher education: A synthesis of the literature. *Higher Learning Research Communications, 5 (3),* 3-13. Retrieved from: http://dx.doi.org/10.18870/hlrc.v5i3.244.

Scott, P. (2015) Dynamics of Academic Mobility: Hegemonic Internationalisation or Fluid Globalisation *European Review, 23 (S1)*, 55-69.

Scott, P. (2016) International Higher Education and the "Neo-liberal Turn" *International Higher Education 84 (Winter), 16-17.*

Siemens, G., Gašević, D., Dawson, Sh. (2015). *Digital university: a review of the history and current state of distance, blended, and online learning*. Athabasca University, University of Edinburgh, University of Texas Arlington, University of South Australia.

Sorbonne Declaration. (1998). *Joint declaration on harmonisation of the architecture of the European higher education system by the four Ministers in charge for France, Germany, Italy and the United Kingdom*. Paris: the Sorbonne. Retrieved from: http://www.ehea.info/cid100203/sorbonne-declaration-1998.html.

Srikanthan, G., Dalrymple, J. (2002). Developing a holistic model for quality in higher education. *Quality in Higher Education, 8 (3),* 215-224.

Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Brussels, Belgium. Retrieved from: http://www.enqa.eu/index.php/home/esg.

Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2005). Helsinki: EAQAHE. Retrieved from: http://www.enqa.eu/index.php/home/esg.

Stella, A. (2006) Quality Assurance of Cross-border Higher Education, *Quality in Higher Education, 12 (3),* 257-276.

Stella, A., Hamilton, M. (2008). Comparative analysis of international guidelines in quality assurance. *Presentation prepared for Bologna Process Seminar on Quality Assurance in Transnational Education,* London, Dec. 1-2, 2008. Retrieved from: https://www.slideserve.com/oprah-spence/comparative-analysis-of-international-guidelines-in-quality-assurance.

Stensaker, B., Harvey, L., Huisman, J., Langfeldt, L., & Westerheijden, D. F. (2010). The Impact of the European Standards and Guidelines in Agency Evaluations. *European journal of education, 45 (4),* 577-587.

Stensaker, B., Maassen, P. (2015). A conceptualisation of available trust-building mechanisms for international quality assurance of higher education. *Journal of Higher Education Policy and Management, 37 (1),* 30-40.

Sursock, A. (2015). *Trends 2015: Learning and Teaching in European Universities*. Brussels, EUA. Retrieved from: http://www.eua.be/publications.

Tam, M. (2014). Outcomes-based approach to quality assessment and curriculum improvement in higher education. *Quality Assurance in Education, 22(2),* 158-168. Retrieved from http://dx.doi.org/10.1108/QAE-09-2011-0059.

TEEP I. (2018). *Transnational European Evaluation Project I*. Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/transnational-european-evaluation-project-i.

TEEP II. (2018). *Transnational European Evaluation Project II.* Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/transnational-european-evaluation-project-ii.

Teichler, U. (2009). Internationalisation of higher education: European experiences. *Asia Pacific Education Review, 10 (1),* 93-106.

Teichler, U. (2017) Internationalisation Trends in Higher Education and the Changing Role of International Student Mobility. *Journal of international Mobility,* 5, 177-216.

The European Higher Education Area (1999). Joint declaration of the European Ministers of Education Convened in Bologna on the 19th of June 1999. Retrieved from: http://www.aic.lv/rec/Eng/new_d_en/bologna/default.htm.

The European Higher Education Area – Achieving the Goals. (2005). Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005. Retrieved from: https://www.ehea.info/pid34363/ministerial-declarations-and-communiques.html.

The EHEA in 2015. (2015). *Bologna Process Implementation Report* Retrieved from: https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/european_higher_education_area_bologna_process_implementation_report.pdf.

The EHEA in 2018. (2018a). *Bologna Process Implementation Report.* Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/eurydice/files/bologna_internet_0.pdf.

The EHEA in 2018. (2018b). *Appendix III: Framework of Qualifications of the European Higher Education Area*. Retrieved from: iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/2_QF.pdf.

Towards the European Higher Education Area (2001). Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001. Retrieved from http://www.ehea.info/pid34363/ministerial-declarations-and-communiques.html.

Tück, C. (2014). *European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes.* Seminar on Joint Degrees, 11 July 2014, Zagreb, EQAR.

UNESCO. (2010). *World Conference on Higher Education 2009 Final Report*. Paris, UNESCO Headquarters. 5 to 8 July 2009. Retrieved from: unesdoc.unesco.org/images/0018/001892/189242e.pdf

UNESCO-GIQAC. (2018). *GIQAC*. Retrieved from: https://enqa.eu/index.php/unesco-giqac_project.

Vaht, G. (2017). Lisbon Recognition Convention – 20 years of development of good practice in Europe. Oslo: *Conference on the Revised Reykjavik Declaration: The Nordic Approach on Recognition*. Retrieved from: https://www.nokut.no/globalassets/nokut/artikkelbibliotek/utenlandsk_utdanning/foredrag_presentasjoner/2017/lisbon_recognition_convention_gunnar_vaht.pdf.

Van Der Wende, M. C. & Westerheijden, D. F. (2010) International Aspects of Quality Assurance with a Special Focus on European Higher Education, *Quality in Higher Education*, 7:3, 233-245.

Van Kemenade, E., Pupius, M., Hardjono, T. W. (2008). More Value to Defining Quality. *Quality in Higher Education, 14(2),* 175-185.

Van Vught, F. (1994). Western Europe and North America. In A. Craft (Ed.) *International Developments in Assuring Quality in Higher Education* (pp.3-17), Falmer, London.

Van Vught, F. A. (2013). Internationalisation and strategic profiling. In H. Teekens (Ed.). *Global education: a narrative.* (pp. 27-43). Den Haag: NUFFIC.

Van Vught, F. A., & Westerheijden, D. F. (1993). *Quality management and quality assurance in European higher education: Methods and mechanisms*. Luxemburg: Commission of the European Community.

Varghese, N.V. (2012) *The Impact of Economic Crisis on Higher Education.* Bangkok: UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education.

Vlăsceanu L. et. al. (Eds.). (2007). *Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definitions*. Revised and updated edition. Bucharest, UNESCO-CEPES. Retrieved from: www.cepes.ro/publications/pdf/Glossary_2nd.pdf.

Wächter, B. (Eds.) (2015). *University quality indicators: a critical assessment*. Brussels: European Parliament.

Walsh, P. (2015) *Internationalisation in Quality Assurance: Challenges and Priorities for the Future*. Bologna Policy Forum, Yerevan, Armenia, 15 May 2015.

Walsh, P. (2016) *Internationalisation of (External) Quality Assurance – setting the scene*. BFUG WG2. 9 November 2016, Nice, FRANCE.

Wende M.C. van der (2001). Internationalisation Policies: About new trends and contrasting paradigms. *Higher Education Policy*, 14 (3), 249-259.

Westerheijden Don F., Jeliazkova, M. (2001). A Next Generation of Quality Assurance Models. On Phases, Levels and Circles in Policy Development Paper for the CHER 14th Annual Conference. *Higher Education and its Clients: Institutional Responses to Changes in Demand and in Environment*. Dijon, 2.4 September, 2001.

Westerheijden, D. F. (2010a). *Internationalisation and its quality assurance*. Brussels: European Centre for Strategic Management of Universities (ESMU).

Westerheijden, D. F. (2010b).*The first decade of working on the European Higher Education Area: The Bologna Process Independent Assessment*. Volume 1. Detailed assessment report. Brussels: European Commission, Directorate-General for Education and Culture.

Westerheijden, D. F. (2013). *Europeanization of quality assurance and mission overload: contribution to the CHEPS research programme 2014-2018*.

Westerheijden, D. F., & Kohoutek, J. (2014a). Implementation and translation: from European standards and guidelines for quality assurance to education quality work in higher education institutions. In H. Eggins (Ed.). *Drivers and barriers to achieving quality in higher education.* (pp. 1-12). Rotterdam: SENSE publishers.

Westerheijden, D. F., Stensaker, B., Rosa, M. J., & Corbett, A. (2014b). Next Generations, Catwalks, Random Walks and Arms Races: conceptualising the development of quality assurance schemes. *European journal of education*, *49 (3),* 421-434.

Westerheijden, Don F. (2005). Walking towards a moving target: Quality assurance in European higher education. *The Quality of Higher education, 5, 52-70.*

Wilson, L. (2013). *The Balance of Responsibilities: University & Society in securing the financial sustainability of higher education*. – UNICA Rectors

Seminar 2013 . – Sofia University 27-28 September 2013. Retrieved from: www.unica-network.eu/event/unica-rectors-seminar-2013.

Witte, J. (2006). *Change of degrees and degrees of change. Comparing adaptations of European higher education systems in the context of the Bologna process*. Enschede: CHEPS.

Woodhouse, D. (2010). The quality of quality assurance agencies, *Quality in Higher Education, 10(2),* 77-87.

Yarmak, I. (2013). The Role of Bologna Process in European Knowledge Society Forming (2010-2020). *Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів, науковців.* Суми, 49-51.

Yarmak, I. (2014a). Knowledge society and higher education: crucial formation points. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 1.* Суми, 128-130.

Yarmak, I. (2014b). The innovative concept of knowledge society. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 1.* Суми, 252-255.

Yarmak, I. (2018). Internationalization of quality assurance in the European higher education area: characteristics of the terminological apparatus and conceptual bases of the research. *Витоки педагогічної майстерності, 21,* 238-245.

Yeremenko, I. (2018a). Organizational foundations of the formation of the European dimension of quality assurance in the European Higher Education Area. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання, 57,* 8-13.

Yeremenko, I. (2018b). Quality assurance internationalization in the European higher education area: legislative foundations. *Studies in Comparative Education,35,* 12-19.

Yerevan Communiqué (2015). EHEA Ministerial Conference. Retrieved from: https://www.ehea.info/pid34363/ministerial-declarations-and-communiques.html.

Ylijoki, O.-H. (2003) Entangled in Academic Capitalism? A Case-study on Changing Ideals and Practices of University Research. *Higher Education, 45 (3),* 307-335.

Zabolotna, O. (2014). Educational effectiveness and quality assurance in alternative education *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 9,* 224-237.

Zabolotna, O. (2017). Impact of internationalization on innovational technologies in teaching English as a foreign language (EFL). *Studies in Comparative Education, 2 (32),* 73-77.

ДОДАТКИ

Додаток А

(до п. 1.1.)

Таблиця А.1

Хронологічна таблиця - характеристика тематики дисертаційних робіт з проблем реформування вищої освіти у європейському регіоні (галузь знань «Освіта/педагогіка»)

Рік	Автор	Назва	Найсуттєвіші результати
2005	Поберезська Г.Г.	Тенденції розвитку вищої освіти у країнах Західної Європи та Україні	Висвітлено сучасні наукові підходи до визначення поняття «якість освіти», основні комплекси індикаторів якості освітнього процесу, поширені в європейському регіоні. Вперше дослідження у даній сфері здійснено з урахуванням цілей і основних принципів Болонського процесу. Вперше у контексті болонізації системи вищої освіти України розглянуто ймовірність виникнення ускладнень на шляху досягнення мети ЄПВО до 2010 р., здійснено порівняльний аналіз відповідності кількісних і структурних характеристик вищої освіти України європейським стандартам і вимогам Болонського процесу
2008	Кряжев П.В.	Тенденції реформування вищої освіти в країнах Західної Європи	Висвітлено особливості еволюції структури вищої освіти країн Західної Європи, чинники впливу на процеси реформ у вищій школі, тенденції реформування внутрішнього самоуправління та самоконтролю; децентралізація управління вищою освітою; зміна процедур фінансування вишів; запровадження процедур забезпечення якості вищої освіти; стимулювання процесів інтернаціоналізації у вищій освіті країн Західної Європи.
2012	Шовкопляс О. І.	Інтеграційні процеси в розвитку вищої освіти країн Європейського Союзу (90-і рр. XX – початок XXI ст.	Здійснено спробу цілісного аналізу соціально-економічних й соціально-педагогічних чинників інтеграції систем вищої освіти країн Європейського Союзу, освітньої політики європейських держав, яка сприяла розвитку інтеграційних процесів у вищій освіті. Автором подано теоретичне обґрунтування необхідності інтеграції систем вищої освіти задля підвищення конкурентоздатності європейської вищої школи, проаналізовано процеси становлення європейської моделі вищої освіти, що має студентоцентрований характер; виявлено напрями модернізації змісту європейської вищої освіти та їхній уплив на розвиток інноваційних технологій навчання; схарактеризовано особливості управління вищою школою в умовах інтеграції; окреслено шляхи модернізації вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів.

2014	Гамерська І.І.	Педагогічні засади гармонізації національних і європейських стандартів освіти в контексті Болонського процесу	Охарактеризовано можливості використання європейських стандартів вищої освіти за умов входження України до ЄПВО; здійснено спробу визначення потенціалу інноваційних форм і методів навчання, самостійної та науково-дослідницької роботи, вдосконалення системи контролю й оцінювання навчальних досягнень студентів.
2014	Науменко У. В.	Модернізація системи вищої гуманітарної освіти України в контексті європейських інтеграційних процесів	Системно проаналізовано потреби, вимоги, основні напрями та ресурси модернізації гуманітарної освіти в контексті її реального входження в європейський освітній простір, визначено етапи та суперечності цього процесу, обґрунтовано першочергові та стратегічні завдання його інтенсифікації; охарактеризовано історичні передумови та соціокультурну динаміку формування єдиних освітніх пріоритетів ЄПВО. Автором визначено завдання та напрями модернізації гуманітарної освіти в контексті вимог Болонського процесу. Подальшого розвитку набули ідеї щодо необхідності підвищення якості вищої освіти, утвердження принципів академічної мобільності та доброчесності, демократизації організації та управління освітнім процесом тощо.
2017	Улановська А.С.	Організаційно-педагогічні засади діяльності Європейського студентського союзу як суб'єкта Болонського процесу	Уточнено такі поняття як Болонський процес, модернізація й реформування вищої освіти, європеїзація, суб’єкт модернізаційних перетворень у вищій освіті, студентська представницька організація. З’ясовано концептуальні засади розгляду процесу залучення студентства до модернізації вищої освіти. Виявлено чинники євроінтеграційного розвитку вищої освіти в другій половині XX ст. – на початку XXI ст.. Визначено та схарактеризовано основні етапи становлення ЄСС як суб’єкта Болонського процесу. Окреслено організаційні та змістово-процесуальні засади діяльності ЄСС в контексті Болонського процесу. Проаналізовано особливості діяльності найбільших Національних студентських союзів як суб’єктів модернізації національних систем вищої освіти Обґрунтовано можливості використання у вітчизняному освітньому контексті елементів прогресивного досвіду діяльності ЄСС та найбільших національних студентських організацій як суб’єктів Болонського процесу. Розроблено модель залучення студентів до модернізації вищої освіти України.

Продовження таблиці А.1

2017	Костецька М. В.	Розвиток вищої освіти в Україні та країнах Європейського Союзу (кінець XX - початок XXI ст.): порівняльний аналіз	Визначено соціально-політичні, державно-законодавчі, культурні, духовно-ідеологічні; націотворчі, освітньо-педагогічні передумови розвитку вищої західноєвропейської та вітчизняної освіти у зазначений період; виокремлено дві тенденції у розвитку Болонського процесу: географічне розширення територіальних меж європейського простору вищої освіти шляхом збільшення кількості його членів та урізноманітнення цілей країн-учасниць.

Таблицю укладено І.В. Єременко.

Таблиця А.2

Хронологічна таблиця - характеристика дисертаційних робіт з проблем реформування (модернізації, розвитку) вищої освіти в окремих європейських країнах (галузь знань Освіта/педагогіка)

Рік	Автор	Назва	Найсуттєвіші результати дослідження
2006	Бочарова О.А.	Модернізація вищої школи у сучасній Франції	Проаналізовано теоретичні засади модернізації ВНЗ, основні етапи еволюції системи вищої освіти. Описано структуру ВНЗ у Франції, особливості системи вищої освіти країни. Розкрито зміст реформ ВНЗ, визначено нові напрямки в організації навчального процесу та структурні зміни в системі вищої освіти, шляхи її адаптації до європейського освітнього простору. Досліджено структурні зміни у ВНЗ країни в період реформених перетворень (наприкінці 1960-х - 2004 рр). Описано процеси глобалізації, інформатизації, європейської інтеграції, зокрема, демократизація ВНЗ, професіоналізація. Висвітлено тенденції розвитку системи вищої освіти Франції в контексті об'єднаної Європи та її значення у створенні "єдиного європейського простору" в галузі вищої освіти.

2008	Шаповалова Л.В.	Реформування змісту університетської освіти сучасної Франції	Проаналізовано внутрішні та зовнішні чинники впливу на динаміку реформування змісту університетської освіти Франції у сучасний період, зокрема, кризу та автономізацію університетів, вимоги ринку праці, закони "Про соціальну модернізацію", "Про свободи та відповідальності університетів", входження країни до загальноєвропейського простору вищої освіти та зумовлені реформи. Визначено тенденції реформування змісту університетської освіти Франції, зокрема, індивідуалізація, професіоналізація, регіоналізація вищої освіти, перехід її до ринкових відносин, розвиток плюридисциплінарності. Зазначено, що подальше вивчення процесу реформування змісту університетської освіти Франції та його наслідків сприятиме розбудові національної системи вищої освіти.
2009	Саргсян А.Л.	Реформування системи вищої освіти Великобританії в кінці XX – на початку XXI століття	Проведено комплексний аналіз історико-педагогічних, теоретико-методологічних і конкретно-історичних проблем реформування системи вищої освіти Великобританії в кінці XX - на початку XXI ст. Шляхом залучення архівних матеріалів, офіційних документів, періодичних видань, монографічних праць узагальнено основні тенденції й особливості, передумови та фактори реформування вищої освіти, проаналізовано основні етапи розвитку, визначено правові засади, вивчено стан дослідження проблеми реформування вищої освіти Великобританії в зазначений період.
2009	Махиня Н.В.	Реформування системи педагогічної освіти Німеччини (друга половина XX – початок XXI ст.)	На підставі системного ретроспективного аналізу вивчено та теоретично узагальнено особливості становлення та розвитку системи педагогічної освіти Німеччини. Розглянуто теорії щодо підготовки вчителя фундаторів німецької педагогіки Й. Гербарта, В. Гумбальдта, А. Дістервега, Г. Кершенштейнера, Й. Фіхте, А. Франке, Ф. Фребеля, Р. Штайнера, Й. Штурма. Проаналізовано їх внесок у формування системи педагогічної освіти у даній країні. Досліджено вплив соціально-економічних процесів на розвиток професійної підготовки вчителів Німеччини. Визначено інтеграційну роль Болонського процесу у розвитку та реформуванні зазначеної системи у ФРН. Охарактеризовано основні напрями та суть реформ педагогічної освіти в сучасній Німеччині. Визначено шляхи екстраполяції перспективного досвіду німецьких колег у площину реформування та модернізації української системи даної освіти.

2012	Соколович-Алтуніна Ю. О	Модернізація вищої аграрної освіти в Польщі в умовах євроінтеграції	з'ясовано сутність модернізації вищої аграрної освіти в Польщі в умовах євроінтеграції як нелінійного процесу, що характеризується збільшенням адаптивної складності й ефективності цієї системи, посиленням функціональної диференціації змісту підготовки фахівців-аграріїв і переходом від вертикального підпорядкування до горизонтальних зв'язків між компонентами системи – вишами, їх структурними підрозділами, науково-педагогічними кадрами. Схарактеризовано нормативно-правовий, структурний та змістовий аспекти модернізації вищої аграрної освіти в Польщі в умовах розбудови Європейського простору вищої освіти. Узагальнено досвід стратегічного планування модернізації вищої аграрної освіти в РП на європейському, національному та інституційному рівнях, визначено можливості його використання в Україні.
2014	Товканець Г. В.	Розвиток економічної освіти у вищій школі Чехії і Словаччини у XX столітті	Досліджено становлення і розвиток економічної освіти у вищій школі Чехії та Словаччини. Розкрито суспільно-політичні, соціально-економічні й історико-педагогічні передумови еволюції галузі. Розроблено періодизацію становлення і розвитку вищої школи в зазначених країнах у XX ст. Виявлено провідні напрями розвитку (фінансово-економічна освіта як чинник подолання економічної кризи; транскордонна освіта, єврорегіони як чинник розвитку економічної освіти) і динаміку реформування вищої економічної школи у цей період. Обгрунтовано зумовленість реформування університетів і факультетів економічного профілю структурними та змістовими перетвореннями в системі освіти країни й міжнародними інтеграційними процесами, зокрема формуванням загальноєвропейського простору вищої освіти. Зосереджено увагу на стратегічних сферах розвитку економічної освіти в Чехії та Словаччині: забезпечення потреб ринку праці та сфер економічної діяльності кваліфікованими кадрами; постійне оновлення та удосконалення змісту економічної освіти відповідно до результатів наукових досліджень та реальних суспільних і фахових потреб.

2014	Долгова Н. О.	Модернізація фізичного виховання та спорту в університетській освіті Польщі (1991–2011 рр.)	З'ясовано сутність модернізації фізичного виховання та спорту в університетській освіті Республіки Польща. Здійснено періодизацію становлення і розвитку системи фізичного виховання та спорту в університетській освіті Польщі, виокремлено провідні персоналії означеного процесу. Схарактеризовано нормативно-правовий, структурно-змістовий та управлінський аспекти модернізації фізичного виховання та спорту в університетській освіті Республіки Польща. Узагальнено досвід упровадження інновацій у процес фізичного виховання та спорту в Республіці Польща в умовах розбудови Європейського простору вищої освіти. Висвітлено сучасний стан фізичного виховання та спорту у вітчизняних вишах і визначено перспективи використання прогресивного досвіду університетів Республіки Польща в аспекті досліджуваної проблеми в Україні.
2014	Нестеренко І. Б.	Модернізація змісту вищої педагогічної освіти в Польщі за умов європейської інтеграції	Виявлено сучасні тенденції модернізації вищої педагогічної освіти в Європі та Польщі (європеїзація, полікультурність, інтернаціоналізація, інтердисциплінарність, центрованість на результатах навчання, гнучкість, ІКТ-зація, встановлення більш тісного зв'язку між змістом педагогічної освіти та змістом шкільної освіти тощо). Проаналізовано нормативно-правове забезпечення педагогічної освіти в Польщі, що регламентує напрями модернізації змісту вищої педагогічної освіти. З'ясовано організаційні та процесуальні характеристики модернізації змісту вищої педагогічної освіти в Польщі, досліджено етапи створення та запровадження Польської рамки кваліфікацій (експериментальний, консультаційний, завершальний) та визначено особливості розроблення навчальних програм на основі функціонування цієї рамки у частині організації навчального процесу. Простежено еволюцію стандартів педагогічної освіти в Польщі та охарактеризовано чинний стандарт професійної підготовки вчителів.
2015	Клочкова Т.І.	Тенденції розвитку менеджменту ризиків в університетах Великої Британії	З'ясовано провідні підходи до концептуалізації ризику в рамках соціальних наук у другій половині XX ст.; окреслено особливості стратегічної моделі управління вишами, складовою якої є менеджмент ризиків. Виявлено чинники розвитку та тенденції реформування вищої освіти Великої Британії у досліджуваний період (кінець XX – початок XXI століття). Схарактеризовано змістові та процесуальні засади розвитку менеджменту ризиків в університетах Великої Британії. Визначено перспективи застосування позитивного британського досвіду менеджменту ризиків у вищій школі України.

Продовження таблиці А.2

2015	Чепурна М. В.	Основні тенденції гуманітаризації професійної освіти в країнах Західної Європи (Німеччина, Велика Британія, Франція)	Проаналізовано філософські, психологічні, педагогічні концепції гуманізації та гуманітаризації освіти. Окреслено й охарактери-зовано основні чинники реформування професійної освіти в західноєвропейських країнах: стійка динаміка економіки, зміна способу виробництва, збільшення кількості наукомістких підприємств, зростання обсягу інформації, швидка зміна та пріоритетне впровадження технологій, посилення ролі та практичного значення наукових досліджень, розвиток потужних зовнішніх засобів програмної розумової діяльності. Окреслено фундаментальні тенденції гуманітаризації професійної освіти в Німеччині, Великобританії, Франції, а саме: глобалізація, інтеграція, інтернаціоналізація, демократизація, професіона-лізація. Виокремлено й обґрунтовано основні локальні тенденції гуманітаризації професійної освіти Німеччини, Великої Британії, Франції: створення сучасної системи професійного відбору майбутніх фахівців, розширення доступу до вищої освіти, професіоналізація та регіоналізація навчання, реалізація програм додаткової та неперервної освіти, диверсифікація курсів підготовки, які пропонуються університетами, розширення спектру програм; впровадження міждисциплінарного підходу, упровадження освітніх інноваційних технологій.
2017	Ключкович Т. В.	Інтеграція системи вищої педагогічної освіти Словацької Республіки у європейський освітній простір	Охарактеризовано методологічні та концептуальні підходи до проблеми реформування системи вищої педагогічної освіти в європейському освітньому просторі, проаналізовано джерела з проблематики. З'ясовано основні передумови, чинники та етапи трансформації словацької системи вищої педагогічної освіти в євроінтеграційному контексті. Досліджено основні напрями та результати інтеграції вищої педагогічної освіти Словаччини в європейський освітній простір, проаналізовано особливості підготовки педагогічних кадрів у системі університетської освіти, окреслено перспективи та можливості використання словацького досвіду реформування вищої педагогічної освіти в Україні. Зроблено висновок про те, що в процесі постсоціалістичного розвитку та інтеграції в європейський освітній простір Словаччина пройшла складний шлях реформ, результати яких дають підставу говорити про функціонування в країні системи вищої педагогічної освіти європейського рівня.

Таблицю укладено І.В. Єременко.

Таблиця А.3

Хронологічна таблиця - характеристика дисертаційних робіт з проблем забезпечення якості вищої освіти (галузь знань Освіта/педагогіка)

Рік	Автор	Назва	Найсуттєвіші результати дослідження
2001	Стельмашенко В.П.	Організаційно-педагогічні засади управління якістю підготовки фахівців в коледжах України	Висвітлено концептуальні підходи до побудови динамічної моделі системи управління якістю підготовки фахівців, яка дозволяє визначити зміст цієї підготовки, розглянуто психолого-педагогічні засади ефективного розвитку вищої освіти. Обгрунтовано принципи та методи проектування освітніх систем управління якістю підготовки. Розроблено відповідне організаційно-педагогічне забезпечення їх функціонування.
2005	Островерх О. О.	Педагогічний моніторинг як засіб гуманізації освітнього процесу у вищому навчальному закладі	Визначено технологічну карту педагогічного моніторингу і з'ясовано його ефективний вплив на підвищення науково-теоретичного рівня освітнього процесу; досліджено поняття та структурні елементи педагогічного моніторингу як засобу гуманізації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, який сприяє самоактуализації особистості та захисту її соціального статусу; вперше розроблено нормативно-пошукові моделі діяльності учасників освітнього процесу, які побудовані на основі системи рейтингових оцінок різних напрямків навчальної, виховної, наукової та громадської роботи.
2006	Вікторов В.Г.	Регулювання якості освіти як філософсько-освітянська проблема	Проаналізовано феномен якості освіти й управління ним у структурі цілісної освітньої державної політики. Визначено, що якість освіти є категорією, яка за своєю суттю відображає різні аспекти освітнього процесу - філософські, соціальні, педагогічні, політичні, демографічні, економічні. Якість освіти трактовано як суспільний ідеал освіченості людини, результат її навчальної діяльності, процес організації навчання та виховання, критерій функціонування освітньої системи. Досліджено порядок організації та проведення моніторингу якості освіти, порівняння показників якості освіти та механізмів їх визначення. Здійснено аналіз загальної системи управління освітою та визначення специфіки "управління якістю освіти", а також системи контролювальних засобів якості освіти. Визначено роль і порядок проведення ліцензування, акредитації та атестації викладацьких кадрів закладів освіти. Визначено роль і місце управління якістю освіти у системі загальнодержавної освітньої політики.

2006	Владимирська Є.Ю.	Науково-методичне забезпечення якості дистанційного навчання у технічному університеті	Розроблено комплексну модель забезпечення якості дистанційного навчання у технічному університеті, яка грунтується на процесному підході до створення дистанційних курсів та проведення навчання. Запропоновано та введено до педагогічного обігу методи щодо використання найновітніших концепцій та ідей з теорії управління: концепції організації, що навчається; моделей організаційної та процесної зрілості.
2007	Байдацька Н. М.	Педагогічні умови моніторингу якості навчальних досягнень студентів у вищих навчальних закладах недержавної форми власності	Обґрунтовано і експериментально перевірено педагогічні умови моніторингу якості навчальних досягнень студентів у вищому навчальному закладі недержавної форми власності (сформованість теоретичної та методичної готовності викладачів до впровадження моніторингу в навчально-виховний процес; залучення студентів як суб’єктів навчально-виховного процесу до здійснення моніторингу; застосування нових інформаційних технологій).
2011	Запорожченко Ю. Г.	Система забезпечення якості вищої освіти в Ірландії	Досліджено історичні передумови становлення системи забезпечення якості освіти в Ірландії в контексті взаємозв'язків усіх компонентів неперервної освіти. Розглянуто організаційні засади забезпечення якості вищої освіти, розбудову національної кваліфікаційної рамки, особливості використання моніторингу процедур забезпечення якості у ВНЗ Ірландії з огляду на євроінтегральні процеси. Розроблено рекомендації для покращання функціонування вітчизняної системи забезпечення якості вищої освіти.
2011	Олендр Т. М.	Моніторинг якості природничо-наукової освіти в університетах США	Обгрунтовано основні етапи розвитку моніторингу якості вищої освіти США. Визначено структуру моніторингу її якості, особливості його проведення в процесі природничо-наукової підготовки фахівців в американських університетах. Виокремлено критерії та показники її якості за чотирма складовими (якість навчальних досягнень суб'єкта освітнього процесу, якість об'єкта надання освітніх послуг, якість процесу надання освітніх послуг, якість результату діяльності освітньої системи). Розкрито сутність, етапи, напрями, види, рівні, основні методи та форми організації моніторингу. Виокремлено прогресивні ідеї американського досвіду з проведення моніторингу якості природничо-наукової освіти, що можуть бути рекомендовані у разі реформування вищої освіти України.

Продовження таблиці А.3

2012	Білокопитов В. І.	Діяльність європейських організацій із забезпечення якості вищої освіти в контексті Болонського процесу	Визначено етапи розвитку процесу забезпечення якості вищої освіти. Проаналізовано діяльність європейських суб'єктів процесу забезпечення якості вищої освіти – групи Є-4 (Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти, Європейська асоціація університетів, Європейська асоціація вищих навчальних закладів, Європейський студентський союз), як провідної європейської організації із забезпечення якості на Європейському просторі вищої освіти. Уточнено тенденції процесу забезпечення якості вищої освіти України у контексті Болонського процесу.
2015	Чорна О. В.	Розвиток системи моніторингу якості вищої освіти в Німеччині	Систематизовано функції, рівні та форми моніторингу якості вищої освіти з позицій педагогічної думки кінця XX – початку XXI століття; здійснено цілісне історичне дослідження розвитку системи моніторингу якості вищої освіти в Німеччині, відтворено ретроспективу становлення відповідного явища освітнього середовища та відображено особливості його функціонування в Європейському просторі вищої освіти; проаналізовано особливості організації моніторингу якості вищої освіти в об'єднаній Німеччині, визначено провідні тенденції розвитку сучасної системи моніторингу якості освіти у вищих навчальних закладах ФРН періоду євроінтеграції; розроблено модель системи моніторингу якості вищої освіти Німеччини; порівняно підходи до забезпечення і моніторингу якості вищої освіти в Німеччині й Україні, науково обґрунтовано доцільність, визначено можливості та розроблено рекомендації щодо використання елементів прогресивного німецького досвіду в реформуванні вітчизняної вищої школи.

2019	Єременко І.В.	Тенденції інтернаціоналізації забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти	з'ясовано тенденції розвитку інтернаціоналізації забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти задля визначення перспектив розвитку досліджуваного феномену в Україні. Схарактеризовано стан розробленості досліджуваної проблеми у вітчизняній науковій думці, поняттєвий апарат та концептуальні засади її вивчення. Виокремлено етапи розвитку інтернаціоналізації забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти. Окреслено тенденції розвитку нормативного забезпечення інтернаціоналізації забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти. Виявлено тенденції розвитку організаційних та змістово-процесуальних засад інтернаціоналізації забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти. Визначено актуальний стан, тенденції та перспективи розвитку інтернаціоналізації забезпечення якості вищої освіти в Україні.

Таблицю укладено авторами

.

Таблиця А.4

Хронологічна таблиця- характеристика тематики дисертаційних робіт з проблем забезпечення якості вищої освіти у інших (непедагогічних) галузях знань

Рік	Автор	Назва	Найсуттєвіші результати дослідження
2004	Білинська М.М.	Державне управління галузевою стандартизацією в умовах реформування вищої медичної освіти в Україні (дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02)	Виявлено закономірності формування стратегії управління якістю та визначено перспективи створення сучасної моделі системно-цільового типу національної системи управління якістю медичної освіти. Комплексно досліджено особливості державного центрального та регіонального моніторингу даної якості. Наведено та змістовно обгрунтовано принципи побудови моделі міжнародної акредитації вітчизняних вищих медичних навчальних закладів на підставі соціальної відповідальності медичної школи та розроблених стандартів з оцінки якісних показників її роботи. Проаналізовано основні тенденції розвитку організаційного та мотиваційного механізмів державного управління галузевою стандартизацією вищої медичної освіти за сучасних умов: формування міжгалузевих механізмів та зон випереджального розвитку галузевих стандартів.
2008	Кісіль М. В.	Якість вищої освіти як предмет філософського аналізу (дис... канд. філос. наук: 09.00.10)	Проаналізовано якість вищої освіти як інтегральний продукт науки та культури, що має власні атрибутивні характеристики та відповідає потребам розбудови суспільства. Проаналізовано даний феномен як сумарний енергоінформаційний потенціал особистості, що накопичується під час навчання у ВНЗ, зміст якості освіти має прояв у інноваційному характері продуктивної діяльності фахівця, розглянуто її суб'єктивовану й об'єктивовану форми існування. Суб'єктивно буття якості освіти визначаєтья самовідчуттям конкурентопроможності особистості фахівця та його мотивацією до праці, а об'єктивно має прояв у двох вимірах: потенційному - як концептуалізація державотворення, розбудови громадянського суспільства, формування освітнього простору Об'єднаної Європи та матеріалізованому - як складова інноваційно-інформаційного суспільства, як продукт інноваційної діяльності. Обгрунтовано її подвійну детермінацію у зовнішньому плані - завдяки глобалізації, єпропейській інтеграції, інтернаціоналізації, а внутрішня зумовлюється сучасною наукою, що є стрижнем освіти та цінностями національної культури, забарвлення яких визначається тенденціями демократизації та гуманізації. Наведено пропозиції щодо гарантування якості вищої освіти в Україні.

Продовження таблиці А.4

2010	Ткач В. М.	Методи та моделі адаптивного управління якістю освітньої діяльності вищого навчального закладу (дис. ... канд. екон. наук : 08.00.11 – математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці)	Обгрунтовано концепцію організації системи адаптивного управління якістю освіти ВНЗ, яке базується на основних вимогах міжнародних стандартів якості ISO 9001 та філософії загального управління якістю TQM. З її допомогою можна управляти якістю освіти на різних рівнях управління ВНЗ з найнижчого - комунікативного рівня, на підставі зворотного зв'язку від об'єкта управління, а також зовнішнього середовища. Запропоновано комунікативні моделі оцінювання й управління якістю освіти ВНЗ рівня "викладач - студент", методи та моделі оцінювання потреб ринку праці з урахуванням вимог до спеціалістів як результату освітньої діяльності ВНЗ. Розкрито моделі прогнозування якості освіти. Визначено принцип мотивації студентів щодо підвищення навчальної успішності як складової системи якості освіти. Розроблено практичні рекомендації щодо управління якістю освіти ВНЗ на основі симуляції, проведеної з застосуванням методів і моделей.
2011	Івашко Л. М.	Інноваційні інформаційно-комунікаційні технології забезпечення якості вищої економічної освіти (дис. ... канд. екон. наук : 08.00.11)	Обгрунтовано застосування відкритої системи управління навчанням LMS Moodle для використання МНДК у навчальному процесі економістів. Удосконалено методичний підхід до розробки валідних програмно-педагогічних тестів для оцінювання якості знань, а також інструмент удосконалювання організації навчального процесу на основі комп'ютерного тестування за допомогою валідних програмно-педагогічних тестів. Обгрунтовано використання процесорного підходу та циклу Демінга для оцінювання сформованих у ході використання самостійної роботи компетенцій за умов переходу до передбаченої Болонським процесом кредитної системи ECTS.

Продовження таблиці А.4

2013	Щудло С. А.	Якість вищої педагогічної освіти: чинники та механізми забезпечення в умовах сучасного суспільства (дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.04)	Обгрунтовано переваги неоінституціонального підходу до соціологічного аналізу якості вищої, у тому числі педагогічної, освіти, що полягають у можливості системного вивчення обраної проблеми, зокрема її аналізу на інституційному, організаційному та індивідуальному рівнях. Визначено якість освіти як характеристику ступеня відповідності інституціоналізованих освітніх норм потребам, вимогам та очікуванням суб'єктів освіти. Запропоновано соціологічну інтерпретацію концепту "якість освіти", під яким розуміється інтегральна конвенційна характеристика освітнього процесу та його результатів, що виражає ступінь їхньої відповідності встановленим та перспективним очікуванням і вимогам усіх суб'єктів освітнього простору (від окремого індивіда до суспільства в цілому). Уведено до наукового обігу поняття "соціальний стандарт освіти" та "соціальна стандартизація освіти".

Таблицю укладено І.В. Єременко.

Додаток Б

(до п.1.1)

Таблиця Б.1

Перелік статей вітчизняних науковців з проблем інтернаціоналізації вищої освіти, опублікованих у вітчизняних наукових виданнях

Рік	Автор	Назва статті	Видання
2001	Сбруєва А. А.	Глобалізація – інтернаціоналізація: співвідношення понять в контексті розвитку міжнародної вищої освіти.	Теоретичні питання освіти і виховання: зб. наук. пр. . / За заг. ред. ак. АПН України М.Б. Євтуха. Київ: КДЛУ, 15, 125-128.
2001	Сбруєва А. А.	Трансформація мотивів розвитку міжнародної вищої освіти в умовах глобалізації: політичний аспект.	Теоретичні питання освіти і виховання: Збірник наукових праць. / За заг. ред. ак. АПН України М.Б. Євтуха, 18, 5-8.
2002	Сбруєва А. А.	Інтернаціоналізація вищої освіти: сутність поняття та системні зміни парадигми	Педагогічні науки. Суми: СумДПУ, 3, 255-262.
2005	Сбруєва А. А.	Болонський процес як європейський вимір глобальної інтернаціоналізації вищої освіти.	Педагогічні науки: Збірник наукових праць, 1, 340-348.
2008	Лещенко М.П.	Сучасна міжнародна педагогічна реальність.	Професійна освіта: педагогіка і психологія: польсько-український, українсько-польський щорічник. Ченстохова. 321-326.
2009	Авшенюк Н. М.	Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору.	Педагогіка та психологія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 468, 3–11.
2010	Білокопи-тов, В. І.	Взаємозв'язок процесів інтернаціоналізації вищої освіти та забезпечення її якості на європейському освітньому просторі.	Вища освіта України. 1(19), 41-47.
2010	Вербицька С.	Забезпечення якості вищої освіти в умовах інтернаціоналізації глобального освітнього простору	Порівняльно-педагогічні студії, 3-4, 78-86.
2010	Голуб Т. П.	Організація науково-дослідницької роботи студентів у реаліях інтернаціоналізації освіти	Наука і освіта, 7, 55-59.
2010	Кремень В.	Освіта в контексті цивілізаційних змін	Шлях освіти, 4, 2-4.
2010	Курбатов С.	Людиноцентристська парадигма як інструмент ефективної інтернаціоналізації в галузі освіти	Філософія освіти, 1-2(9), 115-122.

2011	Бойченко М.А.	Вплив інтернаціоналізації на розвиток інноваційних процесів в управлінні європейською вищою освітою	Шлях освіти, 2 (8), 24-30.
2011	Красовська О. Ю.	Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобального освітнього простору	Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. 2. 102-109.
2011	Курбатов С.	Інтернаціоналізація як сутнісна складова університетської місії в сучасних умовах	Вища освіта України, 3, 183-192.
2012	Огієнко О. І.	Тенденції та особливості глобалізації та інтернаціоналізації: досвід німецькомовних країн	Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал, 8, 95-105.
2012	Приходченко К. І.	Інтернаціоналізація та європеїзація вищої освіти України: вектор розвитку	Наук. пр. Донец. нац. техн. ун-ту. Сер. Педагогіка, психологія і соціол., 2, 19-28.
2011	Ковальчук Р. Л.	Інтернаціоналізація освіти: міжнародно-правовий досвід і національна практика	Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Правознавство, 604, 40–43.
2011	Шубартовсь-кий Г.	Інтернаціоналізація університетської освіти	Вища школа, 4, 59-63.
2012	Козієвська О.	Стратегії інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід та українські перспективи	Вища школа, 7, 30-39.
2012	Козієвська О.	Загальні тенденції розвитку академічної мобільності у світовому та українському вимірах	Вища освіта України, 2, 98-107.
2013	Сбруєва А.А.	Інтернаціоналізація вищої освіти: пріоритети комплексної стратегії Європейського союзу	Вища освіта України, 3, 89-95.
2013	Скотна Н. В.	Вища освіта в епоху глобалізації	Вісн. Нац. авіац. ун-ту, 2, 88-91.
2014	Лозовий В.	Інтернаціоналізація вищої освіти України: проблеми та перспективи	Післядиплом. освіта в Україні, 1, 8-10.
2014	Донченко В. М.	Зарубіжні моделі інтернаціоналізації вищої освіти.	Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 6, 10–19.
2014	Калашнікова С.	Ідентифікація сучасних орієнтирів розвитку вищої освіти	Вища освіта України, 3, 12-23.
2014	Співаковська Є. Базиченко В.	Формування мобільності студентів рамках європейської інтеграції	Пед. науки : зб. наук. пр., 65, 58-64.

2014	Чернякова Ж.	Інтернаціоналізація інституційного освітнього простору Великої Британії	Порівняльно-педагогічні студії, 1. 48-55.
2015	Чернякова Ж.Ю.	Порівняльна характеристика моделей інтернаціоналізації освітнього простору.	*Український педагогічний журнал, 4,* 242-250.
2015	Дебич М.	Європейский підхід до інтернаціоналізації вищої освіти	Вища освіта України, № 1, С. 75-80.
2015	Зінченко В. В.	Інституційний вимір інтернаціоналізації і трансформації систем освіти в умовах неоліберальної глобалізації	Вища освіта України, 3, 180-209.
2015	Кульбашна Я.	Інтернаціоналізація вищої медичної освіти: проблеми і перспективи	Вища освіта України, 3, 59-64.
2015	Чистякова І. А.	Особливості формування готовності викладача вищої школи до роботи в умовах інтернаціоналізації європейського освітнього простору	Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 6 (50), 461–476.
2016	Грищук Ю.	Організація навчання іноземних студентів в Україні як чинник інтернаціоналізації вищої освіти	Неперерв. проф. освіта: теорія і практика, 1/2, 101-105.
2016	Андрущенко В., Свириденко Д.	Академічна мобільність в українському просторі вищої освіти: реалії, виклики та перспективи розвитку	Вища освіта України, 2, 5-11.
2016	Дебич, М.	Інтернаціоналізація вищої освіти в глобалізованому світі: тенденції та виклики.	Вища освіта, 6, 31-40.
2016	Сбруєва А., Козлов, Д.	Інтернаціоналізація як драйвер розвитку інноваційної системи університету	Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 6, 71–87.
2017	Різник В. В	Проблеми трансформації та перспективи розвитку вищої освіти України в контексті глобалізації	Екон. вісн. ун-ту/ Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди, 33/1,. 45-53.
2018	Yarmak, I.	Internationalization of quality assurance in the European higher education area: characteristics of the terminological apparatus and conceptual bases of the research	Витоки педагогічної майстерності, 21, 238-245.
2018	Yarmak, I.	Quality assurance internationalization in the European higher education area: legislative foundations	Studies in Comparative Education, 1 (35), 12-19.

Таблицю укладено авторами.

Додаток В.

(до п.1.2)

Таблиця В.1

Етапи формування Європейського простору вищої освіти в контексті реалізації Болонського процесу

№ з/п	Хроно-логічні рамки	Назва етапу	Основні події етапу	Цілі, основоположні документи та змістові характеристики етапу
0	1997–1998	Лісабонсько-Сорбонський, підготовчо-стратегічний	**Лісабонська** конференція 04.1997 **Сорбонська** конференція міністрів освіти Франції, Великої Британії, Італії, Німеччини 05.1998	Цілі етапу: розробка ідеологічних засад, основоположних стратегічних напрямів та підготовка законодавчого забезпечення розвитку нової освітньої політики європейського регіону. **Лісабонська Конвенція** про визнання кваліфікацій, що стосуються вищої освіти в європейському регіоні, розроблено і прийнято під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО (11.04.10079); **Сорбонська декларація** «Спільна декларація про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти» (25.05.1998); **Великої Хартії університетів** (Magna Charta Universitatum), в якій визначено основні етичні та академічні принципи функціонування закладів вищої освіти в сучасних умовах (25.05.1998).
1	1999 – 2000	Болонський, установчо-структурувальний	**Болонський** Саміт міністрів освіти 29 європей-ських країн 19.06.1999р.	**Болонська декларація («Європейський простір вищої освіти»)** – акт, яким узгоджено спільні вимоги, критерії та підходи до визначення національних стандартів систем вищої освіти і домовлено про створення **Європейського простору вищої освіти до 2010 р**. Цілі етапу: визначення основних завдань утворення Європейського простору вищої освіти як пріоритету нової освітньої політики європейського регіону. Завдання Болонських реформ: 1. Впровадження двоциклової системи (бакалавр, магістр). 2. Перехід до Європейського кредитно – трансферної системи (ECTS). 3. Забезпечення якості вищої освіти. 4. Створення привабливого іміджу європейської вищої освіти. 5. Сприяння мобільності студентів і викладачів. 6. Сприяння працевлаштуванню випускників на європейському ринку праці.

Продовження таблиці В.1

2	2001 – 2002	Празький розширювально-компетентнісний	**Празький** Саміт міністрів освіти (18-19 травня 2001 р.)	**Празьке комюніке** «Прямуємо до Європейського простору вищої освіти» Цілі етапу: • розширення європейської інтеграції у сфері вищої освіти поза межі ЄС (33 країни), сприяння розвитку системи неперервної освіти, тобто навчання впродовж життя; • урізноманітнення напрямів реформування систем вищої освіти: крім структурних реформ запроваджуються реформи змісту освіти, культури навчального процесу, управлінської та фінансової сфер діяльності ВНЗ. До шести пріоритетів освітньої політики, визначених у Болонській декларації, додано такі: 7. Розвиток навчання впродовж життя. 8. Забезпечення автономності університетів та розвитку студентського самоврядування. 9. Забезпечення позитивного іміджу Європейського простору вищої освіти в усьому світі.
3	2003 – 2004	Берлінський дослідницько-інтеграційний	**Берлінський** Саміт міністрів освіти (20. 09. 2003 р.).	**Берлінське комюніке**: «Реалізація Європейського простору вищої освіти» Пріоритети**:** розвиток інтеграційних процесів у сфері освіти та наукових досліджень; привернення уваги академічного товариства до проблем якості європейської вищої освіти. Цілі етапу: розробка спільних критеріїв оцінювання якості освіти, впровадження двоступеневої освітньої системи бакалавр – магістр та взаємне визнання країнами-учасниками цих ступенів. **Додатковим пріоритетом** названо включення докторських студій як третього освітнього циклу вищої освіти. Побудова Європейського простору вищої освіти та наукових досліджень, що слугують двома опорами фундаменту суспільства знань.

Продовження таблиці В.1

4	2005 – 2006	Бергенський рамково-кваліфікаційний	**Бергенський** Саміт міністрів освіти (20.05.2005 р.)	**Бергенське комюніке** «Європейський простір вищої освіти – досягнення цілей». Цілі етапу: розробка механізмів реалізації завдань розвитку ЄПВО, узгоджених на попередніх етапах. **Напрями діяльності:** «укорінення» інновацій шляхом розробки та апробації конкретних механізмів реалізації завдань розвитку ЄПВО (національних рамок кваліфікацій; створення **національних систем забезпечення якості** освіти, що узгоджуються із стандартами та рекомендаціями Європейської мережі забезпечення якості (ENQA), а саме, внутрішньої (університетської) та зовнішньої (національної) структур забезпечення якості, незалежних агенцій із забезпечення якості.
5	2007 – 2008	Лондонський, соціально-розвивальний	**Лондонський** Саміт міністрів освіти (18 травня 2007 р.)	**Лондонське комюніке** «На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповідаючи на виклики і зміни у глобалізованому світі» Цілі етапу: • подальший розвиток механізмів реалізації болонських реформ; • узгодження наднаціональних цілей та національних пріоритетів розвитку вищої освіти; • спрямування на подолання перешкод, недоліків, критичних оцінок Болонського процесу, • розвиток соціального виміру, • підвищення рівня громадського контролю за забезпеченням соціальної справедливості у сфері освіти. Завдання діяльності: 1) розвиток мобільності; 2) трициклова структура академічних ступенів; 3) визнання дипломів та працевлаштування; 4) освіта впродовж життя; 5) забезпечення якості; 6) третій цикл / докторантура; 7) соціальний вимір; 8) глобальний вимір; 9) збір інформації; 10) оцінювання.

Продовження таблиці В.1

6	2008 – 2009	Льовенський кризово-інноваційний	**Льовен -ла-Ньовський** (Бельгія) Саміт міністрів освіти (28-29 квітня 2009 р.)	**Льовенське Комюніке** «Болонський процес у період до 2020 року – ЄПВО у новому десятилітті» Цілі етапу: • розгляд проблем розвитку ВО в умовах глобальної економічної кризи, зокрема, особливостей фінансування ВО в умовах кризи; • надання пріоритетної уваги питанням розвитку неперервної освіти, забезпеченню соціальної справедливості в освіті, активізації участі ВО у розвитку національних інноваційних систем.
7	2010 – 2012	Будапештсько-Віденський ювілейно-підсумовуючий	Будапештсько-Відні Міністерський саміт у (12 березня 2010 р.).	**Будапештсько-Віденська Декларація** про створення європейського простору вищої освіти Цілі етапу: • активізація подальших зусиль для завершення реформ, які вже проводяться, щоб надати можливість студентам і викладачам бути мобільними, поліпшити викладання та навчання у закладах вищої освіти, а також забезпечити високу якість вищої освіти для всіх; • надання академічної свободи, автономності та відповідальності закладам вищої у з метою повноцінного виконання ними притаманної їм місії, яку вони відіграють у зміцненні мирних демократичних суспільств і посиленні суспільної єдності; • визначення ключової ролі академічної громади у подальшому розвитку ЄПВО; • сприяння роботі BFUG (Bologna follow-up group) у реалізації Болонських принципів та напрямів діяльності в ЄПВО, особливо на національному та інституційному рівнях.

Продовження таблиці В.1

8	2012–2014	Бухарестський консолідаційно - вдосконалювальний	Міністерський саміт у **Бухаресті** (26-27 квітня 2012 р.).	**Бухарестське комюніке** «Максимальне використання нашого потенціалу: консолідація Європейського простору вищої освіти» Цілі етапу: 1) підвищення готовності випускників до працевлаштування шляхом модернізації освітніх програм; 2) покращення можливостей працевлаштування шляхом розвитку взаємин з працедавцями і підприємцями. 3) розробка механізмів гарантування якості во і визнання дипломів (ECTS, Додаток до диплома). 4) запровадження досвіду країн-учасниць ЄПВО щодо імплементації національних рамок кваліфікацій. 5) розробка та використання керівництва по визнанню зарубіжних кваліфікацій на єпво; 6) розширення EQAR.
9	2015–2017	Єреванський інклюзивно-якісний	Міністерський саміт у **Єревані** (14-15 травня 2015 р.)	**Єреванське комюніке** Цілі етапу: • Продовження та розвиток співробітництва у сфері ЗЯВО – прийняття нової редакції «Стандартів та рекоментацій забезпечення якості у ЄПВО»; • Сприяння забезпеченню працевлаштуванню випускників вишів упродовж їх професійної кар'єри (врахування швиджкозмінюваних умов ринку праці); • Підвищення рівня інклюзивності систем вищої освіти: врахування потреб диверсифікованих навчальних контингентів упродовж життя, розвиток мобільності усіх категорій студентів, зокрема майбутніх учителів; • Запровадження структурних реформ у ВО з метою забезпечення прозорості, визнання дипломів, розвитку практики подвійних дипломів
10	з 2018	Паризький інноваційно-педагогічний	Міністерський саміт у **Парижі** (24-25 травня 2018 р.)	**Паризьке комюніке** Ідеї документу: зростаюча роль ВО у розв'язанні політичних, соціальних, економічних, міжкультурних проблем; Цілі етапу: • забезпечення якості вищої освіти; • розвиток мобільності й визнання попередньої освіти та дипломів в межах ЄПВО; • розкриття повного потенціалу ЄПВО; • інновації в навчанні та викладанні.

Джерело: Єременко, 2019.

Додаток *Ґ*

(до п.1.2)

Таблиця Ґ.1

Міжнародні проекти, ініційовані організаціями-членами Групи Є-4 з проблем забезпечення якості у ЄПВО

Акронім назви, час реалізації	Назва програми	Організатори та виконавці
IEP З 1994 р.	Institutional Evaluation Programme	EUA
TEEP I 2002-2003	Transnational European Evaluation Project I	ENQA
TEEP II 2005-2006	Transnational European Evaluation Project II	ENQA, HSV, NVAO, AQU
2nd ENQA Survey 2008	Quality Procedures in European Higher Education	ENQA, EURASHE, ESU EUA
3rd ENQA Survey 2012	Quality Procedures in the European Higher Education Area and Beyond – Visions for the future	ENQA, EURASHE, ESU EUA
4th ENQA Survey 2015	Quality Procedures in the European higher education area and beyond – Internationalisation of quality assurance agencies.	ENQA EURASHE ESU EUA
MAP-ESG 2010-2012	Mapping the implementation and application of the Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area	ENQA EURASHE ESU EUA
EQArep 2012-2014	Transparency of European higher education through public quality assurance reports	ENQA EQAR
QPP 2014-2015	Quality Procedures Project	ENQA, EQAR, AQU Catalunya, QAA, SKVC AQ Austria, CTI
EQUIP 2015-2018	Enhancing Quality through Innovative Policy & Practice	EURASHE ENQA EURASHE ESU EUA
LIREQA 2016-2018	Linking Academic Recognition and Quality Assurance	ENQA,QAR NARIC Lithuania, NARIC Netherlands, NARIC Latvia
DEQAR 2017-2019	Database of External Quality Assurance Results –	ENQA,EQAR ESU, EUA,EURASHE EI, CIMEA
ImpEA 2017-2020	Facilitating implementation of the European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes	ENQA Polish Accreditation Committee

Джерело: EUA. Quality Assurance *https://eua.eu/issues/22:quality-assurance.html.*

Додаток Д

(до п. 1.3.)

Доповідь Спеціальної Комісії Раді Європі та Європейському парламенту, Європейському комітету з економічних та соціальних питань,

Комітету з проблем регіонів.

Доповідь щодо прогресу у забезпеченні якості у вищій освіті

(Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (2014)*. Report on progress in quality assurance in higher education)*

(Уривок)

5. Яким чином процес ЗЯВО сприяє зусиллям академічної громади, студентів та інших зацікавлених осіб у досягненні якісної ВО?

- здійснюється перехід від процесо-центрованого до результато-центрованого аудиту, що сприяє формуванню у вишах механізмів неперервного зворотного зв'язку, розвитку інституційної культури неперервного удосконалення якості ВО;
- відбувається зростання активності участі студентів у процесах ЗЯВО, їх перетворення на рівноправних партнерів процесу ЗЯВО;
- активізується участь роботодавців в аудиті якості підготовки вишами майбутніх фахівців;
- має місце зростання рівня прозорості результатів зовнішнього аудиту шляхом їх публікації у національній пресі;
- актуалізується використання Європейських Стандартів та рекомендацій (European Standards and Guidelines) для досягнення взаєморозуміння та співпраці агенцій ЗЯВО.

6. Яким чином процес ЗЯВО допомагає інституціям у розширенні доступу до ВО у регіоні, у забезпеченні можливостей успішного завершення студентами навчальної програми?

- відбувається розширення доступу до ВО шляхом запровадження механізмів визнання кредитів, здобутих студентами на попередніх етапах навчання в інших секторах освітньої системи;
- запроваджуються інституційні стратегії попередження відсіву студентів, здійснюється стимулювання успішного завершення навчання за допомогою таких механізмів, як залучення студентів до розробки навчальних програм, встановлення зв'язку між рівнем

фінансування вишу державою та успішністю завершення студентами навчання у виші, відбувається розвиток служб підтримки освітньої діяльності студентів (тьюторство, репетиторство, наставництво, консультування).

7. *Яким чином процес ЗЯВО сприяє інституціям у наданні студентам якісної освіти?*

- здійснюється перехід від предметоцентрованого до студентоцентрованого навчання, що передбачає орієнтацію на оволодіння студентами системою знань та навичок, необхідних їм для успішного працевлаштування та подальшого кар'єрного розвитку;
- запроваджено ECTS, що дозволяє об'єднувати складові курикулуму у блоки, які можуть бути визнані в інших країнах, та Додаток до диплома європейського зразка, що надає можливість об`єктивної оцінки кваліфікації (ступеня) освіти, здобутої випускником вищого навчального закладу;
- у процесі евалюації професійних компетентностей викладачів та їх підвищення результати аудиту їх викладацької діяльності відіграють усе більшу роль. Разом з тим відзначено той факт, що наукова активність викладачів все ще домінує як чинник їх кар'єрного росту. Процедури та результати ЗЯВО спонукають до створення національних та інституційних стратегій професійного розвитку викладачів, надання цьому процесу системного та неперервного характеру, залучення студентів до оцінки якості викладання, запровадження системи винагород за високу якість викладання, інтенсифікації вивчення кращого досвіду у міжнародному форматі;
- процеси ЗЯВО спрямовані на підтримку запровадження інноваційних підходів в організації навчального процесу, пов'язаних, зокрема, із його технологізацією. У контексті актуалізації проблема оцінки якості змішаного та он-лайн навчання, масових відкритих он-лайн курсів (МООС) процедури ЗЯВО набувають більш гнучкого характеру, запроваджуються нові індикатори якості, що відповідають логіці нових підходів до організації навчального процесу та методів навчання;
- здійснюється перехід до побудови гнучких освітніх траєкторій, що відповідають потребам практичної підготовки до професійної діяльності, у побудові яких більшою мірою задіяні роботодавці та студенти. Залучення означених категорій

стейкхолдерів до розробки освітніх програм є предметом аудиту у процесі ЗЯВО;

- формування освітніх програм відповідно до актуальних потреб ринку праці, що дозволяє ліквідувати диспропорції між пропонованими університетом та затребуваними для успішного працевлаштування компетентностями. Програми аудиту передбачають звітування вишів за відповідність змісту освітніх програм потребам ринку праці.

8. Чи сприяють процеси ЗЯВО розвитку мобільності студентів та інтернаціоналізації вишу?

- розвиток міжнародного виміру діяльності університету вимагає гарантій якості послуг, що надаються ним іноземним студентам. Процедури ЗЯВО, здійснені сертифікованими агенціями, включеними до EQAR, дають такі гарантії. Розвиток міжнародної кооперації національних агенцій ЗЯВО сприяє міжнародному визнанню дипломів, інтенсифікації практики надання подвійних дипломів.

Джерело: *(Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions* (2014)*. Report on progress in quality assurance in higher education*. Brussels, 28.1.2014. COM(2014) 29 final).

Додаток Е
(до п.2.1)

Таблиця Е.1

Рамка кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти

	Результати навчання	Кредити ЄКТС
Кваліфікації короткого циклу	Кваліфікації, що означають завершення короткого циклу вищої освіти, присуджуються студентам, які: - продемонстрували знання й розуміння у галузі підготовки, що ґрунтуються на їх загальній середній освіті та є, зазвичай, на рівні поглиблених підручників; такі знання забезпечують основу для сфери роботи або для професії, особистого розвитку та подальшого навчання, щоб завершити перший цикл; - можуть застосовувати знання та розуміння у професійному контексті; - мають здатність ідентифікувати та використовувати дані, щоб формулювати відповіді на чітко визначені конкретні та абстрактні проблеми; - можуть комунікувати щодо свого розуміння, умінь і діяльності з колегами, керівниками та клієнтами; - мають досвід навчання, щоб здійснювати подальше навчання із певною автономністю	Типово включають 90-120 кредитів ЄКТС
Кваліфікація першого циклу	Кваліфікації, що означають завершення першого циклу, присуджуються студентам, які: • продемонстрували знання та розуміння у галузі освіти, що ґрунтуються на загальній середній освіті та є, зазвичай, на рівні, що, хоча й ґрунтується на поглиблених підручниках, включає певні аспекти, які будуть сформовані через провідні знання у галузі підготовки; • можуть застосовувати свої знання та розуміння таким чином, що вказує на професійний підхід до роботи або професії, і, зазвичай, демонструють компетентності, висуваючи й підтримуючи аргументи та розв’язуючи проблеми у своїй галузі підготовки; • мають здатність збирати та інтерпретувати релевантні дані (зазвичай у своїй галузі підготовки), щоб повідомляти/доносити судження, що містять міркування щодо відповідних соціальних, наукових або етичних проблемних питань; • можуть повідомляти інформацію, ідеї, проблеми та рішення як фаховим, так і нефаховим спеціалістам; • розвивають ті навички навчання, які необхідні для продовження подальшої підготовки з високим ступенем автономії	Типово включають 180-240 кредитів ЄКТС

Продовження таблиці Е. 1

Кваліфікація другого циклу	Кваліфікації, що означають завершення другого циклу, присуджуються студентам, які: • продемонстрували знання й розуміння, що ґрунтуються на знаннях, які зазвичай пов'язані з першим циклом, перевершують та/або поглиблюють їх, а також які забезпечують основу або можливість для оригінальності в розвитку та/або застосуванні ідей, часто в контексті дослідження; • можуть застосовувати свої знання й розуміння, а також здатності до вирішення проблем, у новому або незвичному середовищі у більш широкому (або мультидисциплінарному) контексті, пов'язаному з їх галуззю підготовки; • мають здатність інтегрувати знання та вирішувати комплексні питання, а також формулювати судження за неповної або обмеженої інформації, але які включають рефлексію на соціальні та етичні обов'язки, пов'язані із застосуванням їх знань і суджень; • можуть чітко й однозначно повідомляти свої висновки, а також знання й міркування, на яких ці висновки ґрунтуються, фаховій та нефаховій аудиторії; • мають досвід навчання, що дозволяють їм продовжити підготовку у спосіб, що може бути значною мірою самоскерованим або автономним.	Типово включають 90-120 кредитів ЄКТС, причому мінімум 60 кредитів на рівні другого циклу
Кваліфікація третього циклу	Кваліфікації, що означають завершення третього циклу, присуджуються студентам, які: • продемонстрували системне розуміння галузі підготовки та володіння уміннями і методами дослідження, пов'язаними з цією галуззю; • продемонстрували здатність започатковувати, розробляти, запроваджувати та адаптувати ґрунтовний процес досліджень із науковою чесністю; • зробили внесок шляхом оригінального дослідження, що розширює межі знань, виконавши значний обсяг роботи, частина якої заслуговує на публікацію в національних або міжнародних рецензованих виданнях; • здатні критично аналізувати, оцінювати та синтезувати нові й складні ідеї; • можуть комунікувати з колегами, ширшою науковою спільнотою та суспільством у цілому щодо своєї експертної сфери; • як очікується, здатні сприяти, в академічному та професійному контекстах, технологічному, соціальному або культурному прогресу в суспільстві, заснованому на знаннях.	Не визначено

Джерело: The EHEA in 2018. (2018). Appendix III: Framework of Qualifications of the European Higher Education Area. Retrieved from: http://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/EHEAParis2018_Communique_AppendixIII_952778.pdf

Додаток Ж.

СПИСОК АГЕНТСТВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ВКЛЮЧЕНИХ ДО EQAR У КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄПВО (EQAR, 2018d)- (01.05. 2018 р.)

Австрія – Австрійське Агентство із забезпечення якості і акредитації (Agency for Quality Assurance and Accreditation Austria);

Європейська асоціація закладів ветеринарної освіти (European Association of Establishments for Veterinary Education);

Вірменія – Національний центр забезпечення якості професійної освіти (National Centre for Professional Education Quality Assurance);

Бельгія – Відділ забезпечення якості Фламандської ради університетів та університетських коледжів (Quality Assurance Unit of the Flemish University and University Colleges Council), Підвищення якості музики (Music Quality Enhancement);

Агентство з оцінки якості вищої освіти (Agence pour l'Evaluation de la Qualité de l'Enseignement Supérieur);

Болгарія – Агентство із національної оцінки та акредитації (National Evaluation and Accreditation Agency);

Данія – Датський інститут акредитації (The Danish Accreditation Institution);

Іспанія – Андалузьке агентство знань, Департамент оцінки та акредитації (Andalusian Agency of Knowledge, Department of Evaluation and Accreditation), Арагонське агентство із забезпечення якості та стратегічного планування в системі вищої освіти (Aragon Agency for Quality Assurance and Strategic Foresight in Higher Education), Агентство по забезпеченню якості для університетської системи у Кастилія-Леоні (Quality Assurance Agency for the University System in Castilla y León), Агентство по забезпеченню якості в університетській системі Галіції (Agency for Quality Assurance in the Galician University System), Національне агентство з оцінки якості та акредитації Іспанії (National Agency for Quality Assessment and Accreditation of Spain), Агентство із забезпечення якості Каталонського університету (Catalan University Quality Assurance Agency), Мадридський фонд знань (Madrimasd Knowledge Foundation), Агентство із забезпечення якості системи освіти Баскського університету (Agency for Quality of the Basque University System);

Ірландія – Агенство «Якість і кваліфікація Ірландії» (Quality and Qualifications Ireland);

Казахстан – Незалежне агентство акредитації та рейтингу (Independent Agency for Accreditation and Rating), Незалежне агентство із забезпечення якості в освіті (Independent Agency for Quality Assurance in Education);

Латвія – Інформаційний центр з академічного визнання (Academic Information Centre);

Нідерланди – Акредитаційна організація Нідерландів і Фландрії (Accreditation Organisation of the Netherlands and Flanders);

Німеччина – Інститут забезпечення якості, акредитації, сертифікації (Accreditation, Certification and Quality Assurance Institute), Акредитаційне агентство з вивчення програм в галузі охорони здоров'я та соціальних наук (Accreditation Agency in Health and Social Sciences), Агентство із забезпечення якості за допомогою акредитації навчальних програм (Agency for Quality Assurance through Accreditation of Study Programmes, Акредитаційне агентство освітніх програм з інженерної інформатики/комп'ютерних наук, природничих наук та математики (Accreditation Agency Specialized in Accrediting Degree Programs in Engineering, Informatics, the Natural Sciences and Mathematics), Агентство оцінювання федеральної землі Баден-Вюртемберг (Evaluation Agency of Baden-Württemberg), Фонд міжнародного ділового адміністрування акредитації (Foundation for International Business Administration Accreditation), Центральне агентство з оцінки та акредитації (Central Agency for Evaluation and Accreditation);

Норвегія – Агентство із забезпечення якості освіти Норвегії (Norwegian Agency for Quality Assurance in Education); Польща – Польський акредитаційний комітет (Polish Accreditation Committee);

Португалія – Агентство з оцінки та акредитації вищої освіти (Agency for Evaluation and Accreditation of Higher Education);

Росія – Агентство з контролю якості освіти і розвитку кар'єри (Agency for Quality Assurance in Higher Education and Career Development), Національний центр суспільно-професійної акредитації (National Centre for Public Accreditation);

Румунія – Румунське агентство із забезпечення якості вищої освіти (Romanian Agency for Quality Assurance in Higher Education);

Словенія – Словенське агентство із забезпечення якості (Slovenian Quality Assurance Agency);

Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії – Агентство із забезпечення якості вищої освіти (Quality Assurance Agency for Higher Education), Британська рада з акредитації для приватних освітніх установ післяшкільної та вищої освіти (British Accreditation Council for Independent Further and Higher Education);

Фінляндія – Рада з оцінки освіти в Фінляндії (Finnish Education Evaluation Council);

Франція – Вища рада з оцінки наукових досліджень і вищої освіти (High Council for the Evaluation of Research and Higher Education), Комісія з вищої інженерної освіти (Engineering Degree Commission);

Швейцарія – Швейцарське агентство із забезпечення якості та акредитації (Swiss Agency of Accreditation and Quality Assurance), Програма інституційного оцінювання (Institutional Evaluation Programme);

Угорщина – Угорський комітет з акредитації (Hungarian Accreditation Committee).

Джерело: EQAR. (2018d). Registered agencies. Retrieved from: https://www.eqar.eu/register/agencies.

Додаток 3.

(до п. 2.2)

Організаційні засади міжнародних проектів, ініційованих організаціями-членами Групи Є-4 з проблем забезпечення якості у ЄПВО

У контексті предмету нашої розвідки необхідно зазначити, що Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти (ENQA), Європейська асоціація університетів (EUA), Європейський союз студентства (ESU), Європейська асоціація закладів вищої освіти (EURASHE), Європейський форум з проблем якості вищої освіти (EQAF), Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти (EQAR) та інші організації здійснюють широке коло функцій у ЄПВО, серед яких – інформаційно-аналітична, що полягає у здійсненні проектно-дослідницької діяльності та передбачає реалізацію спільних міжнародних проектів і досліджень, спрямованих на подолання протиріч та вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням якості у ЄПВО. Вище, у п.1.2. ми називали деякі з означених проектів. Далі зупинимось на їх характеристиці більш детально.

Найбільш тривалий у часі проект, ініційований EUA, що був заснований задовго до початку Болонського процесу у 1993 році, – «Програма інституційної оцінки» (Institutional Evaluation Programme – IEP). Мета проекту – надання ЗВО підтримки у виконанні їх обов'язків з оцінювання та підвищення якості своєї діяльності. Відповідно до принципу інституційної автономії завдання Програми інституційної оцінки полягає в наданні ЗВО і національним системам вищої освіти підтримки у розвитку їх стратегічного керівництва та потенціалу для управління складними перетвореннями та змінами на основі процесу добровільного інституційного оцінювання. IEP є європейською програмою оцінювання, яка на сьогоднішній день провела понад 400 відповідних процедур, а також повторне оцінювання різних ЗВО та національних систем вищої освіти в 47 країнах світу (IEP, 2018).

«Транснаціональний європейський проект з оцінки якості I» (Transnational European Evaluation Project I (TEEP I)) являє собою експериментальний проект, що здійснювався ENQA та її членами – національними агенціями ЗЯВО в період з червня 2002 року по жовтень 2003 року, у рамках якого вивчалися результати проведення транснаціонального оцінювання якості навчальних програм у трьох предметних галузях: історія, фізика і ветеринарія. У проекті було задіяно 14 ЗВО в 11 різних країнах Європи. Цілі проекту TEEP I полягали в наступному: подальша розробка методу транснаціонального зовнішнього оцінювання на основі результатів проекту TUNING і Дублінських дескрипторів, розроблених у рамках Спільної ініціативи в системі забезпечення якості, з використанням загальних критеріїв на основі процесу оцінювання за трьома різними дисциплінами; виявлення потенційних

перешкод здійсненню транснаціональної оцінки та визначення стратегій, які можуть бути використані для їх подолання; сприяння підвищенню обізнаності, прозорості та сумісності в рамках європейської вищої освіти. Незважаючи на обмеженість сфери охоплення, результати проекту TEEP I здійснили значний внесок у розвиток інтернаціоналізації ЗЯВО, оскільки експертами та академічною громадою було визнано необхідність обговорення цієї проблеми та і розробки чітких стратегій розвитку європейського виміру забезпечення якості транснаціональних освітніх програм (TEEP I, 2018).

«Транснаціональний європейський проект з оцінки якості II» (Transnational European Evaluation Project II) (TEEP II) був здійснений у період з серпня 2004 року по червень 2006 року. Методологія оцінювання транснаціональних програм раніше була випробувана в 2002-2003 роках ENQA в рамках проекту TEEP I. Проект TEEP II був розроблений з метою подальшого вдосконалення методів зовнішнього забезпечення якості у транскордонному вимірі в сфері, в якій ні один регулюючий орган не може взяти на себе повну відповідальність. Проект TEEP II переслідував три основні цілі: 1) експериментальна транснаціональна оцінка якості трьох різних спільних магістерських програм; 2) перевірка результатів використання стандартизованих критеріїв оцінки якості спільних магістерських програм; 3) розробка методу транснаціональної зовнішньої оцінки на основі попереднього професійного досвіду з використанням загальних критеріїв. У проекті брали участь шість агенцій із забезпечення якості, три програми (з партнерами не менш ніж з п’яти країн) та експерти з різних країн Європи. У результаті реалізації проекту підкреслено необхідність відображення суттєвої специфіки транснаціонального характеру програм у процесі зовнішнього оцінювання на основі консолідації спільних зусиль експертів і агенцій із забезпечення якості з різних країн (TEEP II, 2018).

«Процедури забезпечення якості в ЄПВО та за його межами – другий огляд ENQA» (Quality Procedures in the European Higher Education Area and Beyond – Second ENQA Survey) – є проектом, в якому детально описуються методи оцінки, що використовуються агентствами із забезпеченню якості в Європі. Партнерами проекту є EURASHE, ESU та EUA. Другий огляд процедур забезпечення якості в ЄПВО, проведений ENQA та партнерами в 2008 році, виявив відсутність практики використання єдиної моделі зовнішнього забезпечення якості в європейському просторі вищої освіти, хоча найбільш поширеними методами, що використовуються агенціями із забезпечення якості, є акредитація та оцінка навчальних програм, на другому місці – оцінка та акредитація ЗВО, на третьому – аудит. Дев’яносто відсотків агентств із забезпечення якості не обмежуються лише одним зовнішнім процесом забезпечення якості, а регулярно використовують кілька підходів. Однак результати огляду свідчать про досягнутий значний прогрес у практиці

використання схожих основних методів і процедур оцінки якості, незважаючи на те, що національні установи мають різні пріоритети (ENQA, 2008).

Третій огляд «Процедури забезпечення якості в ЄПВО та за його межами – бачення майбутнього» (Quality Procedures in the European Higher Education Area and Beyond – Visions for the future) був проведений ENQA, разом із партнерами EURASHE, ESU та EUA в 2012 році. У ході третього огляду було проаналізовано зміни в сфері забезпечення якості у межах Єдиного простору вищої освіти і було виявлено, що різноманітність і динамічний характер залишаються його відмінними рисами. Проект дозволив отримати певне уявлення про пріоритети подальшого розвитку системи забезпечення якості. Основним пріоритетом було визнано взаємозв'язок між процедурами зовнішнього забезпечення якості та розробкою механізмів підвищення якості освітніх послуг. Крім розробки стратегій, спрямованих на підвищення якості, агенції із забезпечення якості визнали необхідність домогтися прогресу в справі міжнародного визнання практики оцінювання, здійснюваного на національному рівні (ENQA, 2012).

Четвертий огляд «Процедури забезпечення якості в ЄПВО та за його межами – інтернаціоналізація діяльності агентств із забезпечення якості» (Quality Procedures in the European higher education area and beyond – Internationalisation of quality assurance agencies) був проведений ENQA, разом із партнерами EURASHE, ESU та EUA в 2015 році. Основною метою проекту є документальне оформлення та аналіз сучасного стану розвитку стратегій оцінювання якості у контексті інтернаціоналізації зовнішнього забезпечення якості в ЄПВО і забезпечення якості як складової процесу інтернаціоналізації вищої освіти. Проект спрямований на надання інформації про політику інтернаціоналізації, існуючої на державному рівні, а також стратегії та інструменти, що реалізуються агентствами із забезпечення якості в межах ЄПВО (ENQA, 2015a).

Проект «Мапування впровадження та застосування Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (Mapping the Implementation and Application of the Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (MAP-ESG)) був реалізований ENQA, ESU, EUA та EURASHE у період з 2010 по 2012 рр. з метою отримати інформацію щодо ефективності впровадження та особливостей застосування ESG у ЗВО та установах забезпечення якості вищої освіти в 47 країнах, що підписали Болонську декларацію, а також ініціювати всебічне обговорення стандартів та рекомендацій (ENQA, 2011). Зауважимо, що матеріали цього проекту були використані нами у контексті характеристики ESG як основи нормативного забезпечення досліджуваного феномену у п.2.1 нашого дослідження.

Проект «Забезпечення прозорості європейської вищої освіти шляхом оприлюднення публічних звітів щодо забезпечення якості» (Transparency of

European higher education through public quality assurance reports (EQArep)) був реалізований ENQA та EQAR у період з 2012 по 2014 рр. Загальна мета проекту полягає в визначенні потреб відповідних зацікавлених сторін і покращенні якості звітів із забезпечення якості, представлених агенціями із забезпечення якості, а також розробка європейських стандартів звітності по забезпеченню якості. Результатом проекту є розробка та надання агенціям із забезпечення якості рекомендацій щодо змісту і форми звітів по забезпеченню якості, а отже, оптимізація діяльності системи забезпечення якості, її внесок у транспарентність вищої освіти на європейському рівні (ENQA, 2014).

Проект «Процедури забезпечення якості освіти» (Quality Procedures Project (QPP)) був здійснений такими організаціями, як ENQA, EQAR, Агентство із забезпечення якості Каталонського університету (Іспанія), Агентство з контролю якості вищої освіти, Центр оцінки якості вищої освіти (SKVC), Австрійське агентство із забезпечення якості і акредитації, Комісія з акредитації інженерної освіти у Франції (CTI) у період з 2014 по 2015 рр. Основною метою проекту є аналіз сучасного стану методики та стратегій оцінювання якості у контексті інтернаціоналізації зовнішнього забезпечення якості в ЄПВО і забезпечення якості як складової процесу інтернаціоналізації вищої освіти. У ході реалізації проекту був здійснений аналіз національної політики, що має місце на сучасному етапі в галузі інтернаціоналізації, і ролі ЗЯВО в цьому процесі; аналіз сучасного стану інтернаціоналізації ЗЯ; виявлення спільно використовуваних методик оцінювання та підвищення якості, аналіз напрямів співпраці між національними агентствами із забезпечення якості; вивчення підходів різних установ до інтернаціоналізації (методологія); аналіз ефективності використання матеріальних ресурсів з метою забезпечення процесу інтернаціоналізації ЗЯ (обсяг повноважень і відповідальності на національному рівні, бюджети, проекти, мережі, EQAR тощо) (ENQA, 2015c).

«Програма підвищення якості шляхом запровадження інноваційної політики та практичної діяльності» (Enhancing Quality through Innovative Policy & Practice (EQUIP) була реалізована у 2015-2018 рр. Партнерами цього проекту стали Європейська асоціація закладів вищої освіти (EURASHE) в якості координатора проекту, інші члени Групи Є-4 (Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти (ENQA), Європейська асоціація університетів (EUA), Європейський союз студентства (ESU)), а також Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти (EQAR) та деякі інші національні та наднаціональні організації. Метою проекту EQUIP є підвищення якості в процесі реалізації інноваційної політики і практичної діяльності в європейській вищій освіті шляхом підтримки та заохочення послідовного ефективного впровадження переглянутих ESG із застосуванням інноваційних підходів. У рамках проекту були визначені завдання і напрями спільної з усіма зацікавленими сторонами і нормотворчими органами роботи з метою

внесення пропозицій, обміну інформацією та обговорення нових рішень. Результатами проектної діяльності стали: висвітлення інноваційних аспектів ESG-2015; опублікування та популяризація оновленої версії ESG-2015 серед зацікавлених сторін на інституційному рівні; сприяння застосуванню ESG-2015 на основі взаємного навчання із залученням відповідних навчальних заходів, включаючи проведення вебінарів; визначення інноваційних підходів до застосування ESG-2015 шляхом проведення консультацій з усіма суб'єктами в системі вищої освіти; визначення змін, які необхідно внести в процес забезпечення якості на різних рівнях; розробка та надання рекомендації для груп зацікавлених сторін щодо участі в дискусіях, які повинні відбутися незадовго до конференції міністрів освіти європейських країн 2018 року (EQUIP, 2018).

Проект «Зв'язок між академічним визнанням та забезпеченням якості» (Linking Academic Recognition and Quality Assurance (LIREQA)) був здійснений у 2016-2018 рр. такими організаціями, як ENQA, QAR, Національні інформаційні центри з академічного визнання Литви, Нідерландів, Норвегії. Мета проекту LIREQA полягає у сприянні справедливому визнанню кваліфікацій шляхом розробки рекомендацій щодо визнання як внутрішнього, так і зовнішнього забезпечення якості. Завданням проекту є такі: аналіз поточної ситуації, а також очікувань і можливостей для покращення шляхів забезпеченням якості від основних зацікавлених сторін (Національних інформаційних центрів з академічного визнання, агенцій із забезпечення якості, ЗВО); розробка рекомендацій щодо справедливого визнання кваліфікацій за допомогою зовнішнього та внутрішнього ЗЯВО (LIREQA.2018).

«База даних результатів зовнішнього забезпечення якості» (Database of External Quality Assurance Results (DEQAR)) є поточним проектом, термін реалізації якого з листопада 2017 року по жовтень 2019 року. У реалізації проекту беруть участь такі організації, як ENQA,EQAR, ESU, EUA, EURASHE, Всесвітня федерація профспілок вчителів EI та Національний інформаційний центр з академічного визнання Італії (CIMEA). Основна мета проекту DEQAR полягає у створенні бази даних, яка дозволить розширити доступ до звітів і рішень, що стосуються результатів зовнішнього оцінювання вищих навчальних закладів/програм на предмет їх відповідності Стандартам і рекомендаціям щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти з боку агентств із забезпечення якості, зареєстрованих в EQAR. За допомогою цієї бази даних EQAR зможе забезпечити прозорість зовнішнього забезпечення якості в ЄПВО (DEQAR,.2018).

Проект «Сприяння реалізації європейського підходу до забезпечення якості спільних програм» (Facilitating implementation of the European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes (ImpEA)) є поточним проектом, що реалізується ENQA та Акредитаційним комітетом Польщі. Основна мета проекту полягає у забезпеченні ефективної реалізації європейського підходу

до забезпечення якості спільних програм. Ця мета буде досягнута шляхом успішного виконання наступних завдань: виявлення основних перешкод на шляху реалізації Європейського підходу в ЄПВО в цілому і в країнах-партнерах проекту зокрема; підтримка агенцій-партнерів із забезпечення якості в проведенні процедур акредитації програм на основі застосування Європейського підходу; підтримка ЗВО-партнерів у проведенні зовнішньої акредитації на основі процедур ЗЯВО; розробка інструментарію впровадження Європейського підходу (рекомендацій і пропонованих рішень для директивних органів і агентств із забезпечення якості) (ImpEA, 2018).

Додаток укладено І.В. Єременко.

Наукове видання

А.А. СБРУЄВА, І.В. ЄРЕМЕНКО

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Монографія

Formation of the European Dimension of Higher Education Quality Assurance in the Context of Education Area Internationalization

DOI

Суми : Видавництво СумДПУ, 2019 р.
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальна за випуск: ***В.І. Шейко***
Комп'ютерна верстка: ***А.А. Сбруєва***

Здано в набір 28.11.2019 р. Підписано до друку 30.11.2019 р.
Формат 60х84/16. Гарн. Cambria. Друк ризогр.
Папір офсет. Ум. друк. арк.. Обл.-вид. арк..
Тираж 300 прим. Вид №.

Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А. С. Макаренка